

T.C.

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

**SAHÎH-İ BUHÂRÎ'NİN TEMENNÎ KİTÂBÎ'NİN MUHTEVA
DEĞERLENDİRMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

BAKİ GÜMÜŞ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞEMSETTİN KIRIŞ

KASTAMONU-2019

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

SAHÎH-İ BUHÂRÎ'NİN TEMENNÎ KİTÂBİ'NİN MUHTEVA
DEĞERLENDİRMESİ

BAKİ GÜMÜŞ

Danışman: **Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin KIRIŞ**

Jüri Üyesi: **Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYÇÜ**

Jüri Üyesi: **Dr. Öğr. Üyesi Sinan ERDİM**

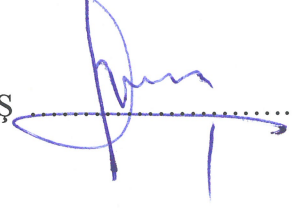
KASTAMONU-2019

TEZ ONAYI

Baki GÜMÜŞ tarafından hazırlanan "**Sahîh-i Buhârî'nin Temennî Kitâbı'nın Muhteva Değerlendirmesi**" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliği / oy çokluğu** ile **Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi
(Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin KIRIŞ
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYÇÜ
Bartın Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Sinan ERDİM
Kastamonu Üniversitesi

.....

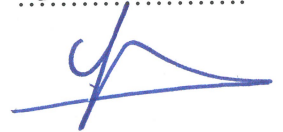
21.06.2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

V.

Dr. Öğr. Üyesi Sevdâ ÖZKAYA SOFU
Enstitü Müdür Yardımcısı

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Baki GÖMÜŞ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

SAHÎH-İ BUHÂRÎ'NİN TEMENNÎ KİTÂBI'NIN MUHTEVA DEĞERLENDİRMESİ

Baki GÜMÜŞ

Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin KIRIŞ

İslam teşri ana kaynaklarını, Kur'ân ve Sünnet oluşturmaktadır. Sünnet'in bize ulaşması konusunda en önemli kaynaklardan biri de şüphesiz Sahîh-i Buhârî'dir. Bu nedenle tezimizde temennî konusunu, Buhârî özelinde araştırdık.

Ülkemizde Buhârî, ya aşırı yüceltilerek kutsallık addelilmekte ya da hiç değeri bilinmemektedir. Bu aşırılıklardan dolayı gerçek Buhârî'yi ve Sahîh'ini tanımak ve tanıtmak adına birinci bölümde Buhârî'nin hayatını geniş çapta ele almaya çalıştık. İkinci bölümde *Câmiu's-Sahîh*'in içeriği ve farklı yönleri tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde Temennî Kitâb'ının muhteva değerlendirmesi yapılmıştır. Değerlendirmede, hadis içeririsinde geçen temennî edatlarına ve bazı kelimelerin şerhlerine de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Buhârî, Sahîh, Temennî, Kitap, Bâb.

ABSTRACT

Master Thesis

EVALUATION OF THE CHARACTERISTICS OF THE SAHİH-İ STEAM

Baki GÜMÜŞ

University of Kastamonu

Social Sciences Institute

Basic Islamic Sciences

Supervisor: Dr. Lecturer Şemsettin KIRIŞ

The Qur'an and the Sunnah are the main sources of the Islamic law. One of the most important sources of circumcission to reach us is Sahih Bukhari. For this reason, we tried to make steom which is the subject of our research, in Bukhari.

inDur Courtry Bukhari is excessive or addelil highly exalted holiness is not known any value. In order to recognize and introduce the real Bukhari and Sahih because of these excesses, in the first chapter, Bukhari's life was tried to be discussed in a wide scale. In the second part, the content and different aspects of Jamiu-Sahih were introduced. in the third chapter, the content of steom Kitâb was evaluated. In the evaluation, the hadiths are mentioned in the prepositions of the wishes and the words of some words.

Key Words: Bukhari, Sahih, Steom, Book, Bab.

ÖNSÖZ

Bütün güç ve kudreti zâtında bulunduran, Yüce Allah'ın adıyla...

Rahîm ismiyle, mü'minleri özel olarak mükâfatlandıran ve Rahmân ismiyle, bütün mahlûkatı rızıklandıran Yüce Allah'a hamd, tevhîd ve hidâyet önderi Hz. Muhammed'e salât, onun âl ve ashabınada selam olsun.

Allah'ın insanlar için seçtiği en mükemmel din, İslam dînîdir. İslam dînî, geçmiş ile bulunduğu zamanın bağıni hiçbir zaman koparmamıştır. Diğer dinler ise ya geçmiş ile buldukları zaman arasında bağ kuramamışlar ya da inkırâza uğramışlardır. Bunun temel nedeni, nakil problemidir. İslam dîninde nakilleri oluşturan naslarda Kur'ân ve hadislerdir.

Müslümanlar arasında Kur'ân, ezberleme ve çokça okunma yoluyla, elden ele dilden dile günümüze kadar eksiksiz bir şekilde ulaşmıştır. Hz. Muhammed'in hadiseri ise bir takım prensipler içeren, rivâyet silsilesi yoluyla günümüzde orijinalliğini korumaktadır. Sağlam bir rivâyet silsilesini barındıran en önemli hadis kitaplarından biri de Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'idir. Hadis kültürünün gelişiminde Buhârî, etkin rol almıştır. Rivâyet ve tasnifte kendi usulleri olan bir âlimdir.

Müslümanlar, sorumluluklarını Kur'ân ve Buhârî gibi âlimlerin aktardıkları hadiserden öğrenmektedirler. Müslüman, her söz ve davranışlarından mesuldür. Bizde insanların tabiatı gereği 'keşke' gibi lafızlarla dilek ve temennide bulunmalarını, mesuliyet açısından Buhârî'deki hadiserde aramaya çalıştık. Referans arayanlara kolaylık olacağı ümidiyle, Temennî Kitâbı'nı esas alarak *el-Câmiu's-Sahîh*'te konuyla ilgili diğer hadiserin de yerlerine işaret edilmiştir.

Tez çalışma süresince emeğini hiç esirgmeden rehberlik eden danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin KIRIŞ'a, tezimizi titizlikle okuyup gerekli tashihleri yapan, öneri ve eleştirilerde bulunan tezimizin juri üyelerinden Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan Köycü'ye ve katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Sinan Erdim'e en kalbi şükranlarımı arz ederim. Haseki Dînî Yüksek İhtisas

Merkezi'nin yoğun programına rağmen, hoşgörüsü ile müsamaha gösteren başta müdürümüz Dr. Adil BOR ve diğer hocalarıma, tez süresince desteklerinden dolayı İsa SARIKAYA ve Halil İbrâhîm TEKİN hocalarıma, özellikle de kendilerini ihmal etmeme rağmen vefâ duygularını hiç esirgemeyen eşim ve çocuklarıma yürekten ve içtenlikle teşekkür ederim.

Çalışmalarımıza, her şeye karşılık veren Allah'tan mükâfat, Hz. Peygamber'den şefa'at temennîsiyle...

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	III
TAAHHÜTNAME	IV
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
C. ARAŞTIRMANIN METODU VE SINIRLILIKLARI	2
1. BÖLÜM: BUHÂRÎ’NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ, HOCALARI VE ÖĞRENCİLERİ	5
1.1. BUHÂRÎ’NİN HAYATI	5
1.2. BUHÂRÎ’NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ	9
1.2.1. Buhârî’nin hadîsçilik Yönü	12
1.2.2. Buhârî’nin Temâyüz Ettiği Özellikler.....	14
1.2.3. Buhârî’nin Hadîs Usûlü.....	19
1.2.4. Buhârî’nin Tefsircilik Yönü	20
1.2.5. Buhârî’nin Fıkıhçılık Yönü	21
1.2.6. Buhârî’nin Kelâmcılık Yönü.....	24
1.2.7. Buhârî’nin Dil Bilimcik Yönü	26
1.3. BUHÂRÎ’NİN ESERLERİ.....	26
1.3.1. Günümüze Ulaşmış Olan Eserleri	26
1.3.1.1 et-Târihu’l-Kebîr.....	27
1.3.1.2. et-Târihu’l-Evsat	27
1.3.1.3. et-Tarihu’s-Sagîr	28

1.3.1.4.	Kitâbu'd-Du'afâi's-Sağîr	28
1.3.1.5.	et-Tevârîh ve'l-Ensâb	28
1.3.1.6.	el-Edebu'l-Müfred	29
1.3.1.7.	Kitâbu'l-Kunâ	29
1.3.1.8.	Halku Ef'âli'l-İbâd	29
1.3.1.9.	et-Târîh fî Ma'rifeti Ruvâti'l-hadîs ve Nakâlâti'l-Âsâr ve Temyîzi Sikâtihim min Du'afâihim ve Târîhi Vefâtihim	30
1.3.1.10.	Kitâbu'l-Kırâeti Halfe'l-Îmâm	30
1.3.1.11.	Hayrû'l Kelâm fî Kiraati Halfe'l-Îmâm	30
1.3.1.12.	Ref'ul Yedeyn fi's-Salât	30
1.3.2.	Günümüze Ulaşmamış Olan Eserleri	31
1.4.	BUHARÎ'NİN HOCALARI	31
1.5.	BUHARÎ'NİN ÖĞRENCİLERİ	34
2.	BÖLÜM: BUHARÎ'NİN el-CÂMIU'S-SAHÎH'İNİN İÇERİĞİ MUALLEKÂTI KAYNAKLARI VE RİVÂYETLERİ	35
2.1.	el-CÂMIU'S-SAHÎH	35
2.1.1.	el-Câmiu's-Sahîh'in Telif ve İçeriği	35
2.1.2.	Buhârî'nin, el-Câmiu's-Sahîh'i yazma nedenleri	37
2.1.3.	el-Câmiu's-Sahîh'in Mu'allekâtı	39
2.1.4.	el-Câmiu's-Sahîh'in kaynakları	43
2.2.	TEFSİRDEKİ KAYNAKLARI	43
2.3.	FIKIHTAKİ KAYNAKLARI	45
2.4.	KELÂM'DAKİ KAYNAKLARI	47
2.5.	GARÎBU'L-KUR'ÂN VE GARÎBU'L-HADÎSDEKİ KAYNAKLARI	47
2.6.	el-CÂMIU'S-SAHÎH'İN RİVAYETLERİ	49
	TABLO: 1 Buharî'nin	51
2.6.1.	İlk Dönem İtibar Gören rivâyeti	52

2.6.2. Sonradan İtibar Gören Rivâyeti.....	53
2.7. el-CÂMIU'S-SAHÎH'İN BASKILARI	55
RESİM: 1.....	57
3. BÖLÜM: TEMENNİKİTÂBİ'NİN MUHTEVA DEĞERLENDİRMESİ..	58
3.2. HAYIR, TEMENNÎ ETME VE PEYGAMBER'İN (SAV): “BENİM UHUD DAĞI KADAR ALTINIM OLSAYDI...” SÖZÜ BÂBİ/ بَابُ تَمَنِّيِ الْخَيْرِ وَقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ اللَّهَ.....	61
3.3 PEYGAMBER'İN (SAV): İŞİME DAİR SONRADAN BİLDİĞİMİ KEŞKE ÖNCEDEN BİLSEYDİM" SÖZÜ BÂBİ/ بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ اللَّهَ.....	63
3.4 HZ. PEYGAMBER'İN (SAV): “KEŞKE ŞÖYLE ŞÖYLE OLSAYDI” SÖZÜ BÂBİ/ بَابُ قَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْتَ كَذَا وَكَذَا.....	66
3.5 KUR'ÂN OKUMAYI VE İLİM ÖĞRENMEYİ TEMENNÎ ETME BÂBİ/ بَابُ تَمَنِّيِ الْقُرْآنِ وَالْعِلْمِ.....	67
3.6. MEKRÛH OLAN TEMENNÎLER BÂBİ/ بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنَ التَّمَنِّيِ.....	68
3.7 KİŞİNİN “EĞER ALLAH OLMASAYDI, BİZ KENDİLİĞİMİZDEN DOĞRU YOLU BULAMAZDIK” SÖZÜ BÂBİ/ بَابُ قَوْلِ الرَّجُلِ لَوْلَا اللَّهُ مَا اهْتَدَيْنَا.....	72
3.8. DÜŞMANLA KARŞI KARŞIYA GELMEYİ (SAVAŞMAYI) TEMENNÎ ETMENİN KERÂHATİ BÂBİ/ بَابُ كَرَاهِيَةِ تَمَنِّيِ لِقَاءِ الْعَدُوِّ.....	73
3.9. “KEŞKE ŞÖYLE OLSAYDI” DİYE TEMENNÎ ETMENİN CAİZLİĞİ BÂBİ/ بَابُ مَا يَجُوزُ مِنَ اللَّوِّ وَقَوْلِهِ تَعَالَى: لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً.....	75
ÖZ GEÇMİŞ.....	93

KISALTMALAR

Age.	: Adı geçen eser
b.	: Bin, İbn
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
d.	: Dipnot
db.	: Diğer bölümler
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Hn.	: Hadis numarası
Hz.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırın
Ktp.	: Kitap
Nr.	: Numara
m.	: Mîlâdi
ö.	: Ölüm
(ra)	: Radiyallahu anhu/ Radiyallahu anhâ
s.	: Sayfa
(sav)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Terc.	: Tercüme
Thk.	: Tahkik
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
y.	: Yıl
y.y.	: Yüzyıl
Yay.	: Yayınları, Yayınevi

GİRİŞ

İnsan sosyal varlık olduğu için devamlı etkileşim halindedir. Ya etkiler veya etkilenir. Doğası gereği insan başına gelen şeylerden etkilenmektedir. Aktif veya pasif etkileşim sürecinin dînî değerlerle de bağlantısı olabilmektedir. Dînî değerler ise insanlara dâimî bir mutluluk ve huzur amaçlamaktadır.

Allah, Kur'an'da insanın değer ve kişiliklerinden bahsederken aciz ve zayıf olduğuna vurgu yaparak "İnsan zayıf olarak yaratılmıştır." İfadesi, insanın psikolojik şifresine de işaret etmektedir. Ayette belirtildiği gibi insan, fitratı gerği zayıftır ve hata edebilir. Yapılan bu hatalara pişmanlıklar ise temennî ifadeleriyle dile getirilir.

Birçokları özellikle geçmişiyile ilgili başarılı oldukları konulara sevinir, başaramadıklarına ise temennîde bulunup 'keşke... Şöyle... Yapmasaydım' derler. Elde edilemeyen şeylere ulaşmaya veya geçmişteki başarısızlığa nedâmet şeklinde yapılan temennîler sahâbîden günüze birçok insanın hayatında yer almaktadır.

İnsanın doğasında olan böylesi bir tutum da dînî açıdan önem arzetmekte ve hüküm açısından açıklığa kavuşması gerekmektedir. İnsan var oldukça temennîde varlığını sürdürecektir.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu Buhârî'nin TemennîKitâb'ının Muhteva Değerlendirmesidir. Çalışmamızda Temennî edatları, Temennînin tanımı ve diğer kavramlarla ilişkisi incelenecektir. Temennî kavramı'nın Kur'ân ve hadiserde nasıl geçtiğine ve nahiv ilmindeki yerine değinilecektir. Ayrıca Temennî'nin anlam ilişkisi olan İrâde, Ricâ ve Emel gibi kavramlarında tanımı yapılacaktır. Ele aldığımız bütün bu konuları Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'indeki konumuzla ilgili hadiser ve bazı ayetler çerçevesinde temennîde bulunmanın ölçüleri tesbit edilecektir.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Hz. Muhammed (sav), bütün insanlığa rehber olarak gönderilmiş, hayAtâ anlam kAtân söz ve fiilleriyle de tüm cihâna örnek olmuştur. Hz. Peygamber'in sevap ve

günah ölçülerini belirleyen davranışları olduğu gibi bu ölçüleri ifade eden sözleride vardır. Sözlerindeki tutarlılık ve sorumluluk anlayışı bizim içinde ittiba anlamında önem arz etmektedir. Bundan dolayıda insanların konuşma esnasında zaman zaman temennîye yer vermeleri ve temennî lafızlarını kullanmaları, kader inancına ters düşüp düşmemesi açısından temennî içeren hadiseri cem' ve te'lif etmeyi gerekli gördük

C. ARAŞTIRMANIN METODU VE SINIRLILIKLARI

“Buhârî'nin Temennî Kitâb'ının Muhteva Değerlendirmesi” konulu çalışmamızda hadiserdeki temennî edatlarını esas alarak Peygamberimiz'in (sav) temennî içeren hadiserini inceledik. Araştırmamızda, öncelikle temennî kavramının tanımı ve bu kelimenin murâdiflerini ele aldık. Tanımları ele alırken Kur'ân'dan, hadiserden ve Dilbilgisi âlimlerimizden faydalandık. Konumuzdaki hadiserde geçenher bir temennî edatlarını tetkik ettik. Temennî konusunda birbirine zıt gibi görünen hadiseri, cem ve te'lif açısından izaha çalıştık. Tüm bu çalışmaları yaparken konumuzla ilgili yayınlanmış bazı eser ve kaynaklardan yaralandık. Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i tanıtırken kaynak olarak yeni dönem Usûlü Hadis kitaplarının yanı sıra, klasik usûl eserlerine de yer vermeye çalıştık. Çalışmamızda Buhârî'nin şerhlerinden olan Fethu'l-Bârî Umdetu'l-Kâri, İrşâdü's-Sâri, el-Kevseru'l-Câri, Tevdîh, Tevşîh, Tuhfetü'l-Bârî Tecrîd-i Sarîh gibi eserlerden istifade ettik. Hacmi ve içeriği gereği ençokta Fethu'l-Bârî ile Umdetu'l-Kâri ve bunların yanı sıra tercümede de Mehmet SOFUOĞLU'nun 'Sahîh-i Buhârî'nin Tercümesi' adlı eserine müracaat ettik.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Buhârî'nin hayatını, ilmi kişiliğini, eserlerini, hocalarını ve öğrencilerini ele almaya çalıştık. İkinci bölümde ise el-Câmiu's-Sahîh, içeriği, muallekâtı, kaynakları ve rivâyetleri hakkında bilgi verdik. Son olarakta üçüncü bölümde Kitâbü't-Temennî'nin Muhteva değerlendirmesini yaptık.

D. TEMENNÎ KELİMESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Temennî, geleceğe dâir birşeyin meydana gelmesini dilemektir. Bu dileklerin mümkün, mumtenî veya muhâl olması arasında fark yoktur. Dilek ve irâdeler, hayırlı birşey içerirse makbûl, buğz ve haset gibi kötülük ifade eden şeyler içerirse makbûl değildir. Temennîde bulunmak, onun meydana geleceği anlamına gelmemektedir.¹

Temennî kelimesinin yakın anlamda olduğu birkaç ıstılâh daha vardır. Bu ıstılâhlar; rica, emel (tûl'ü emel), vedde, işfâk ve irâdedir.

Temennî ile ricâ kelimelerinin ortak yönleri, ikisinde de dileme anlamının olmasıdır. Aralarındaki fark şudur; Temennî ile meydana gelmesi mümkün olan veya olmayan her şey dilenir. Ricâ kelimesiyle ise sadece meydana gelmesi mümkün olan şeyler dilenir. Temennî, ricâdan daha umûmî bir anlam taşır. Temennî kelimesinin kapsamı ricâ kelimesinin kapsamından daha geniştir. Aralarında umum husus ilişkisi vardır.² İmam Birgivî'ye göre temennî ile işfâk kelimesi arasındaki ortaklık, istemek ve arzulamaktır. Aralarındaki farka gelince; Temennî ile güzel olan şeyler istenirken, işfâk ile çirkin olan şeyler istenir.³ Temennî ve emel kavramlarının ortak yönleride nefsin hoşuna giden şeyleri isteyip arzulamaktır. Aralarındaki farka gelince; temennî geçmişe yapılan, emel de geleceğe yönelik olan ümitlerdir.⁴ Irâde kelimesi bu sayılanların en kapsamlısıdır. Her türlü istek ve arzuya irâde denir.

Aslı Arapça olan 'temennî' kelimesi 'el-Menyu' kökünden/mastarından türemiştir. el-Menyu, takdir etmek anlamındadır. İbn Hacer'e (ö. 852/1444) göre bu kelimenin ilk konuluşu (vaz'ı), takdîr anlamındadır. Geri kalan diğer manalar ise bu asıl manadan meydana gelmişlerdir.⁵ İbn Hacer, "kelimenin ilk ve temel anlamı takdîr, kullanılan diğer manaları ise yan anlamdır". Demek istemiştir.⁶

Kelimenin el-Menyu'dan başka kullanım şekilleri ise; menâ, meniyye, temennî, münye, minye ve umniyedir. Bunların anlamları ise şu şekildedir; Menâ ve meniyye, kasit ve arzu manâsına gelir, ancak istek mahallinde kullanılır. Temennî, takdir

¹ ez-Zebîdî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, **Sahîh-i Buhârî Muhtasârı Tecrîd-i Sarîh**, (terc. Kamil Miras), (TDV) Yayınları, İstanbul, 2018, c. 8, s. 593.

² ez-Zebîdî, a.g.e., c.8, s. 593.

³ Birgivî, **İzhar**, (thk. Hasan Şevki b. Osman), Şifa Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 64-65.

⁴ ez-Zebîdî, a.g.e., c. 8, s. 586.

⁵ İbn el-Hacer, el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmet b. Ali b. Muhammed, **Fethu'l-Bârî Şerhi Sahîh el-Buhârî**, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Daru's-Selam, Riyat, 2000, c. 13, s. 267.

⁶ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî Şerhi Sahîh el-Buhârî**, c. 13, s. 268.

manası içerip, bir nesneyi dilemek ve ummak anlamındadır. Yani arzu ettiği nesneyi, nefis ve muhayyilesinde takdîr ve tasvirden ibarettir.

Temennî kelimesi Arapça olarak, tefa'ul veznindedir.⁷ Münye, minye, umniye; umulan, temennî edilen arzuya ve maksada denir.⁸

Kur'ân'a Göre Temennî

Bakara Sûresi 94.ile 95., Ali İmran Sûresi 143., Cuma Sûresi 6. ve 7. ayetlerinde ölümü isteme şekliyle, istek ve arzu anlamında kullanılmıştır. Hucurât Sûresinin 17. ve Müddessir Sûresinin 6. ayetlerinde başa kakma anlamındadır. Ancak yan anlam olarak istek manası da içermektedir. Hac Sûresinin 52., Kasas Sûresinin 82. ve Necm Sûresinin 24. ayetlerinde ise istek anlamında kullanılmaktadır.

Hadise Göre temennî

Buhârî ile Müslim'in Sahîhlerinde, Hâkim'in Müstedrek'inde ve Ahmed b. Hanbel'in de Müsned'inde geçen birçok hadiste, istek ve arzu anlamındadır.

Nahivde Temennî

Yaşlının gençliğine dönmek istemesi gibi muhâl bir şeyi istemekya da çok fakir birinin tonlarca parasının olmasını istemesi gibi gerçekleşmesi zor olan bir şeyi istemek manalarına gelmektedir.⁹

Arapça temennî lafızları; vedde, lev, levlâ ve leyte gibi edatlardır.

Türkçe temennî lafızları; hey gidi, keşke gibi kelimelerdir.

⁷ el-Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmet, **Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîh el-Buhârî**, (thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009,c.25, s.3.

⁸ Firuzâbâdi, **Kâmûsü'l-Muhît**, s.157.

⁹ Muhammed b. Hişâm, **Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ**, (thk. Muhammed Hayr Tu'me Halebî), Dâru'l-Marife, Beyrut, 1997, s. 119-120.

1. BÖLÜM: BUHÂRÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ, HOCALARI VE ÖĞRENCİLERİ

1.1. BUHÂRÎ'NİN HAYATI

Buhârî'nin tam olarak adı: Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cü'fî el-Buhârî'dir. Buhârî, hicrî olarak 13 Şevval Cuma günü, 194 yılında Buhâra da doğmuştur. Buda milâdî olarak 20 Temmuz 810 yılına tekâbül etmektedir.¹⁰ Buhârî'nin doğum yeri olan Buhâra, bugün Özbekistan sınırları içerisinde yer alan ve Maverâünnehir denilen, Ceyhun nehri'nin doğusunda bulunan bir şehirdir.

Buhârî'nin büyük dedesi Berdizbeh,¹¹ soy olarak Fârisî, din bakımından da Mecûsî idi.¹² Buhâra'luların yaygın örfüne göre o dönemde Müslüman olan kişiler, İslamı'na sebep olanların kabîlesine nispet edilirdi. Buhârî'nin, Cü'fî nispetiyle anılmasının sebebi de: Dedesi İbrâhîm'den yukarıdaki Atâları Mecûsî iken, dedesi'nin bâbası Muğîra'nın müslüman olmasına, Buhâra Valisi Cü'feli Yemân'ın vesile olmasıdır.¹³

Buhârî'nin bâbası, muhaddis bir âlimdir. Döneminde yaşayan İmâm Mâlik (ö. 179/795) ve Abdüllâh b. Mübârek'ten (ö. 181/797) hadis aldığı bilinmektedir. Buhârî, küçük yaşta bâbasını kaybetmiş, kardeşi Ahmed'le birlikte annesinin yanında yetim olarak büyümüştür. Annesinin, duası makbûl ve salihalardan olduğu nakledilir. Kaynaklarda annesi ile ilgili şu bilgi yer almaktadır. Buhârî, küçükken gözlerini kaybetmiş ancak annesi sürekli ona dua ettiğinden şifâsına kavuşmuştur.¹⁴

¹⁰ el-Mizzî, Cemâleddîn el-Haccâc Yûsuf, **Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl**, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut. 1992, c. I, s. 35.

¹¹ el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmet b. Ali b. Sabit el-Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, (thk. Beşşâr Avvâd Maruf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2001, c. I, s. 17.

¹² İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihabu'd-Dîn Ahmet b. Ali b. Muhammed, **Hedyu's-Sâri Mukaddimetü Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Mektebetü'l-Melik Fahd, Riyad, 1421, s. 501,

¹³ el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût, **Mu'cemu'l-Buldân**, Dâru Sâdir, Beyrut, 1997, c. 1, s. 355.

¹⁴ ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Beytül-Efkâri'd-Düveliyye, Lübnan, 2004, c. III, s. 324; es-Sübki, Tâcuddin Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali b.

Buhârî küçük yaşta Kur'ân'ı ezberlemiş. On yaşına geldiğinde de Buhâra'da çeşitli âlimlerden hadis tahsiline başlamıştır.¹⁵ Buhârî onaltı yaşına kadar Buhâra'da ilim tahsiline devam etti. Bu esnada, bazı Hanefî âlimlerden Rey ehlinin fikhını öğrendi ve Buhâralı hadis âlimlerinin de dersine devam ederek hadiste iyice kendini geliştirmiş oldu. Çok zeki olduğu için hadiseri bir kez duyması veya görüp okuması yeterliydi. Bu dönemde bazı hocalarının hatâlarını bulmaya başlamıştı.¹⁶ Bu konunun tafsilâtı ilmî yönü ile ilgili başlıkta ele alınacaktır. On altı yaşında annesi ve kardeşiyle birlikte hacca gitti. Okumalarımızdan, onaltı yaşına kadar Buhâra'dan ayrılmadığını öğrenmekteyiz. Hac vazifesinden sonra annesi ve kardeşi dönerken kendisi dönmek istemedi. İlmine burada devam etmek istiyordu. Böylelikle rihlesini ilki gerçekleştirmiş oldu.¹⁷

Buhârî haset ve fesattan uzak, takvâsı çok olan bir zattı. Gıybetten sakınmadaki temkinini, kendi ifadelerinden anlıyoruz; “Ben gıybetten hesâba çekilmeyeceğimi umuyorum”. Demiştir. Bir gün Ebû Ma'ser adında âmâ bir öğrencisine hadis okuturken, bu öğrencinin hadisten hoşlanmadığından olsa gerek ki elini ve başını salladığını görünce tebessüm etti. Sonraları Buhârî bu tebessüm ile âmâyâ haksızlık ettiğini düşünerek helâllik istemiştir.

Kur'ân'ı çok okur, her gece uyanıp, hadiser üzerine düşünür ve hadis tahrîc ettikten sonra Kur'ân'ın üçte birini bitirirdi. Ramazan aylarında ise Terâvîhten sonra Kur'ân'ın üçte birini bitirir ve fazlaca nafilâ namaz kılardı. Hadis İlmine farklı bir ehemmiyet gösterirdi. Hadis İlmine hizmet etmeyi çok sever ve bu vesile ile Allah'ın rızasını ve Rasûlullah'ın şefaatinin umardı. Dünyalık hırsı olmayan biriydi. Bâbasından kalan mirası da bu yolda harcamıştır.¹⁸ Buhârî, yöneticilere yakın olmayı sevmezdi, onlardan hiçbir zaman yardım istemedi. Cömertliği ve yardım severliği herkes tarafından bilinirdi. Birisinin Buhârî'ye 25000 dirhem borcu vardı ve ödemiordu. İdarecilerden yardım istemesini tavsiye edenlere; “Ben onlardan yardım

Abdi'l-Kâfi, **Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ**, (thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1976. c. II, s. 212.

¹⁵ Mustafa Karataş, **hadis Rivâyet Tarihi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 296.

¹⁶ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 325; Sübkî, a.g.e., c. II, s. 216; Bağdâdî, a.g.e., c. II, s. 11.

¹⁷ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 325; Sübkî, a.g.e., c. II, s. 216; Mizzî, a.g.e., c. 24, s. 439- 440.

¹⁸ Takîyuddin en-Nedvi, **İmâmu'l-Buhârî**, Dimaşk, s. 63-66.

istersem onlarda benden işlerine gelecek fetvalar isterler, yardım karşılığında dînîmi satmış olurum”. Dedi. Bazı dostları sayesinde bu olayı idârecilerin öğrendiğini duyunca hemen yetkililere mektup yazarak, her sene 10 dirhem ödemek üzere anlaşacağını ve bir kötülük yapmamalarını söyledi.

Buhârî, okçulukta da mâhirdi. Kâtibi Muhammed b. Ebû Hâtim, yıllarca ok attığını ancak sadece ikisinin isâbet etmediğini aktarır. Şâirlik yönünü ise bazı kitaplarda geçen şiirlerinden anlıyoruz.¹⁹

Buhârî, hayatı boyunca 9 Abbâsî halifesi dönemine tanıklık etmiştir. Ümmete derin yaralar açan mihne olayı, Abbâsî halifeleri arasında Me'mûn'la başlayıp Mu'tasım ve Vâsık'la devam etmiş, Halife Mütevekkil zamanında sona ermiştir.

Mu'tezilî akımların tesiriyle bazı Abbâsî halifeleri, Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı sorusuyla dönemlerindeki Ehl-i Sünnet âlimlerine işkence yapmışlardır. Bu âlimlerden birisi de Buhârî'dir

Bazı kaynaklarda Buhârî'nin üç kez mihne olayı nedeniyle sıkıntı yaşadığı belirtilse de, bu üçüncünün sıhhatine güvenilmemektedir. Zira Buhârî'ye nispet edilen, bir inek veya koyunun sütünden içen kadın-erkeğin sütkardeş olması görüşü, Sahîh'indeki Kitâbu'n-Nikâh'ta geçmemekte ve bilginin geçtiği kaynaklar Buhârî'den iki buçuk asır sonraya denk gelmektedir.

Üçüncü mihneyi Hanefî âlimlerinden Serahsî (ö. 483/1090),²⁰ Hâfizuddîn en-Nesefî (ö. 710/1310)²¹ ve Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330)²² gibi âlimler zikretse de

¹⁹ M. Mustafa el-A'zamî, Buhârî, Muhammed b. İsmail, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, (DİA)**, İstanbul, 1992, c. VI, s. 365.

²⁰ es-Serahsî, Şemsuddîn Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Sehl, **el-Mebsût**, (thk. Ebû'l-Vefa el-Afgâni), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1409/1989, c. I, s. 30.

²¹ en-Nesefî, Abdullâh b. Ahmed Hâfizuddîn, **Keşfu'l-Esrâr fî Şerhi Menâri'l-Envâr**, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, c. I, s. 11.

²² el-Buhârî, Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed, **Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, c. I, s. 15.

Cemaleddin Kâsımî (ö. 1332/1914, bu olayı detaylı bir şekilde ele alıp isnâdsız, aslı olmayan, uydurma bir bilgi diyerek reddetmektedir.²³

Birinci mihneye gelince, Buhârî'nin hocalarından olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh ez-Zühî en-Nîsâbûrî (ö. 258/872), Nîşâbur'un ileri gelenlerinden hatırı sayılır bir hadis âlimiydi. Buhârî Nîşâbur'a gittiğinde bu âlimin tembihi ile halk, Buhârî'yi kasabanın dışında karşıladı. Buhârî'nin kaldığı ev dolup taşmaya başlayınca Zühî'nin etrafında kimse kalmadı. Bundan dolayı da Zühî kendi adamlarına Buhârî'ye 'Halku'l-Kur'ân' meselesinisormasını istedi.²⁴ Bunun üzerine kalabalığın içinden adamın biri, Kur'ân mahlûk mudur, değilmidir? Sorusunu sordu. Buhârî cevap vermek istemediyse de adam üçünü kez tekrarlayınca Buhârî, "Allah'ın kelâmı olan Kur'ân mahlûk değildir. Kulların fiilleri mahlûktur. Bundan sual ise bidattir" dedi. İnsanlar arasında ihtilâf çıktı ve birbirine girdiler, böylelikle Buhârî'nin meclisinde kimse kalmadı. İnsanlar dağılıverdi. Zühî'nin bu konudaki fikrî tutumu:"Kur'ân mahlûk diyen kâfirdir. Onu insanların teleffuzu, mahlûk diyende mübtedîdir" Şeklindedir. Zühî'ye göre Buhârî mübtedî, onun meclisinde olanda töhmet altındadır. Bu ifadelerden ötürü, muhaddislerden Ahmed b. Seleme Buhârî'ye gelerek Nîşâbur'da kimse, Zühî'nin görüşüne karşı duramaz. Onun buralarda konumu farklıdır deyince; Buhârî, "Ben Nîşâbur'a menfaat için gelmedim. Allah'a havele ediyorum." karşılığını verdi. Zühî'nin çekişmelerine daha fazla dayanamayan Buhârî, Nîşâbur'u terk etmek zorunda kaldı.²⁵

İkinci mihne ise, ömrünün sonlarını kendi memleketinde geçirmek isteyen Buhârî, yaşamak için Buhârâ'ya geldiğinde, Buhârâ Emîri, Hâlid b. Ahmed ez-Zühî, Buhârî'den Câmiu's-sahîh'ini, et-Tarihu'l-Kebîr'ini ve diğer eserlerini saraya gelerek, kendisine okutmasını istedi. Buhârî'de, ilmi başkalarının ayağına götürerek, küçük düşüremeyeceğini bildirdi.²⁶ Emir, ikinci teklif olarak sadece kendi çocuklarına okutmasını isteyince, Buhârî, ilmi belli bir kesime tahsîs

²³ el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, **Hayâtu'l-Buhârî**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1412/1992, s. 48-55.

²⁴ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 339; Sübkî, a.g.e., s. 228.

²⁵ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 339; Sübkî, a.g.e., s. 228.

²⁶ Sübkî, a.g.e., s. 232; Mizzî, a.g.e., s. 464; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, c. 341; Mubârekfûrî, Abdusselâm **Sîretu İmâmi'l-Buhârî**, (Arapçaya Trc. Abdulâlîm b. Abdulazîm el-Bustevî), Dâru Alemlî'l-Fevâid, Mekke, 1422, c. I, s.149.

edemeyeceğini belirterek reddetti.²⁷ Bunun üzerine Zühîlî, kendine yakın bulduğu âlimlerden destek isteyerek, Buhârî'nin Ehl-i Sünnet'e aykırı davrandığı ithamını sağladı. Bu vesile ile sürgün için bahane elde edilmiş oldu ve Buhârî, Buhârâ'dan sürüldü.²⁸

Bu ikinci mihnedden de nasibini alan Buhârî, öz yurdundan sürgün edilince, Semerkant yakınlarındaki Hartenk köyüne akrabalarını ziyarete gider ve Semerkant'lılar, Buhârî'nin ilminden faydalanmak için Semerkant'a davet ederler. Buhârî Semerkant'a gitmeye hazırlansa da, artık onu hastalık yakaladığı için şartlar bu yolculuğa çıkmasına el vermemiştir.

Hastalığı nedeniyle h.30 Ramazan, 256 (m. 31 Ağustos, 869) tarihinde Ramazan Bayramı gecesini orada vefât etmiştir. Cenazesi, Cuma günü öğleden sonra Hartenk'e defnedilmiştir.²⁹

1.2. BUHÂRÎ'NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ

Buhârî, küçük yaşta Kur'ân'ı ezberledikten sonra Arapça dersleri gördü. On yaşına geldiğinde ise çeşitli âlimlerden hadis tahsiline başlamıştı.³⁰ Buhârî, keskin zekâsı sayesinde bir şeyi bir kez görmesi veya duymasıyla ezberlerdi. Henüz on bir yaşındayken, dönemin büyük âlimlerinden olan, hocası Dâhilî gibi muhaddislerin hatâsını düzeltmişti.³¹ Buhârî, hadis öğrenmeden önce kendisinin, Rey Ehlinin fikhini öğrendiğini ifade etmektedir.³²

Onaltı yaşında Buhârâ'da, Veki' b. Cerrâh (ö. 197/812) ve Abdüllâh b. Mübârek'in hadis kitaplarının tamamını ezberlemiştir.³³ Devam eden süreçte ise Bîkent'li (Buhâra sınırları içerisinde bir yer) Muhammed b. Yusuf el- Bîkendî, Hârûn b. el-

²⁷ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 346; Sübkî, a.g.e., c.II, s, 223; Mizzî, a.g.e., s, 465; Mübârekfûrî, a.g.e., s. 152.

²⁸ Mübârekfûrî, a.g.e., s. 152; Sübkî, a.g.e., s. 233.

²⁹ Bağdâdî, a.g.e., s. 259; Sübkî, a.g.e., s. 232; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 346.

³⁰ Mustafa Karataş, **Hadis Rivâyet Tarihi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 296.

³¹ Mübârekfûrî, a.g.e., s. 70

³² Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 330

³³ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 325; Sübkî, a.g.e., s. 216; Bağdâdî, a.g.e., s. 11.

Es'ab ve Abdüllâh b. Muhammed el-Musnidî (ö. 229/843) gibi hadis âlimlerinden ders aldı.³⁴

Buhârî, hayatın içinde yer alan bir âlimdi. Mu'tezile tesiriyle ortaya çıkan, Halku'l-Kur'ân meselesine dair, döneminde Cehmiyye ile Mu'tezileye reddiye olarak, Halku Ef'âli'l-İbâd eserini yazarak görüş bildirmesi, Kitâbında iman-amel ilişkisini değerlendirmesi, "Zulümler", "Kader" ve "Hileler" gibi özel bölümler alması, tefsîrden, muâmelâta dair bilgiler verip ayet hadiserle desteklemesi, onun her alanda yetkinliğini, yeterince ıspatlamaktadır.

Bu bilgilerden yola çıkarak onun ilim konusunda cesur olduğunu, Allah'tan başkasından korkmadığını, yeri geldiğinde her bir mesele ve hakikatin konuşulabileceğini, kendinden sonraki âlimlere bir nevi çığır açtığı söylenir. Buhârî tam bir ilim hayranıydı. Bâbasından kalan mirası bu yolda harcadığı gibi hiçbir fedakârlıktan da geri durmamıştır. Hadis ilmi aşkına yaptığı on üç rihle yolculuğu da, bunun kanıtıdır.³⁵ Buhârî çeşitli ilim merkezlerini gezerek farklı âlimlerden hadis almıştır.

Buhârî'nin gezdiği ilim merkezlerini şöyle sıralayabiliriz.³⁶

1. Mekke

Annesiyle hac görevi için geldiği Mekke'den dönmemiş, burada ilmine devam etmiştir. Buhârî onyedinci yaşındayken Mekke'de bulunan öğrencileri, kendisinden hadis almaya başlamıştı.³⁷ Buhârî yine aynı yaşlardayken, hocası Humeydî'nin (ö. 219/834) kendisini hakem seçmesiyle, Humeydî ile diğer âlimlerin arasındaki ihtilâfi çözmüştür.³⁸ On sekiz yaşına geldiğinde Allah Rasûlü'nün kabrini ziyaret amacıyla Medine'ye geçmiştir.³⁹

³⁴ Sübkî, a.g.e., s. 213

³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. III, s. 324; Sübkî, a.g.e., s. 213; Mubârekfûrî, a.g.e., s. 75-102.

³⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. III, s. 324; Sübkî, a.g.e., s. 213; Mubârekfûrî, a.g.e., s. 75-102.

³⁷ Sübkî, a.g.e., s. 210-217; Mizî, a.g.e., s. 449.

³⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. III, s. 326.

³⁹ Mubârekfûrî, a.g.e., s. 75-102.

2. Medine

Buhârî Peygamber Efendimizin kabri başında Kitâbu't-Tarih ve Kadâyâ's-Sahâbeti ve't-Tabiîn kitaplarını yazarak, on sekiz yaşında ilk telifini tamamlamıştır.⁴⁰

3. Şam, (iki kez gitmiştir.)⁴¹

4. Buhâra

Buhârî'nin kendi doğduğu yerdir. Ömrünün sonlarına doğru tekrar memleketine dönmüş ve burada vefât etmiştir.⁴²

5. Merv, 6. Belh, 7. Rey, ⁴³

8. Nisâbur, buradan, hocası Zühlî fitne çıkardığı için ayrılmak zorunda kalmıştır.⁴⁴

9. Bağdat, burada, meşurâlimlere karşı başarılı bir imtihan vermiştir.⁴⁵

10. Basra, (birkaç kez gitmiştir.)⁴⁶

11 Kufe, (birkaç kez gitmiştir.)⁴⁷

12. Mısır, (iki kez gitmiştir.)⁴⁸

13. Cezire. (İki kez gitmiştir.)⁴⁹

⁴⁰ ez-Zehbî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed, **Tezkiretu'l-Huffâz**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1374, c. II, s. 555, ; Mizzî, a.g.e., s. 440; Sübkî, a.g.e., s. 216.

⁴¹ Sübkî, a.g.e., s. 213.

⁴² Mubârekfûrî, a.g.e., s. 75-102.

⁴³ Mizzî, a.g.e., s. 449.

⁴⁴ Zehbî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 324.

⁴⁵ Sübkî, a.g.e., s. 213.

⁴⁶ Zehbî, **Tezkiretu'l-Huffâz**, c. II, s. 555.

⁴⁷ Mubârekfûrî, a.g.e., s. 75-102.

⁴⁸ Mizzî, a.g.e., s. 449.

⁴⁹ Zehbî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 324.

Bu sıraladığımız ilim merkezlerinin bazılarında defaatle gitmiştir. Şöyle ki Mısır, Şam ve Cezire'ye iki, Basra'ya dört, Bağdat ve Kufe'ye de defalarca gittiği bilinmektedir.⁵⁰ Buhârîhadis'te olduğu kadar Fıkıh, Tefsîr ve Kelâm'da da behresi olan bir âlimdir. Bu ilimlerdeki yönü müstakil olarak ele alındığında, Buhârî'nin belli bir alanda değil de mutlak olarak müctehid olduğu daha netlik kazanmış olur.

1.2.1. Buhârî'nin hadîşçilik Yönü

Buhârî'nin hadis İlimi'ndeki otorite ve yetkinliği çocukluk dönemine kadar uzanmaktadır. On altı yaşında hocasının hAtâsını bulmuştu. On sekiz yaşında ise hocası Humeydî, arkadaşlarıyla ihtilâfî çözmek için onu hakem tayin etmişti.⁵¹ Buhârî, Câmiu's-sahîh'ini oluştururken 600 bin hadisin arasından seçmiştir. Kendi ifadeleriyle yüzbinlerce hadis ezbere bilmesi,⁵² Buhârî gerçeğini ortaya koymaktadır. Buhârî'yi diğer hadis âlimlerinden ayıran özelliklerinden birtanesi de Sahîh hadis almadaki likâ şartıdır.

Hadis âlimleri arasında sahîh'in şartları: Adâletü'r-Râvî, Zabtü'r-Râvî, Ademü'l-İlle, Ademü's-Şüzûz ve Muhâlefetü's-Sika şeklinde müsellemler iken, Müslim (ö. 261/875); muâsarât şartını ilâve etmiş, Buhârî de bunların tamamına ilave olarak 'likâyı' yani râvî'ninhadis aldığı kişiyle aynı dönemde yaşamasının yanı sıra o kişiyle karşılaşmış olma şartını getirmiştir. Râvî'nin, hadis aldığı kişi ile sohbeti olmalıdır.⁵³ Bu yönüyle Buhârî, tam bir hadis deryâsıdır. Kendisi, 100 bin sahîh, 200 bin gayr-i sahîh hadis ezbere bildiğini ifade etmiştir.⁵⁴

Bağdat'ta, dönemin âlimleri tarafından, Buhârî'nin bir yolculuğu sırasında hadis ilmindeki ağırlığı ölçülmüştür. Buhârî'nin Bağdat'a geleceğini duyan âlimler aralarında, yüz hadis alıp, senet ve metni'nin yerlerini değiştirmek sûretiyle onar kişiye pay etmişler ve meclise Buhârî'nin gelmesiyle, her biri bu karıştırdıkları hadiseri sormuşlardır. Okunan her hadisten sonra Buhârî, "böyle bir hadis

⁵⁰ İbn Hacer, el-Askalânî Ebû'l-Fazl Şihabuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, **Hedyu's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, (thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamd), Mektebetü'l-Melik Fahd, Riyad, s. 502; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 328.

⁵¹ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 326.

⁵² Sübkî, a.g.e., s. 218.

⁵³ Racihî, Şerafettin Ali, **Mustalâhu'l-hadîs ve Eseruhû ale'd-Dersi'l-Luğaviyyi inde'l-Arab, Dâru'n-Nehdatü'l-Arabiyye**, Beyrut, s. 81; Talat Koçyiğit, **hadis Usûlü**, TDV Yayınları, Ankara, s. 381.

⁵⁴ Muhammed Accâc el Hatîb, **Usulu'l-hadis ve Mustalahuhû**, s. 310.

bilmediğini” söyleyerek, hadiserin okumasını tamamlandığında, “hadiserin sened ve metninin doğrusu budur”. Diyerek, baştan sona sırasıyla okumuştur. Böylece meclisteki âlimler ve halk arasında, hak ettiği konumu elde etmiştir.⁵⁵

Buhârî hadislerin illetini (gizli kusurunu) bulmakta çok mâhirdir ve bu konuda dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. İmam Müslim; rivâyet edeceği, meclisin kefâretiyle ilgili bir hadisi sormak için Buhârî’ye gelmiş, alnından öpmüş ve ; “bırak beni ayaklarını öpeyim ey hocaların hocası, muhaddislerin efendisi, illetleri bulmada hadis tabibi! Bunda bir illet varmı? Bana bu hadisin senedi hakkında bilgi ver”. Demiştir. Buhârî’de “bu hadis mualleldir” deyip, sened içerisindeki râvî’nin yaptığı tedlisi açıklamıştır.⁵⁶ Tedlis: bir râvînin tanıdığı olduğu ve hadisini almadığı birisinden, hadis almış gibi rivâyette bulunmasıdır.⁵⁷

Hadiser arasında âli isnâd: en sika râvîleri olan, dolayısıyla en sahîh sened anlamına gelmektedir. Bu tür senetlere de hadisçiler arasında “Esahhu’l-Esânîd” (Senetlerin en sahîhi) kavramı kullanılır. “Esahhu’l-Esânîd” kişiden kişiye değişiklik arzeder. Buhârî’nin Esahhu’l-Esânîd’i; İmâm Mâlik, Nâfi’ (ö. 117/735) ve İbn Ömer (ö. 73/692) zinciridir. Bu silsile kitaplarda, Silsiletü’z-Zeheb (altın silsile) olarak geçmektedir.⁵⁸ Buhârî, hadiste olduğu kadar diğer ilimlerde de mâhirdir. Kısaca bu yönlerini de ele alarak konumuza devam etmek istiyoruz.

Ricâl Edebiyatı’nda önemi bir yeri olan Buhârî, bu konuda çokça eser yazmasına rağmen, mecrûh râvîleri tanıtırken ahlâkî erdemi elden bırakmamıştır. Cerh lafızlarını kullanırken çok hassas davranmış, ağır ve aşağılayıcı söz sarfetmekten kaçınmıştır. İhlâs ve takvasına uygun kelimer kullanmıştır. Hadis uyduranlar hakkında bile kezzâb lafzını çok az kullanmış ve bu konuda en ağır tabir olarak seketü anh, fihi nazar ifadelerini kullanmayı tercîh etmiştir.⁵⁹

⁵⁵ Müteba Uğur, **İmam-ı Buhârî**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 7; Muhammed Accac el Hatib, a.g.e., s. 311.

⁵⁶ İbnü’s-Salâh, Osman b. Abdurrahmân b. Mûsâ b. Ebî’n-Nasr, **Mukaddimetü İbn Salâh ve Mehâsinü’l-İstîlâh**, (thk. Aîşe Abdurrahman), Dâru’l-Maârif, Mısır, 1990, s. 263.

⁵⁷ Mahmud et-Tahhan, **Teyşîru Mustalahi’l-hadis**, Mektebetü’l-Maârif, Riyad, 1996, s. 79-80; Mustafa said el-Hinn, **el-İzah fi Ulum el- hadis vel-İstîlah**, s. 155.

⁵⁸ İbnü’s-Salâh, a.g.e. s. 154.

⁵⁹ en-Nedvî, a.g.e., s. 60-61,

1.2.2 Buhârî'nin Temâyüz Ettiği Özellikler

el-Câmiu's-Sahîh eserinde sadece sahîh hadisleri seçmesiyle, sahîhlerin öncüsüdür. İmam Nesâî, (ö. 303/915) bizzat hadis aldığı hocaları sayarken Buhârî'ye gelince şu ifadeleri kullanmıştır. “O, sika, güvenilir, akıllı bir muhaddistir. İslâm tarihinde ilk defa sahîh kitap yazan, odur.”⁶⁰

Buhârî'nin Târîhu'l-Kebîr adlı eseri, alanının ilkidir.⁶¹ Târîhu'l-Kebîr, Ricâl Edebiyatı ve Muhaddîsler Tarihi açısından, en üstün kitaptır.⁶² Ehl-i hadis arasında, bâb başlığındaki metotla ve sahîh hadislerle, ilk fıkıh tedvîn edenler arasındadır.⁶³

Hadis âlimlerinin Buhârî hakkındaki övgülerine, kendi ifadeleriyle devam edecek olursak; İmam Müslim, Buhârî'yle karşılaşınca, alnından öpmüş ve: “Bırak da ayaklarımı öpeyim. Ey üstadların üstadı, ey muhaddislerin efendisi ve ey İlel'de hadis Tabibi!” Demiştir.⁶⁴

Muhammed b. İshâk b. Huzeyme: (ö. 311/924) “Şu gök kubbenin altında Muhammed b. İsmâil kadar Rasûlullâh'ın (s.a.s.) hadisini bilen ve hıfzededen birini görmedim.” Demiştir.⁶⁵

Ebû Amr Ahmed b. Nasr el-Haffâf: (Ö. 299/912) “Muhammed b. İsmâil; İshâk b. Râhûye, (ö. 238/853) Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve diğerlerinden yirmi derece daha fazla hadis bilirdi. Onun hakkında söz söyleyenlere, benden bin lanet olsun.” Demiştir.⁶⁶

⁶⁰ en-Nedvî, a.g.e., s. 67.

⁶¹ Mubârekfûrî, a.g.e., s. 280.

⁶² Tahir b. Salih b. Ahmed el Cezâirî, **Tevcihun-Nazar ilâ Usulil Eser**, Dâru'l-Mârifet, Beyrut, 1910, s. 324.

⁶³ Muâz Saîd Havva, **el-Menhecû'l-İctihâdî 'inde'l-İmâmi'l-Buhârî**, Dâru'n-Nûr, Riyad 1431/2010, s. 213.

⁶⁴ el-Ferrâ, Kadî Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ **Tabakâtu'l-Hanâbile**, (thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin) Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke, c. I, s. 248.

⁶⁵ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 334.

⁶⁶ Sübkî, a.g.e. s. 221-225.

İmam Tirmizi: (ö. 279/892) “Ne Irak’ta ne de Horasan’da İlel, Târîh ve İsnâd Bilgisi’nde Muhammed b. İsmâil’den daha bilgisini görmedim.”⁶⁷ Demiştir.

Yâkûp b. İbrâhîm ed-Devrakî (ö. 246/860) ile Nuaym b. Hammâd: (ö. 228/843) “Buhârî bu ümmetin fakîhidir.” Derlerdi.

Muhammed b. Beşşar (Bündar): (ö. 252/866) “Buhârî gibi bir âlim görmedim. Onunla iftihâr ediyorum.” Derdi.

İshak b. Rahûye: “Bu gençten hadis yazınız. Eğer bu kişi, Hasan Basrî (ö. 110/728) zamanına yetişseydi, fıkıh ve hadis bilgisinden dolayı herkes bu kişiye başvururdu.” Demiştir.

Amr b Ali el-Fellâs: (ö. 249/863) “Buhârî’nin bilmediği hadise hadis demem.” Derdi.

İmam Müslim: “Sana, ancak seni çekemeyen kızabilir. Dünyada senin bir benzerinin bulunmadığına şehâdet ederim.” Derdi.

Hadisçilerden biri Buhârî’yi, bu sadece senin yanında tevâzulu diye, büyük muhaddis Ali b. Medînî’ye (ö. 234/849) şikâyet edince Ali el-Medînî de: “siz ona bakmayın onun gözleri daha kendi gibi birini görmemiştir.” Dedi.

Buhârî’deki bu temâyüz etmiş vasıf ve övgüler hakkında, konu bağlamında son olarak Nevevî’de şu cümleleri sarfetmiştir: “Onun menkıbelerini, hıfzını, dirayetini, içtihadını, rivâyetini, ibadetlerini, züht, itkân ve irfanını saymak zor olacağından sayılamaz.”⁶⁸

⁶⁷ Sübkî, a.g.e., s. 220; Ayrıca Tirmizî’nin Hayatı ve Eserleri için Bkz. Erdoğan Köycü, **Sünenü’-Tirmizî’nin Metod Yönünden İncelenmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993.

⁶⁸ Ebû’t-Tayyib es-Seyyid Sıddık Hasan Han, **el-Hitta fi Zikri’s-Sıhah es-Sitte**, Dâru’l-Kuttubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 247.

Bu bilgilerden yola çıkarak, Buhârî'nin erişilemez, eşsiz, nihâi nokta, hatâsız ve tenkitten hali olduğu anlamına gelmez. Meseleye bütüncül bakmak gerekirse Buhârî, dönemi ve sonrası için önemli bir âlimdir.

Buhârî Usûlü Hadis'te bazı konularda, İmâm Mâlik ve İmâm Şâfi (ö. 204/820) gibi, kendinden önceki Mûsânniflerin izini taşımaktadır. Mürsel hadisi kullanması,⁶⁹ Mübhem râvîden isnadı,⁷⁰ aradaki râvîyi zikretmeden hadisi doğrudan zikretmesi (muallâk hadiseri),⁷¹ bu konuda örnek olarak sayılabilir.

Buhârî'den önce hadis tasnîf edenlere bakıldığında, Fuad Sezgin (ö. 2018), ilk hadis tasnîf edenlere dair Tirmizî'nin şu listesini verir. “Hişam b. Hassan (ö. 148/765), Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc (ö. 150/767), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Mâlik b. Enes, Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Abdüllâh b. Mübârek, Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide (ö. 182/798), Vek'i b. Cerrâh, Abdurrahmân b. Mehdi (ö. 198/813-14).”⁷² Bunlar Mûsânnef tarzı eser listesidir. Buhârî ile bu âlimlerin ortak yönleri: kitaplarındaki bâb başlıkları veya konu içerisinde fikhî hüküm içeren hadiserin bulunmasıdır.

Sezgin, Ramahurmüzi'nin Kitâbından iktibasla da şöyle bir liste veriyor. “Basra'da Rebî' b. Salih (ö. 160), Saîd b. Ebî Arûbe, Yemen'de Hâlid b. Cemîl ve Ma'mer b. Râşit (ö. 153/770), Mekke'de İbn Cüreyc ve Sufyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Kufe'de Sufyân es-Sevri (ö. 161/778), Şam'da Velid b. Müslim (ö. 195/810), Rey'de Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/804), Horasân ve Merv'de Abdüllâh b. Mübarek.”⁷³ Bunlar da şehirlere göre, hadisi ilk bâblara ayırarak tasnîf edenlerin listesidir. Bu listelerle Buhârî'nin Hadis Tasnîf ve Usûlünde ilk ve tek olmaktan ziyade; bu alanların öncülerinden biri olduğu görülüyor.

⁶⁹ İbnü's-Salâh, a.g.e. s. 235.

⁷⁰ İbnü's-Salâh, a.g.e. s. 296.

⁷¹ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 227.

⁷² Fuad Zezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, Kitâbiyat Neşriyat, Ankara, 2000, s. 82.

⁷³ Zezgin, a.g.e., s. 82-83.

İslam'ın ilk asrında Müslümanlar vahyin membânda olduğundan, gelişen olaylarave inen ayetlere canlı şahit oluyorlardı. Bu nedenle buldukları zaman ve coğrafyanın konumu gereği yazıdan çok, sözlü anlatım/rivâyet daha yaygındı.⁷⁴

Sözlü rivâyete örnek olarak, Ebû Hureyre (ö. 57/678) gibi sahabiler, Suffe'den hiç ayrılmayıp, devamlı sûrette Suffe'nin öğretmeni Hz. Peygamber'in yanında kalır ve hadis ezberlerdiler. Ebû Hureyre (ra), Hıfzının iyi olmadığı için bir gün Peygamber'den (sas) duâ istemiş, Hz. Peygamber de dua edince “artık ezberimi hiç unutmadım.” Demiştir. Hz. Ömer (ö. 23/644) gibiler ise, evi Mescid-i Nebebevî'ye uzak olduğundan, komşusu ve arkadaşı olan sahâbeyle, Hz. Peygamber'in yanına nöbetleşe ve gün aşırı giderlerdi. O gün Hz. Peygamber'den duyduklarını birbirine aktarırlardı.⁷⁵

Veda' Haccı'nda Hz. Peygamber (sav): “Burada olanlar olmayanlara aktarsın!” Demiştir.⁷⁶ Hz. Muhammed (sav) hayattayken rivâyet konusunda tutum böyleyken, Hulefâ-i Râşidîn döneminde ise, sözlü kaynakta metot geliştirilip şahit istenmiştir. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer halifelik dönemlerinde, hadis bilgisi aktaracak olan kişiler, aktaracağı bilginin hadis olduğunu bir veya iki şahitle ıspatlaması gerekiyordu.⁷⁷ Hz. Ali (ö. 40/661) ise yemin ettiriyordu.⁷⁸ Vahyin merkezinde yer alan sahâbe ve tâbiîn'in çalışması ve gayreti takdire şayandı. İlerleyen dönemlerde ise, her geçen gün ilim halkaları büyüyüp gelişmekteydi.

Fetihlerin çoğalması ve siyâsî istikrârın bozulmasıyla çeşitli fitneler çıktı. Böylece hadis uydurmaları da başlamış oldu.⁷⁹ Hadis uydurmalarının önüne geçmek için,

⁷⁴ Salâhaddin Polat, **hadis Araştırmaları**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 34-35; Ahmet Yücel, **hadis Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 43.

⁷⁵ Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa, **Süneni't-Tirmizî**, Menaâkıb, 46; (thk. Ahmed Mummmed Şâkir), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-Sahîh**, Buyu', 9; Ahmet Yücel, **hadis Tarihi**, s. 24.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, (thk. Salih Ahmed Şâmi), Dâru'l-Kalem Dımaşk, 2014, 7/376; Dârimî Menâsik, 34.

⁷⁷ İsmâil Lütfi Çakan, **hadis Usûlü**, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 17; Mehmed Said Hatiboğlu, **İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu**, Otto Yayınları, Ankara, 2016, s. 43; Ayrıca Bkz. Erdoğan Köycü, hadislerin Hz. Peygamber'e (sas) Aidiyetini Tesbitte Hz. Ömer'in Kullandığı İstişhad Metodunun hadis İlimine Katkısı, **UKSAD**, (Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırma Dergisi), c. 3, Özel Sayı, s. 404-431.

⁷⁸ Salâhaddin Polat, a.g.e., s. 25.

⁷⁹ Mehmed Said Hatiboğlu, a.g.e., s. 56; Salâhaddin Polat, a.g.e., s. 33.

çeşitli standartlar ve tenkit çalışmaları geliştirildi. Bu çalışmalarda en iyi rol modelde Buhârî oldu. Buhârî, her ne kadar örnek ve güzel çalışmalar yapmış olsada, yerli yersiz eleştirilere maruz kalmıştır.

Buhârî'yi tenkid için kullanılan kimi kaynaklarımızdaki malzemelerin sadece Buhârî'ye has olmadığını söylememiz yerinde olacaktır. Buna rağmen klasik eserlerimizin bazısında Buhârî-Müslim, Buhârî-İmâm Mâlik veya Buhârî-Ebû Dâvûd karşılaştırmaları yapılmaktadır. Bu karşılaştırmalar üç paragrafla örneklendirilecektir.

İmâm Şâfiî'nin: “Yeryüzünde Mâlik'in Kitâbından daha doğru kitap bilmiyorum.”Sözü ile Buhârî'ye gelebilecek soru işaretini, İbn Salâh şu ifadeleriyle gideriyor: “Şâfiî'nin bu sözü Buhârî ve Müslim'in varlığından öncedir.”⁸⁰

Nesâi'nin “Semanın altında Müslim'in Kitâbından daha sahîh'i yoktur.” Sözü ve bazı Mağrib'li âlimlerin onu Buhârî'ye tercih etmeleri, İbn Salâh'a göre; Buhârî'nin Kitâbındaki sahîh şartını barındıran vasıflar, senedler ve bâblar meydana gelmeden öncedir. İbn Salâh (ö. 643/1245) “Bunda da bir beis yoktur” demiştir.⁸¹

Muhammed b. İshak es-Sağâni'nin, (ö. 650/1252) “demirin Hz. Dâvûd'a boyun eğdiği gibi hadiste Ebû Dâvûd'a (ö. 275/889) boyun eğmiştir.” Sözü ile Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sağâni'nin; “Allah'ın Kitâbı, İslam'ın aslıdır. Ebû Dâvûd'un Süneni'de İslamın güvencesidir.”⁸² Sözüne Hattâbî (ö. 388/998) şöyle cevap vermiştir.“Diğer muhaddisleri her ne kadar övselede, Anadolu'da (Horasan'da) Buhârî makbûl ve yaygındır.”

Buhârî ve Müslim karşılaştırmaları zaman zaman eserlerimizde abartılmış, iş mecrasından çıkmış ve işin sonucunda Buhârî üstünlüğünü icmâ' ve hadise dayandıranlar olmuştur.⁸³ Bakabildiğimiz beş altı klasik “Usul-ü Hadis” eserlerinin tamamı, Kütüb-i sitte dâhil Kur'ân'dan sonrasına güvenilir kaynak sıralaması yapmış ve Buhârî'yi birinci sıraya almışlardır. Türkçe “Usul-ühadis” eserleri de bazen bu

⁸⁰ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 160.

⁸¹ İbnü's-Salâh, , a.g.e., s. 161

⁸² Muhammed b. Tahir el-Makdisi, Şurutu'l-Eimmeti's-Sitte, s. 17.

⁸³ Tahir el-Cezâiri, a.g.e., s. 119-137.

kaynakları referans vererek, bazende hiç referans vermeden aynı bilgileri paylaşmıştır. Tahir el-Cezâirî, (Ö. 1920) Tevcihu'n-Nazar'da bu konuya uzunca değinmiş vesayısal verilerle maddeler halinde kendince Buhârî'yi tercih sebeplerini ele almıştır.

1.2.3. Buhârî'nin Hadîs Usûlü

Bundan onlarca asır öncesinde, h.III. y.y'dayaşamış olan Buhârî ve Müslim, bizatihi şuan kullandığımız Usûlü'l-Hadis terimini kullanmamışlardır.⁸⁴ Buhârî ve Müslim'in kitaplarını incelemek sûretiyle kâideler oluşturan ve bu kâideleri Buhârî ve Müslim'e ilk kez izafe eden Usûl âlimi Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) dir.⁸⁵ Makdisî (ö. 390/1000) ve Suyûtî (ö. 911/1505), Buhârî'ye izâfe edilen kâidelerin, eserlerdeki gerçeği yansıtmadığını, tahmin üzere söylendiğini bildirmektedirler.⁸⁶ Mütekaddimun ve Müteahhirun usûlcülerimizin bu ıstılâh ve kâideleri günümüze kadar taşımış olmaları, izâfi olsa da bu kâideleri pratik olarak kitâba yansıttığımızda, pekâlâ uyup, yerine oturmaktadır. Genel olarak müteahhirun usûlcülerimizden, İbnü's-Salâh'ı referans alarak Buhârî'den, hadis usûlüne dair birkaç örnek vermek istiyoruz.

Buhârî'nin Usûlü Hadis ıstılâhlarıyla diğer âlimlerin ıstılâhları arasında bazen fark olabiliyor. Buhârî muttasıl yerine müsned, munkatı yerinede mürsel demektedir.⁸⁷

Buhârî'ye göre râvîde temyîz yaşının alt sınırı dördtür. Buhârî'nin râvîleri arasında 4 yaşında çocukta vardır.⁸⁸

⁸⁴ Tahir el-Makdisi, a.g.e., s. 10; Fuad Sezgin, a.g.e. s. 208.

⁸⁵ Fuad Sezgin, a.g.e. s. 207.

⁸⁶ Celaleddin es-Suyûtî, **Tedrîb er-Râvîs**. 17; Tahir el-Makdisi, a.g.e., s. 14.

⁸⁷ İbn Hacer, el-Askalânî Ebû'l-Fazl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed, **Fethu'l-Bârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, (thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamd), Mektebetü'l-Melik Fahd, Riyad, 1421, c. 9, s. 54; Buhârî, VI, 189; Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed b. Ahmed, **Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, (thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Dârü'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, c. 9, s. 323; Kastallânî, Şihabuddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed eş-Şafî, **İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, (thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî), Dârü'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2012, c. 8, s. 454.

⁸⁸ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 314.

Edâ ve Tahammül lafızlarından olan اخبرنا، حدثنا gibi lafızlar Buhârî, İmâm Mâlik, Hicâz ve Kûfe ehlinden birçoklarına göre aynı manada kullanılırken, Ahmed b. Hanbel, Nesâi, Temîmî (ö. 370) ve İbni Mübarek gibi âlimlere göre ise mânaları farklıdır.⁸⁹

Buhârî, müen'en ve mu'an'an hadiserilikâ şartıyla kabul ederken; Cumhûr ulemâ ise, râvînin müdelles olmaması şartıyla kabul eder.⁹⁰

İmam Buhârî, İmam Müslim ve İmam Şâfiî zaman zaman müdelles hadis kullanmışlardır.⁹¹ Buhârî'nin, kimi zaman mübhem râvîden rivâyeti bulunmaktadır.⁹² Buhârî, mürsel hadiserle de amel etmektedir.⁹³

Buhârî ve Müslim'in râvîlerinden, âhir ömründe hadis karıştıranlar (zaptında gevşeklik gösterenler) olmuştur. İbn Salâh'a göre Sahîhayn'ın râvîleri sikadır ve sikalık dönemlerinde alınmış hadiserdir.⁹⁴

Buhârî ve bazı Hicâzlular, Ahmed b. Salih (ö. 2667880)' den hadis alırken, Nesâi ise "fikri kötü" diye hadis almamıştır.⁹⁵

Buhârî ve Müslim'in rivâyet zincirinde hâricilerde yer almaktadır.⁹⁶ Bu nedenle Buhârî, Şianın ta'nına uğramıştır. Şiaya göre, "Buhârî, hâricilerin en müteşedditlerinden aldığı halde, Ehl-i Beyt'ten hadis almamıştır."⁹⁷

1.2.4. Buhârî'nin Tefsircilik Yönü

Buhârî'nin Câmi'inde Kitâbü't-Tefsîr bölümü, sünenlerde olmadığı kadar yer kaplamıştır.

⁸⁹ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 320-321.

⁹⁰ Muhammed Accac el Hatib, a.g.e., s. 356

⁹¹ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 235.

⁹² İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 296.

⁹³ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 229.

⁹⁴ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 664

⁹⁵ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 657.

⁹⁶ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 299.

⁹⁷ Mevsu'a, Tabakâtu'l-Fukahâ, s. 474.

Buhârî'nin Kitâbında tefsîrle ilgili sayıca pek çok bâb başlığı bulunmaktadır. Bu sayı bir tez çalışmasında 1129 olarak bildirilmektedir.⁹⁸ Bunun dışında, Buhârî'nin Kitâbü't-Tefsîr isimli müstakil eseri bulunmaktadır. Buhârî'yi müfessirler tabakasından sayan, Dâvûdî (ö. 945/1539) gibi âlimler de vardır.⁹⁹ Buhârî, tefsîrde hem dirâyet hemde rivâyet yönü olan bir âlimdir. el-Câmiu's-Sahîh'indeki Kitâbü't-Tefsîr bölümünde, bütün Sûreleri Mushaf sırasına göre aldığı gibi her sûre başında, Garîbü'l-Kur'ân cihetinden olan kelimeleri de dil yönüyle ele almıştır. Bu konuda Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824), Ebû Ubeyd (ö. 224/838) ve Ferrâ (ö. 207/822) gibi âlimlerden yararlanmıştı.¹⁰⁰

Buhârî Kitâbına aldığı hükümleri desteklemek için Kur'ân'dan getirdiği ayetler hakkında Sahâbe ve Tabiînden çokça nakilde bulunmaktadır. Nâsîh ve Mensûh konusunu da ele almış ve ayetlerdeki sebebi nüzûlü bildirmek için sahâbe nakillerine de yer vermiştir.

Buhârî'nin Kur'ân'ı Kur'ân'latefsir etmesi ve ayetlerin tefsîrinde hadisere çokça yer vermesi, Tefsîr ilmine vakıf olduğunu göstermeye yeterlidir.¹⁰¹

1.2.5. Buhârî'nin Fıkıhçılık Yönü

Buhârî'nin fıkıhçılığında çok hadisçiliği ön plana çıkmıştır. Hadis'teki otoritesinin fıkıhçılığını gölgede bıraktığı söylenir. Elimizdeki Tabakât Kitaplarında, çağdaşları tarafından Buhârî'ye kullanılan, Fakîhlerin Efendisi,¹⁰² Bu Ümmetin Fakîhi,¹⁰³ gerçek bir fakîh,¹⁰⁴ gibi ifadeler rastlamaktayız.

⁹⁸ Seyyid Ahmed el-İmâm b. el-Hatârî, **Menhecû'l-İmâmî'l-Buhârî fi't-Tefsîr min Hilâli Kitâbihi** (es-Sahîh), Câmiatu Ummi'l-Kurâ (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1415.

⁹⁹ Muhammed b. Alî b. Ahmed ed-Dâvûdî, **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983, c. II, s. 104-108.

¹⁰⁰ Şükrü Arslan, **Buhârî'nin Sahîh'indeki "Kitâbü't-Tefsîr"inin Filolojik Açıdan Bir Değerlendirmesi**, Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî –Uluslararası Sempozyum-, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri, 1996, s. 195-200.

¹⁰¹ Buhârî, Kitâbu Bed'i'l-Vahy, 1; Kitâbu'l-Vudû, 1; Kitâbu't-Teyemmum, 1; Kitâbu'l-Muhsar 5; Kitâbu'l-Buyû' 1; Kitâbu'l-Vasâyâ, 8.

¹⁰² Mizzî, a.g.e., s. 449; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, c. III, s. 331.

¹⁰³ el-Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî **el-Kevâkibu'd-Derâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1401/1981, c. I, s. 110; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, c. III, s. 330; Sübkî, a.g.e., s. 222; Mizzî, a.g.e., s. 457-459.

Buhârî fıkıh ilmini daha öğrenciliğinin ilk yıllarında Abdüllâh b. Mübârek ve Veki' gibi Hanefî âlimlerinden almıştır.¹⁰⁵ Buhârî önce fıkıhı öğrenip sonra hadise yöneldiğini bildiriyor.¹⁰⁶ Kuteybe'ye (ö. 276/889) sarhoşun talakı sorulduğunda, kendisi cevap vermeyip cevap hakkını Buhârî'ye bırakarak, "İşte Ahmed b. Hanbel! Ali b. Medîni ve İbn Râhûye! Allah onları sana gönderdi." Demesiyle onu, üç âlime denk saydığını görmüş oluyoruz.¹⁰⁷

Buhârî'nin hocalarından olan Ali b. el-Medîni, fıkıhta Buhârî'yi İmâm Mâlik'e denk, Ahmed b. Hanbel'e ise üstün saymıştır.

İbnu'l-Müneyyir, (ö. 683/1284) Buhârî'nin önemli bir fakîh olduğunu ve Sahîh'inde hadise fıkıhı cem ettiğini vurgulamıştır.¹⁰⁸

Mekke'li âlimler Buhârî'ye 'fakîh, imâm, Horasân fakîhi' demişlerdir.¹⁰⁹ Bu sözlerin ötesinde Buhârî'nin fakîhliğine kendi yazdığı, el-Câmiu's-sahîh, Kitâbu'l-Eşribe, Kitâbu'l-Hîbe, Ref'u'l-Yedeyn fi's-Salât, Kitâbu's-Sünen fi'l-Fıkıh, Fıkhu'l-Kırâati halfe'l-İmâm, eserleri şehâdet etmektedir. Bu eserler mustakil fıkıh Kitâbı niteliğindedir. Buhârî fikhî görüşlerini bâb başlıklarına yansıtmıştır. Bunu ifade eden meşhur, 'Buhârî'nin fikhî, bâb başlıklarındadır.' *فقه البخارى فى تراجمه* sözü kitaplarda çokça yer almaktadır.¹¹⁰ Buhârî'nin bâb başlıklarında işlediği fıkıh birçok âlimin dikkatini çekmiş, bazıları sadece bâb başlıkları üzerine müstakil ve ciltlerce kitap yazmıştır. Bazıları da şerhlerinde bâb başlıklarına genişçe yer vermişlerdir.¹¹¹

Buhârî'nin Sahîh'inde, *قال بعض الناس* ifadesi, fıkıhta ictihâdına delalet eden en sarîh örnektir.¹¹² Eserleri ele alınırken bu konuyailerde geniş yer verilecektir.

¹⁰⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. III, s. 330.

¹⁰⁵ Bağdâdî, a.g.e., c. II, s. 11; Sübkî, a.g.e., s. 216; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. III, s. 3325.

¹⁰⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. III, s. 3330.

¹⁰⁷ Sübkî, a.g.e., s. 222; Mizzî, a.g.e., s. 455.

¹⁰⁸ Nâsiruddîn İbnu'l-Müneyyir, *el-Mütevâri 'ala Ebvâbi'l-Buhârî*, (thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1411/1990, s. 31-39

¹⁰⁹ Kirmânî, a.g.e., c. I, s. 11.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. I, s. 243; İbnu'l-Müneyyir, a.g.e., s. 31.

¹¹¹ İbnu'l-Müneyyir, a.g.e., s. 31, 39.

¹¹² Ebû't-Tayyib Şemsu'l-Hakk el-Azîmâbâdî, *Ref'u'l-İltibâs 'an Ba'di'n-Nâs*, Dâru's-Sahve, Kahire, 1395/1975, s. 17.

Buhârî'nin bâb başlıklarındaki ilkelerini ve fikhî görüşlerini fıkıh kavramı altında yani fıkıh bağlamında değerlendirenler olduğu gibi, Fıkhu'l-hadis bağlamında değerlendirenlerde olmuştur.¹¹³

Fıkhu'l-hadis, hadiserden yola çıkarak Hz. Peygamber'in gaye ve maksatlarını konu edinen ilim dalıdır. Kısacası hadiserden fikhî hüküm çıkartmaktır.¹¹⁴ Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) 'fıkhu'l-hadis'te ön plana çıkan âlimler olarak Buhârî, Ahmed b. Hanbel ve Evzâî'yi (ö. 157/774) saymaktadır.¹¹⁵

Abdülğani Abdülhâlik (ö. 1983) gibi âlimler, Buhârî'yi mustakil usûlü olmadığı için mutlak müctehid saymazlar.¹¹⁶

Abdülmecit Hâşim,¹¹⁷ Saîd Mu'âz Havva, (ö. 1989)¹¹⁸ Muhammed Enver el-Keşmîrî, (ö. 1933)¹¹⁹ Muhammed Zekeriyâ el-Kândehevî (ö. 1982) gibi âlimler ise İmâm Buhârî'nin mutlak müctehid olduğunu, müctehidin bilmesi gereken bütün ilimlere vakıf olduğunu bildirmişlerdir.¹²⁰ Müstakil usûlünün olmamasına ise, İmâm Mâlik ve İmâm 'Azam gibi müctehidlere ait müstakil usûlün olmamasını örnek göstermişlerdir.

Buhârî'nin hükümlerinin bazı mezheplere muvafık olmasından yola çıkarak, dört mezhebinn hatta Zâhirî Mezhebinin müntesipleri dâhil hepsi de kendi safına çekmeye çalışmış, dolayısıyla Buhârî'ye Hanefî diyenler, Şâfîî diyenler, Mâlikî diyenler, Hanbelî diyenler hatta Zâhirî diyenler de olmuştur.

¹¹³ Mehmet Bilen, "Buhârî'nin Fakîhliği Meselesi", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, DÜİF Yayınları No:12, Diyarbakır 2004, c. 6, s. 2, 35-52.

¹¹⁴ Mehmet Görmez, **Sünnet ve hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Otto, Ankara 2014, 140-142; Aydınli, a.g.e.,s. 57.

¹¹⁵ Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nisâbûrî, **Ma'rifetu Ulûmi'l-hadis ve Kemiyetu Ecnâsîhi**,(thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm), Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1424/2003, s. 246-288.

¹¹⁶ Abdülğani Abdülhâlik, **el-İmâmu'l-Buhârî ve Sahîhuhû**, Dâru'l-Menâre, Cidde, 1405/1985, s. 144-145.

¹¹⁷ Hâşim, a.g.e., s. 169.

¹¹⁸ Havvâ, a.g.e., s. 150-166.

¹¹⁹ Muhammed Enver el-Keşmîrî, **Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. I, s. 58.

¹²⁰ el-Kandehlevî, Muhammed Zekeriyâ b. Yahyâel-Ebvâb ve't-Terâcim li Sahîhi'l-Buhârî, (thk. Veliyyuddîn b. Takîyyuddîn en-Nedvâ), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1433/2012, c. I, s. 58-59.

Tâcuddîn es-Sübkî Tabakâtında, Buhârî'yi; Ebû Sevr (Ö. 242/854), Kerâbisî (ö. 275) ve Za'ferânî (ö. 260) gibi Şâfiî muhaddislerden hadis dinlediği için Şâfiî fakîhlerinden saymıştır.¹²¹

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ da (ö. 458/1066) Tabakât'ında, Buhârî'yi; Ahmed b. Hanbel'den hadis dinlediği için Hanbelî fakîhlerinden, Mâlikîler ise, el-Muvatta'dan rivâyette bulunduğu için Buhârî'yi Mâlikî fakîhlerinden,¹²² Hanefîler ise Hocası İshâk b. Râhûye'den ders aldığından dolayı Buhârî'yi, Hanefî fakîhlerinden saymışlardır.¹²³ Kıyasa karşı olduğu için Buhârîyi Zâhirîliğe nispet edenler de olmuştur.¹²⁴ Buhârî'yi bumezheplere dâhil etmek isteyenler, mukallid olduğundan değil de kendi mezhepleriyle aynı usûlü kullanmış olmasından dolayı bunu söylemektedirler.¹²⁵ Bu yaklaşımların doğru olmadığı kesindir. Buhârî, hüküm istinbâtında, herhangi bir mezhebe mutâbık veya muhâlif olmayı değil, delillerin kuvvet ve sıhhatini gözetmiştir.¹²⁶ Zira Buhârî, “لا أعلم شيئا يحتاج إليه إلا وهو في الكتاب والسنة” “ihtiyaç duyulup da Kur'ân ve Sünnet'te olmayan bir şey bilmiyorum.” demiştir.¹²⁷

Bir mezhebe bağlı olan hocadan ders almak, o hocanın mezhebine bağlılığı gerektirmez. Nitekim İmam 'A'zam (Ö. 150/767, Ca'ferîliğe nisbet edilen Ca'ferî Sâdık'ın (Ö. 148/765) öğrencisidir. Mu'tezile'ye mensup olan Vâsıl b. Atâ (ö. 180/796), Hasan Basrî'nin öğrencisidir. İmâm Şâfiî ise, Hanefî İmamı olan Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) ve İmâm Mâlik'in talebesidir. Buhârî'nin de bir âlimden veya herhangi bir mezhep âliminden ders almış olması pek tabidir. Netice itibâriyle Buhârî'yi bir mezhebe nispet etmek doğru gözükmemektedir.

1.2.6. Buhârî'nin Kelâmcılık Yönü

İmâm Buhârî hadis, Tefsîr ve Fıkıh'ta olduğu gibi Kelâm'da da kendine ait görüşlerini mustakil eserleri olan 'Halku Ef'âli'l-İbâd', 'Kitâbu't-Tevhîd/Kitâbu'l-

¹²¹ Sübkî, a.g.e., s. 214.

¹²² el-Hüseyînî, a.g.e., s. 167.

¹²³ el-Hüseyînî, a.g.e., s. 167.

¹²⁴ el-Hüseyînî, a.g.e., s. 27.

¹²⁵ Muhammed Abdulkâdir Ebû Fâris, **Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî** Dâru'l-Furkân, Umman 1409/1989, c. I, s. 62.

¹²⁶ Ebû Fâris, a.g.e., c. I, s. 62-63.

¹²⁷ İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, s. 201; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 329.

Akîde’ ve ‘Kitâbu’r-Redd ‘ale’l-Cehmiyye’ gibi kitaplarında ve el-Câmiu’s-Sahîh’indeki ‘Kitâbu’l-Îmân’, ‘Kitâbu’t-Tevhîd’, Kitâbu’l-Fiten’, ‘Kitâbu’l-Kader’ gibi özel bölümlerde net bir şekilde dile getirmiştir.

Onun yaşadığı dönem, Ehl-i Sünnet adına çok zor ve çalkantılı bir dönemdi. Kutuplaşmaların yoğun yaşandığı, fırka ve mezheplerin bilgi savaşı içine girdiği bir dönemde Buhârî; Şîa, Mu’tezile, Havâric, Kaderiyye, Cehmiyye ve Râfîzî gibi sapık fırkalara reddiye yazmıştır.¹²⁸ İmâm Buhârî gerçek manada sosyal bir âlimdir. Geride saydığımız bölümlere ilaveten Haber-i vâhid, Kitâb ve Sünnete sarılma, başlığıyla, kendi döneminde islamın prensiplerini açıklayarak hakikati müdafa ettiğini göstermiştir.¹²⁹

Buhârî’de Kelâm’a dair iki konu, daha fazla dikkat çekmektedir. Bunlar da ‘Halku’l-Kur’ân’ meselesi ve ‘Îmân-Amel İlişkisi’ meselesidir. Buhârî’ye göre iman artar ve eksilir.¹³⁰ İman, amelden bir cüzdür.¹³¹ Buhârî bu tezini, el-Câmiu’s-sahîh’inde ‘Kitâbu’l-Îmân’ adıyla özel bir bölümde birçok hadisle delillendirmiştir.

Buhârî, imanı amelden bir parça saymayanlardan hadis nakletmeyi mahzûrlu saymış ve uzak durmuştur.¹³² Bu konuda şu cümleleri kullanmıştır. “Mısır, Şâm, Irâk, Hicâz ve Horasân’da binden fazla kişiyle karşılaştım, tamamı da: Din, söz ve ameldir. Kur’ân: Allah Kelâmıdır, dediler.”¹³³ Başka bir rivâyette de şöyle söylemiştir: “Bin seksen kişiden hadis yazdım, bunların tamamı, imânın kavl ve amel olduğunu ve artıp eksilebileceğini söylediler.”¹³⁴

Halku’l-Kur’ân meselesinde Buhârî’ye göre Kur’ân’ın, Allah Kelâmı olduğuna dair haberler mütevâtirdir.¹³⁵ “Kur’ân mahlûktur diyenler ise hatâ işlemiş ve gaflete düşmüşlerdir.”¹³⁶ Bu konuda Buhârî’nin en belirgin özelliği, Kur’ân ile kıraati

¹²⁸ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 8, s. 344.

¹²⁹ Talat Koçyiğit, **Kelâmcılarla hadisçiler Arasındaki Münakaşalar**, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yn., Ankara, 1984, s. 230.

¹³⁰ Buhârî, **Kitâbu’l-Îmân**, 33.

¹³¹ Buhârî, **Kitâbu’l-Îmân**, 18.

¹³² İbn Hacer, **Hedyu’s-Sârî**, s. 479, 491.

¹³³ Sübkî, a.g.e., c. II, s. 217.

¹³⁴ Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, c. III, s. 325.

¹³⁵ Buhârî, **Halku Ef’âli’l-‘İbâd**, s. 112.

¹³⁶ Buhârî, **Halku Ef’âli’l-‘İbâd**, s. 115,116.

birbirinden ayırmasıdır. ‘Kur’ân, Allah’ın kelâmıdır. Filan kişinin Kur’ân’ı iyidir veya Filan kişinin Kur’ân’ı kötüdür denmez. Kıraat ise mahlûktur. Filan kişinin Kıraati iyidir veya Filan kişinin Kıraati kötüdür diyebiliriz.’¹³⁷ Demiştir.

1.2.7. Buhârî’nin Dil Bilimcik Yönü

İmâm Buhârî, el-Câmiu’s-Sahîh’indeki bâb başlıklarında kullandığı kelimeleri itina ile seçmiştir. Daha çok dikkat çeken, Kitâbu’t-Tefsîr bölümünde ve başka yerlerdeki ayetlere getirdiği dilsel yorumlar, onun tam bir dil uzmanı olduğunu ispatlıyor. İbn Hacer’e göre Buhârî, gerçek bir dil uzmanıdır.¹³⁸ Buhârî, dilsel izahlarında; el-Ferrâ (ö. 207/822), Nadr b. Şümeyl (ö. 203/818), Ebû Ubeyde (ö. 210/825) gibi âlimlerden faydalanmıştır.¹³⁹

Buhârî’ye nisbet edilen birçok şiir olsa da, Divan’ı hakkında kesin bilgi yoktur.¹⁴⁰

1.3. BUHÂRÎ’NİN ESERLERİ

İmam Buhârî’nin otuzu aşkın eseri vardır. Bunların bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiş, diğer bir kısmı ise maalesef günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşmış olanlardan başlayarak bu eserler tanıtılacaktır.

1.3.1. Günümüze Ulaşmış Olan Eserleri

Ulaşabildiğimiz kaynaklardan hareketle, günümüze ulaşmış, İmâm Buhârî’ye ait on üç eser bulunmaktadır. el-Câmiu’s-Sahîh’e özel olarak bölüm açtığımızdan burada diğer on iki eseri sıralıyacağız.

¹³⁷ Sübkî, a.g.e., c. II, s. 229.

¹³⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tağlîku’t-Ta’lîk ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî*, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut 1405/1985, c. 5, s. 400; Hedyu’s-Sârî, s. 13.

¹³⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, c. I, s. 234.

¹⁴⁰ Sübkî, a.g.e., c. II, s. 235-240.

1.3.1.1 et-Târihu'l-Kebîr

Buhârî'nin ilk yazdığı eserdir. Bu eseri ay ışığında Peygamber Efendimizin kabri başında on sekiz yaşındayken kaleme almıştır. Kendi şeyhlerinden başlayarak sahâbeye kadar on üç bine yakın râvîyi incelemektedir. Hadisr icâlinde çok önemli bir yere sahip olan ve alanında ilk yazılan eserdir. Buhârî, henüz genç yaşlarda, akranları arasında, alanının ilki olan bu kitapla temayüz etmeyi başarmıştır.¹⁴¹

Bu kitap, Hocası İshak b. Rahuye'nin çok dikkatini çekmiş ve dönemin valisi Abdüllâh b. Tâhir el-Horasânî'ye “Sana bir sihir göstereyim mi?” diyerek eseri takdim etmiştir. Ebû Sehl Mahmûd eş-Şâfî'de Buhârî'ye olan hayranlığını “Dünyada isteğimiz, Muhammed b. İsmâîl'in et-Târîh'ine bakabilmektir.”Sözünü, “Mısır'da otuzu aşkın âlimden işittim.” Diyerek ifade etmiştir.¹⁴²

et-Târîh'ul-Kebîr'in orijinal nüshalarının bazı bölümleri Haydarâbâd'ta bulunmaktadır. Kitâbın Haydarâbâd'ta 1941-1954 tarihlerinde dört cilt olarak, 1959-1963 tarihlerinde ise üç cilt şeklinde basımı yapılmıştır. Dâru'l-Maârifî'l-'Usmâniyye tarafından basılan eseri Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî tahkik etmiştir.¹⁴³

1.3.1.2. et-Târîhu'l-Evsat

et-Tarihu'l-Evsat, et-Târîh'ul-Kebîr'in üzerine yapılan muhtasâr bir çalışmadır. Dolayısıyla et-Târîh'ul-Kebîr'in biraz kısaltılmış halidir. İbn Hacer Tehzibû't-Tehzib Kitâbında, et-Tarihu'l-Evsat'dan nakiller yapmıştır. Evsatı, Buhârî'den öğrencisi Abdüllâh b. Abdusselâm el-Haffâd ve Zencûye b. Muhammed el-Lebâd nakletmiştir. Kitâbın Hindistan'da eksik bir nüshası bulunmaktadır.¹⁴⁴

¹⁴¹ Mubârekfûrî, a.g.e., c. I, s. 280.

¹⁴² Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 332.

¹⁴³ A'zâmî, a.g.e., c. VI, s. 371.

¹⁴⁴ Mubârekfûrî, a.g.e., c. I, s. 285.

1.3.1.3.et-Tarihu's-Sagîr

et-Tarihu's-Sagîr, özet bir eserdir. et-Târîhu'l-Kebîr'in özetlenmiş halidir, ancak et-Târîhu'l-Kebîr'den farkı bir yol izlemiştir. et-Târîhu'l-Kebîr, râvîleri alfabetik olarak ele alırken bu eser râvîleri vefât tarihine göre değerlendirir. Zira râvîler hakkında Kebîr ve Evsat'ta geçmeyen bazı ek bilgiler vermektedir.

Elimizde matbu olan nüshayı Buhârî'den, Ebû Muhammed Zencûye b. Muhammed en-Nîsâbûrî rivâyet etmiştir. Eserin, baskıları Allahâbâd'ta (1324) Muhammed el-Ca'ferî tarafından yapılmış, Ahmedâbâd'ta da (1325) Mahmûd İbrâhîm Zâyed tarafından iki cilt olarak Kahire'de basılmıştır. (1396-1397/1976-1977). Yusuf el-Mar'aşî tarafından esere fihrist çalışması yapılmış ve Beyrut'ta tekrar basılmıştır.¹⁴⁵ (1986)

1.3.1.4. Kitâbu'd-Du'afâi's-Sagîr

Buhârî'nin diğer kitaplarına kıyasla oldukça küçük bir eserdir. İsmi hâvî dört yüz on sekiz zayıf râvîlerin halinden bahseden alfabetik bir eserdir. İbrâhîm ismiyle başlayan bu eserin 1985'e kadar Beyrut, Agra, Bûrân, Allâhâbâd gibi çeşitli yerlerde basımı yapılmıştır.¹⁴⁶

1.3.1.5. et-Tevârîh ve'l-Ensâb

Bazı önemli şahıslar hakkında bilgi verir ve diğer eserlerde olduğu gibi göze çarpan özel bir metodu yoktur. Bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunmaktadır (No: III. Ahmed, nr. 2969, vr. 382a -399b.)¹⁴⁷

¹⁴⁵ Mubârekfûrî, a.g.e., c. I, s. 285.

¹⁴⁶ Mubârekfûrî, a.g.e., c. I, s. 292; A'zâmî, a.g.e., c. VI, s. 371.

¹⁴⁷ Uğur, a.g.e., s. 98-100.

1.3.1.6. el-Edebu'l-Müfred

Buhârî, el-Câmiu's-sahîh'te olmayan güzel ahlâkla ilgili 1322 hadisi 644 bâb başlığı altında toplamıştır. el-Edebu'l-Müfred'i Buhârî'den rivâyet eden öğrencisi, Ahmed b. Muhammed b. el-Celîl el-Bezzâr'dır. (ö. 1041) Eser, İstanbul'da (1346,1349), Hindistan'da (1304), Agra'da (1306) ve Muhammed Fuâd Abdalbâkî'nin tahkîkiyle Kâhire'de (1375/1955) baskısı yapılmıştır.¹⁴⁸

1.3.1.7. Kitâbu'l-Kunâ

Bu eserde et-Târihu'l-Kebîr gibi râvîlerin hallerinden bahseder ancak farkı künyeleriyle meşhur olan râvîleri de ele alır. 1000 kadar râvîyi ele alan bu kitap Haydarâbâd'ta (1336) basılmış ve Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî tarafından eserin sonuna, eserin içeriğiyle ilgili yazı yazılmıştır.¹⁴⁹

1.3.1.8. Halku Ef'âli'l-İbâd

Bu eseri Buhârî, ömrünün son demlerinde kaleme almış ve el-Câmiu's-Sahîh râvîlerinden Firebrî (ö. 320/932) rivâyetiyle gelmiştir. İnsanların Kur'ânı telaffuz etmesinin de diğer filleri gibi mahlûk olduğunu ispatlamak için ayet, hadis, sahâbe ve tâbiîn görüşleriyle deliller serdedilmiş olan bu eser, Cehmiyye Mezhebine karşı reddiye niteliğindedir.¹⁵⁰ Daha önce Beyrut ve Delhi'de basımı yapılan eserin günümüzde de mevcut baskıları vardır.¹⁵¹

¹⁴⁸ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**,(thk. Hamid Abdullah), Dâru'l-hadis, Kahire, c. I, s. 274-275;

¹⁴⁹ Hatib'el-Bağdâdi, a.g.e., c. II, s. 34;A'zâmî, a.g.e., c. VI, s. 371.

¹⁵⁰ Buhârî, **Halku Ef'âli'l-İbâd**, s. 84.

¹⁵¹ Mubârekfûrî, a.g.e., c. I, s. 291.

1.3.1.9. et-Târîh fî Ma'rifeti Ruvâti'l-hadîs ve Nakâlâti'l-Âsâr ve Temyîzi Sikâtihim min Du'afâihim ve Târîhi Vefâtihim

Küçük bir risâle şeklinde yazılmış olan bu eserin Topkapı Sarayı kütüphanesinde bir baskısı bulunmaktadır. (Medine, nr. 524, 18 varak).¹⁵²

1.3.1.10. Kitâbu'l-Kirâeti Halfe'l-Îmâm

Eserin râvîsi, Mahmûd b. İshâk el-Huzâ'dır. Buhârî bu eserle, cemaate uyan kimselerinde Fâtihayı okuması gerektiğini ispatlamak için deliller getirmektedir.¹⁵³

1.3.1.11. Hayrû'l Kelâm fi Kiraati Halfe'l-Îmâm

Bu eser aslında Delhide, **Kitâbu'l-Kirâeti Halfe'l-Îmâm**'ın Urduca tercümeyle basılmış halidir. Eser bu isimle birkaç yerde daha basıldığından kimileri bunu müstakil eser olarak vermiştir.¹⁵⁴

1.3.1.12. Ref'ul Yedeyn fi's-Salât

Buhârî, namazlarda, intikâl tekbirlerinde elleri kaldırmannın sünnet olduğuna dair deliller getirmektedir. Bu eser aynı zamanda, el-Câmiu's-Sahîh'de bir bölüm olarakta geçmektedir. Urduca'ya tercüme edilmiş olan esere farklı isimler verilerek birkaç baskısıda yapılmıştır.¹⁵⁵

¹⁵² A'zâmî, a.g.e., c. VI, s. 371.

¹⁵³ A'zâmî, a.g.e., c. VI, s. 371.

¹⁵⁴ A'zâmî, a.g.e., c. VI, s. 371.

¹⁵⁵ A'zâmî, a.g.e., c. VI, s. 371.

1.3.2. Günümüze Ulaşmamış Olan Eserleri

el-Vuhdân/İbnu'l-Vahdân, kitapta sadece bir hadisrivâyet eden sahâbîlere değinilir.¹⁵⁶ Kitâbu'l-Hîbe, birileri Buhârî'ye gelip, “hîbe hakkında üç beş hadisin dışında kaynak bulamıyorum hîbe hakkında 500 hadis ihtiva eden bir eser yazarmısın?” sözüne binaen yazıldığı bilinmektedir.¹⁵⁷ Kitâbu'l-i'tisâm, aynı isimle el-Câmiu's-Sahîh'de bir bölüm bulunmaktadır. Buhârî'nin bu eseri bir gecede yazdığı rivâyet edilmektedir.¹⁵⁸ el-Akîde (et-Tevhîd), Ahbâru's-Sifât,¹⁵⁹ Kadâya's-Sahâbe ve't-Tâbiîn, el-Müsnedu'l-Kebîr (et-Tefsîru'l-Kebîr)¹⁶⁰ Kitâbu'l-Atîk, Esâmu's-Sahâbe, Kitâbu'l-İman, Kitâbu'l-İlel, Kitâbu'l-Mebsût, Kitâbu Ashâbi'n-Nebî,¹⁶¹ el-Meşîha, hocalarının adını yazdığı eseridir. Kitâbu'r-Rikâk, Kitâbu'l-Eşribe, Birru'l-Vâlideyn, keza bu isimlerle el-Câmiu's-Sahîh'de bir bölüm bulunmaktadır. el-Câmiu's-Sağîr ve el-Câmiu'l-Kebîr. Bu eserlerin isimlerinden de anlaşılacağı üzere Buhârî önce müstakil eser yazıp sonra onların bazılarıyla el-Câmiu's-Sahîh'i meydan getirmiş olabilir.¹⁶²

1.4. BUHARÎ'NİN HOCALARI

Buhârî, Sahîh'ini oluşturmak için birçok belde gezmiş ve birçok hocadan hadis dinlemiştir. Sahîh'ine, hadis veya görüşünü aldığı önemli âlimlerden ve bunların beldelerinden birkaç tanesine değineceğiz.

1. Mekke:

Hadis aldığı hocaları; Ebûbekir el-Humeydî, Abdüllâh b. Yezîd el-Mukrî (ö. 213), Ebû'l-Velîd Ahmed b. Muhammed el- Ezrekî (ö. 250/864), İsmâil b. Sâlim es-Sâiğ vd. âlimlerdir.¹⁶³

¹⁵⁶ Mubârekfûrî, a.g.e., c. I, s. 298.

¹⁵⁷ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 329.

¹⁵⁸ Buhârî, Kitâbu'l-I'tisâm, 1; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 8, s. 246.

¹⁵⁹ Sezgin, a.g.e., s. 259.

¹⁶⁰ Buhârî, **et-Târihu'l-Kebir**, c. 3, s. 232-265.

¹⁶¹ Buhârî, **et-Târihu'l-Kebir**, c. II, 158-169.

¹⁶² A'zâmî, a.g.e., c. VI, s. 371; Uğur, a.g.e., s. 98-100.

¹⁶³ Zehebî, **Tezkiratü'l-Huffâz**, Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1374, c. I, s. 90.

2. Medîne:

Hadis aldığı hocaları; Ebû Sâbit Muhammed b. Ubeydullâh, Mutarrif b. Abdillâh (ö. 220), Abdulazîz b. Abdillâh el-Uveysî, İbrâhîm b. el-Münzir el-Hizâmî (ö. 236). vd. âlimlerdir.¹⁶⁴

3. Şâm:

Hadis aldığı hocaları; Ebû'l-Yemân b. Nâfi' (ö. 222/837), Ebû Nadr (ö. 344/955), Muammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/827), Âdem b. Ebî İyâs, İshâk b. İbrâhîm (ö. 227) vd. âlimlerdir.¹⁶⁵

4. Buhârâ:

Hadis aldığı hocaları; Muhammed b. Yûsuf, Abdüllâh b. Muhammed el-Müsnidî (ö. 229), Hârûn b. el-Eş'ab, Muhammed b. Selâm el-Bîkendî vd. âlimlerdir.¹⁶⁶

5. Merv:

Hadis aldığı hocaları; Muhammed b. Mukâtil, Abdân b. Abdillâh b. Osmân (ö. 221), Alî b. el-Hüseyn b. Şekîk (ö. 215) vd. âlimlerdir.¹⁶⁷

6. Belh:

Hadis aldığı hocaları; Yahyâ b. Bişr, Mekkî b. İbrâhîm (ö. 214), el-Hasan b. Succâ', Muhammed b. Ebân (ö. 244/808) vd. âlimlerdir.¹⁶⁸

7. **Reyy:** *Hadis* aldığı hocası: İbrâhîm b. Mûsâ'dır. (ö. 230/844)¹⁶⁹

8. Nişabur:

Hadis aldığı hocaları; Muhammed Yahyâ ez-Zühî, İshâk b. İbrâhîm el-Hanzelî (İbn Râhûye), Bişr b. el-Hakem, Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî vd. âlimlerdir.¹⁷⁰

¹⁶⁴ İbn Hacer, **Tehzib'ut-Tehzib**, c. III, s. 399.

¹⁶⁵ Ebû Nu'aym, **Hilye**, c. I, s. 135-149.

¹⁶⁶ İbni Hibbân, **Meşâhir**, s. 50-51.

¹⁶⁷ Sübkî, a.g.e., c. II, s. 214.

¹⁶⁸ Kemal Sandıkçı, **İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında hadis**, s. 129-188.

¹⁶⁹ İbn Sa'd, **Tabakât**, s. 10.

9. Bağdat:

Hadis aldığı hocaları; Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. İsa et-Tabba' (ö. 215/830), Sûreyc b. en-Nu'mân (ö. 217), Muhammed b. Sabik (ö. 213) vd. âlimlerdir.¹⁷¹

10. Basra:

Hadis aldığı hocaları; Muhammed b. Sinân (ö.223), Affân b. Müslim (ö. 219) , Süleymân b. Harb (ö. 224/839), Ebû Huzeyfe en-Nehdî et-Teyâlisî (ö. 227), Muhammed 'Ar'ara (ö. 213), Âsım en-Nebîl (ö. 212) Bedel b. el-Muhabber (ö. 210) vd. âlimlerdir.¹⁷²

11. Kûfe:

Hadis aldığı hocaları; Ahmed b. Yakûb (ö. 210), el-Hasan b. er-Rabî' (ö. 220), Talk b. Ğannâm (ö. 211), Hâlid b. Mahled (ö. 213), Ebû Ğassân (ö. 217), Ömer b. Hafs (ö. 222), İsmâil b. Ebân (ö. 216), Kubeyse b. Ukbe (ö. 215), Ubeydullâh b. Mûsâ, Ebû Nu'aym vd. âlimlerdir.¹⁷³

12. Mısır:

Hadis aldığı hocaları; Abdüllâh b. Sâlih (ö. 222), Ahmed b. Şebîb (ö. 217), Saîd b. Ebî Meryem, Asbağ b.el-Ferec (ö. 225) 'Usmân b. Sâlih (ö. 219), Âhmed b. Sâlih (ö. 248/862) vd. âlimlerdir.¹⁷⁴

13. Cezire:

Hadis aldığı hocaları; İsmâil b. Abdillâh er-Rukiyy (ö. 229), Ahmed b. Yezîd el-Harrânî, Ahmed b. Abdulmelîk el-Harrânî (ö. 221/836) vd. âlimlerdir.¹⁷⁵

¹⁷⁰ İbn Ebî Hâtım, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, c. III, s. 133-135.

¹⁷¹ Hatibu'l-Bağdâdi, a.g.e., c. 5, s. 331-338.

¹⁷² Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, c. I, s. 77-78.

¹⁷³ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir, *Vefâyâtu'l-Âyân ve Enbâu Ehli'z-Zamân*, (thk. İhsan Abbas), 1972, c. 5, s. 39-47.

¹⁷⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebir*, c. III, s. 182-183.

¹⁷⁵ Sübkî, a.g.e., c. II, s. 214; Mubârekfûrî, a.g.e., c. I, s. 101. 38

1.5. BUHÂRÎ'NİN ÖĞRENCİLERİ

Girizgâh anlamında Buhârî'nin öğrencilerine başlamadan önce, ders halkasıyla ilgili bilgi verilecektir.

Buhârî'nin hayatına baktığımızda, çok genç diyebileceğimiz bir yaştaiken Buhârî'yi takip eden büyük kitleler vardı. Gittiği her yere namıyla gider, hadis halkalarına katılanların sayısı binleri aşardı. Buhârî'nin daha sakalı çıkmamışken, Basra'da ondan hadis dinlemek için binlerce kişi toplanmıştı.¹⁷⁶ Bağdat'taki ders halkasına katılanların ise, yirmi binden fazla olduğu rivâyet edilir.¹⁷⁷ Firebrî'ye göre ise Buhârî'den, sadece el-Câmiu's-Sahîh'i doksan bin kişi dinlemiştir.¹⁷⁸ Konumuzu uzatmamak için Buhârî'nin önemli öğrencilerinden bazıları hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Firebrî, Buhârî'den el-Câmiu's-Sahîh'i en son rivâyet eden öğrencisidir.¹⁷⁹ Müslim b. el-Haccâc, Kütüb-i sitte'de ikinci sırada yer alan Sahîh'in sahibidir.¹⁸⁰ Nesâî, kütübü sitte' de yer alan es-Sünen'in müellifidir. Ebû 'Îsâ et-Tirmizî, kütübü sitte müelliflerindedir. Eserini kimileri Câmi', kimileride Sünen'den sayarlar. Dârimî (ö. 255/869), Sünen sahibidir. Bazıları Kütübü sattesıralamasında İbn Mâce'nin (ö. 273/887) Sünen'inin yerine Dârimî'nin Sünen'ini saymışlardır.¹⁸¹ İbn Huzeyme, hem hadis hemde fıkıh alanındayetkin bir âlimdir. Özellikle hadis alanında çokça eser sahibi âlimlerimizdendir.¹⁸² İmâm Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 281), daha çok fıkıh otoritesi diyebileceğimiz bir âlimdir. Huseyn b. İsmâîl el-Mehâmîlî (ö. 330/941-42, Bağdat'ta, Buhârî'den enson hadisrivâyeti alan kişidir.¹⁸³ İbrâhim el-Harbî (ö. 285), Fıkıh ve hadis'te otorite olduğu kadar Nahiv'de de otorite bir âlimdir.¹⁸⁴ Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'id, Ebû Zur'â er-Râzî (ö. 264/878).¹⁸⁵

¹⁷⁶ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 328; Sübkî, a.g.e., c. II, s. 217.

¹⁷⁷ Mizzî, a.g.e., c. 24, s. 452; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 334.

¹⁷⁸ el-Ferrâ, a.g.e., c. I, s. 257; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 326.

¹⁷⁹ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 969.

¹⁸⁰ Mubârekfûrî, a.g.e., c. II, s. 691, 692.

¹⁸¹ Mubârekfûrî, a.g.e., c. II, s. 753, 757.

¹⁸² Zehebî, Tezkire, c. II, s. 720.721.729.

¹⁸³ Nevevî, Tehzîb, c. I, s. 73.

¹⁸⁴ Zehebî, Tezkire, c. II, s. 585.

¹⁸⁵ Mubârekfûrî, a.g.e., c. II, s. 691-785.

2. BÖLÜM: BUHÂRÎ'NİN el-CÂMIU'S-SAHÎH'İNİN İÇERİĞİ MUALLEKÂTI KAYNAKLARI VE RİVÂYETLERİ

2.1. el-CÂMIU'S-SAHÎH

Meşhur eserin tam olarak ismi, el-Câmiu'l-Müsnedi's-Sahîhi'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh (sav) ve Sünenihî ve Eyyâmihî'dir.¹⁸⁶ Buhârî'nin, bu eseri yazmasına sebep olan çeşitli etkenler vardır, bunlara ileride değinilecektir.

2.1.1.el-Câmiu's-Sahîh'in Telif ve İçeriği

Buhârî'nin yazmaya başladığı bu eser, on altı yıllık bir emeğin ürünüdür ve bin dolayındaki hocalarından süzölmüş bir öz olarak ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan eserde 7275 hadis, 97 Kitâb, 3450 civarında bâb başlığı¹⁸⁷ ve 22 adet sülâsiyyâtı vardır.¹⁸⁸ Câmiu's-Sahîh'te, konu ve ehemmiyeti gereği tamamen veya kısmen tekrar eden veyada senedleri farklı olan hadisler vardır. Buhârî'nin bu hadislerin kimileri bir, kimileri de iki adis kabul olarak saymışlardır. Mükerrer hadisleri çıkınca, el-Câmi'de toplam 4000 hadis vardır.¹⁸⁹

İbn es-Salâh'a göre Buhârî de geçen muttasıl hadis sayısı 2602 dir. İbn Hacer'e göre ise 1341 muellâkhadis, 341 adette mütâbi' hadis bulunmaktadır. Buhârî, kitâbında toplam 289 hocadan rivâyette bulunmuştur. Cevzakî, (ö. 388/998) sahîhte 25.480 adet senet zinciri olduğunu bildirmektedir.¹⁹⁰

e-İCâmiu's-Sahîh için verdiğimiz bu sayılar, birbirine yakın olmakla beraber değişkenlik arz etmektedir. Concordance'e varıncaya kadar birçok sayı veren eserler olsa da konumuzu uzatmamak adına ihtilâflara temas etmeyeceğiz.

¹⁸⁶ en- Nevevî, **Tehzîb**, c. I, s. 73; İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, s. 91, 92.

¹⁸⁷ Kastallânî, a.g.e., c. I, s. 27; Nevevî, **mâ Temessu İleyh**, s. 45.

¹⁸⁸ Uğur, a.g.e., s. 98-100.

¹⁸⁹ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 68.

¹⁹⁰ Yaşar Kandemir, el-Câmi'üs-Sahîh. **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, (DİA), TDV. Yayınları. Ankara, c. VII, s. 375.

Buhârî'den önce musânefât çalışmalarının olduğu daha önce ifade edilmişti. el-Câmiu's-Sahîh'i diğerlerinden ayıran özellik, içindeki hadislerin özenle seçilmiş olmasıdır. Buhârî, altıyüzbîn hadisin arasından sahîh olanları seçerek: "Kendimle Allah arasında huccet olması için yazdım." demiştir.¹⁹¹ Bir diğer özellik ise terâcim'dir. (bâb başlıkları) Buhârî bâb başlıklarını itinâ ile seçmiş, oralarda çok çeşitli hükümler ele almış ve bunlara uygun hadisler getirmeye çalışmıştır. Konuyla ilgili sağlam hadis bulamayınca ayet seçmiş veya hiçbir şey bulamazsa da başlığın altını boş bırakmıştır.¹⁹² Bu tavrından dolayı Ebû'l-Velîd el-Bâcî (ö. 477/1081) gibi bazı âlimler, Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'ini teorik meselelerle dolu fıkıh Kitâbına benzeterek eleştirmişlerdir.¹⁹³ Buhârî'nin bâb başlıkları üzerinde çok durulmuş ve ulema arasında 'Buhârî'nin fikhî bâb başlığındadır.' sözü meşhur olmuştur.¹⁹⁴ Bâb başlıkları bazılarına göre erişilemez bir meziyet iken, kimilerince de tenkid vesilesi olmuştur.¹⁹⁵ Buhârî bâb başlıklarında ta'lik yaparken birbirinden farklı lafızlar kullanmıştır. İlerde mualllekâta geniş yer verileceğinden, konuya orada değinilecektir.

İmâm Buhârî kitâbında hadislerin hükümlerini açıklarken bazı yerlerde قال بعض الناس ibaresi kullanmıştır. Bu ibare üzerine zaman zaman fırtına koparanlar olmuş, kimi kastettiği hakkında ciddi tartışmalar yapılmış ve konuya özel eser yazanlar da olmuştur. Daha çok Hind tarafından Hanefî uleması, özellikle İmâm Azam'ı kastettiği yönde açıklâmalar yaparak itirazlarını dile getirmişlerdir.¹⁹⁶ Buhârî Sahîh'inde çok geniş yelpaze kullandığı için zıt görüşlere, kendi görüşlerine ve hem fikirlerine de yer vererek hüküm bildirdiğinden, doğrusu kimi kastettiğini anlamak hayli zor bir iştir. Ancak Sahîh'inde İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'ye yer verirken İmâm Azam'a yer vermemiştir. Sahîh'ine Ahmed b. Hanbel'den iki adet hadis aldığını da ilerde açıklayacağız. et-Tarihu'l-Kebîr ve et-Tarihu's-Sağîr adlı eserinde İmâm Azam'la ilgili "Mürchie ve sünneti bilmez." Gibi ifadeler kullanmıştır.¹⁹⁷ Buhârî, sapık fırkalara muhâlif olduğu gibi Ehl-i Re'y'inde karşısında yer almıştır.

¹⁹¹ Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir b. Alî b. Ahmed el-Kayserânî, **Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, , Beyrut 1405/1984, s. 17-24.

¹⁹² İbn el-Hacer, **Hedyu's-Sâri**, s. 11-12.

¹⁹³ İbn. Müneyyir, a.g.e., s. 89.

¹⁹⁴ İbnu'l-Müneyyir, a.g.e., s. 31; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. I, s.243.

¹⁹⁵ Zezgîn a.g.e., s. 92.

¹⁹⁶ Ebû't-Tayyib Şemsu'l-Hakk el-Azîmâbâdî, **Ref'u'l-İltibâs 'an Ba'dî'n-Nâs**, Dâru's-Sahve, Kahire 1395/1975, s. 17; el-Ğuneymî, a.g.e., s. 59; el-Hüseynî, a.g.e., s. 193.

¹⁹⁷ Buhârî, **et-Târîhu's-Sağîr Dâru'l-Ma'rife**, Beyrut 1406/1986, c. II, s. 41; **et-Târîhu'l-Kebîr Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye**, Beyrut, 1407/1986, c. 8, s. 80.

Buhârî'nin doğru bildiği bir konuda kimseden çekinmemesi takdire şayandır. Ancak Buhârî'nin ifadeleri rencide veya aşağılamaktan ziyade gelenek dilini yansıtır olmalıdır. Çünkü İmâm Şâfiî de Buhârî'den daha önce yazdığı 'el-Ümm'adlı eserinde İmâm 'A'zam'a ve muhâliflerine قال بعض الناس ifadesini kullanmıştı.¹⁹⁸ Buhârî'de 'Kâle ba'dun-Nas' diyerek bazen muhâliflerinin görüşünü veriyor, bazen de hem fikrini bildiriyor.¹⁹⁹ Buhârî, bu ifadesiyle Hanefî ulemasından başkasını veya İmâm Azam'la aynı görüşte olan Evzaî (ö. 157/774) ve Sevrî'yi de (ö. 161/778) kastetmiş olabilir. Çünkü el-Câmiu's-Sahîh'de yer alan rikâz meselesinde İmâm Azam, Evzaî ve Sevrî'de aynı fikirdedirler.²⁰⁰ İbn Hacer ve Aynî gibi şârihlere göre Buhârî önce bâb başlıklarını oluşturmuş sonra bâblara uygun hadiseri getirmiştir.²⁰¹ Goldziher de (ö. 1921) bu görüşü benimsemiştir.²⁰² Fuad Sezgin (ö. 2018) ise bâb başlıklarının sayı çokluğundan yola çıkarak böyle bir şemanın mümkün olmayacağını dolayısıyla hadiserin önce yazıldığını iddia eder.²⁰³

2.1.2. Buhârî'nin, el-Câmiu's-Sahîh'i yazma nedenleri

Eserin yazılmasına birtakım etkenler sebep olmuştur. En çokta Buhârî'nin kendi verdiği bilgiye dayanarak iki etken göze çarpmaktadır. Birincisi hocasının teşviki; "hocam İshâk b. Râhûye'nin ders halkasında bizlere hitaben, 'Peygamber'in sahîh sünnetini ihtivâ eden muhtasâr bir eser yazsanız' şeklindeki isteği aklıma takılmıştı."²⁰⁴

İkincisi ise, gördüğü bir rüyadır; "Rüyamda Hz. Peygamber'i (sav) gördüm. Sinekleri savmak için, önünde durmuş yelpaze ile yelliyordum. Rüyamı tâbircilere sordum. Hz. Muhammed'i (sav) ona isnâd edilmiş olan yalanlardan koruma şeklinde yorumladılar."²⁰⁵

¹⁹⁸ Ali Bardakoğlu, "Buhârî'nin Hukukçuluğu", **Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî**, Uluslararası Sempozyum-, Kayseri 1996, s. 208.

¹⁹⁹ Keşmîrî, a.g.e., c. III, s. 161.

²⁰⁰ Aynî, Umde, c. 9, s. 143.

²⁰¹ İbn. Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 8, s.463-464; Aynî, Umde, c. 9, s. 230-231.

²⁰² Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien*, Theil 1-2, Halle, 1889-1890, c. II, s. 235 (nakleden: M. Fuad Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, otto, Ankara, 2012, s. 105).

²⁰³ Sezgin, , a.g.e., s. 105.

²⁰⁴ Hatib el-Bağdâdî, **el-Câmi' liahlakî'r-Râvi**, s. 48; İbn, Esir, **el-Câmi'ul-Usul**, s. 25.

²⁰⁵ Mizzî, a.g.e., c. 24., s. 442; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 326.

Eserin yazımına sebep olan etkenlere, ‘Ebû Zehv’in’ sosyolojik okumasını da sayabiliriz. Ebû Zehv’e göre: “Bazı hadisciler ve râvîleri, fıkhu’l-hadis ve hadisin delâlet ettiği mana ve faydalarını terk ederek sadece ezber ve rivâyetle yetinmekteydiler. Bu nedenle de hadisçiler bid’at ehliyle, hüccet ve bürhân ile mücadele etmekten âciz kalmışlardı. Keza zayıf ve mevzû hadisler, halk arasında yaygınlaşmış, makbûl ve merdûd hadisler birbirinden ayırt edilemez hale gelmişti. Re’y Ehlinde bazıları da, sünnete muhâlefet konusunda aşırıya gitmekteydiler.” İşte tüm bu etkenlerden dolayı, İmâm Buhârî, isnâdları sahîh ve her türlü illetten sâlim hadislerle: fıkıh, tefsir, siyer vb. bâblara göre tasnîf edilmiş bir eser meydana getirmiştir.²⁰⁶

Buhârî’nin Sahîh’ini tanımadan önce hadisin geçirdiği tarihi evreleri bilmemiz, konumuzun akışına fayda sağlayacaktır.

İlk dönemde (Sahâbe ve Tâbiînin ilk tabakasında) hadisler Kur’ân’la karışır endişesiyle pekte yazılmamıştı. Bu nedenle hadislerin yazımına nadiren rastlanır. Buna ilave olarak, o dönemde yazı malzemelerinin azlığı, sahâbenin ensab ve şiir gibi sözlü aktarımlarla ezbere alışık olmaları ve zekâlarının keskinliği, sayılabilir.

İkinci tabakada, tâbiî’nin sonlarına doğru İslam coğrafyasının genişlemesiyle Müslümanlar yeni kültürle karşılaştılar. Haricî ve Râfîzîler gibi kaderi inkâr eden ve sorgulayanların sayısı çoğaldı. Bunlara mukâbil olarak’ta hadis tedvîni başlamış oldu. Bu dönemde yazılan eserler nispeten bâblar halinde, câmi’ türünden diyebileceğimiz şekildeydi.

Üçüncü tabakada, İmâm Mâlik gibi âlimler ahkâm hadislerini yazmaya başladılar. Bu dönemde bir nevi hadiseri konularına göre ayırma faaliyetleri başladı.

Dördüncü tabakada ise, uydurma faaliyetinekarşı, hadisin sahîh’ini sakîminden ayırma faaliyetleri başlamış oldu. İslam beldelerindeki ilim merkezlerinin her birinde âlimler, hadistasnîf ediyordu. Buhârî’de böyle çalkantılı ve ilmin hızlı geliştiği bir dönemde, âlim olarak günün sorunlarına duyarsız kalmamış,²⁰⁷ önündeki geçmiş musannefâtın birikimiyle adeta bir çığır olacak nitelikte, müslümanlara ışık tutacak

²⁰⁶ Muhammed Ebû Zehv, **el-hadis ve’l-Muhaddisûn**, Şirketu’t-Tibâ’ati’l-Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye, Riyad 1404/1984, s. 378.

²⁰⁷ Ömer Özpinar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, Ankara Okulu, Ankara 2005, s. 426.

olan eseri için hadiseri bir araya toplamaya başlamıştır.²⁰⁸ Bu dönem, Hadis ve Fıkh'ın altın çağıydı. Buhârî'de böyle bir dönemde kendini ısıpatlamıştır.

İmam Nevevî ile İbn Hacer, getirdikleri bir rivâyette el-Câmius-Sahîh'in Mescid-i Haram'da yazıldığı ve Buhârî'nin her hadis için yazmadan önce abdest alıp iki rekât namaz kıldığını bildirmektedir.²⁰⁹ Yine bu ikili âlimin başka bir rivâyetlerinde ise Buhârî bâb başlıklarını yazmadan önce Peygamberimizin kabriyle minberi arasında iki rekât namaz kılmıştır.²¹⁰ Buradan da Mescid-i Nebevî'de yani Medine'de yazılma ihtimâlinin de bulunduğunu söyleyebiliriz. Basra ve Buhara'da yazıldığı²¹¹ rivâyetlerini de göz önüne aldığımızda on altı yıllık bir zaman diliminde seyahat halinde yazılan eseri bir beldeye veya mekâna has kılmanın doğru olmayacağını söyleyebiliriz. Meseleyi İmam Nevevî (ö. 676/1277) vuzuha kavuşturuyor ve rivâyetler arası tenakuzun olmadığını zira bu eserin, Mekke, Medine, Basra ve Buhara'da yazıldığını ifade ediyor.²¹²

Buhârî eserini yazdıktan sonra dönemin âlimleri, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/848) ve Ali b. Medîni'ye (ö. 234/848-49) sunmuş, onlarda dördü hariç bütün hadiseri onaylamıştır.²¹³

2.1.3. el-Câmiu's-Sahîh'in Mu'allekâtı

Buhârî, mullak hadiserden oldukça faydalanmıştır.²¹⁴ Buhârî'nin bu ta'likleri, en çok tenkit aldığı yerlerden biridir. Buhârî, ta'likleri dışarıdan bakıldığı gibi gelişi güzel kullanmamıştır. Aşağıda dipnotta değindiğimiz, Usûlü Hadis'te, muallâk yani senedde râvînin düşmesi zayıflık anlamına gelirken, Buhârî hadisdeki mu'allakların da kesinlik ifade eden, cezm sığası; *أخبرنا، حدثنا، قال كذا، روى، أمر، فعل، ذكر* gibi bir lafız kullandıysa, sıhhat hükmünü kastetmiştir. Eğer temrîzsığasıyla, kesinlik ifade etmeyen; *يقال، 'an، enne، روي* gibi bir lafız kullandıysa hadise dikkat çekmek

²⁰⁸ Suyûti, **Tedrîbu'r-Râvî**, s. 24; İbn, Hacer. **Hedyu's-Sâri**, s. 4-5; Râmahurmuzî, **el-Muhaddisu'l-Fasil**, s. 16; Suyûti, **Tenvîru'l-Havâlik**, s. 7.

²⁰⁹ Nevevî, **Mâ Temessu İleyh**, s. 4; İbn Hacer, **Hedyu's-Sâri**, s. 489.

²¹⁰ İbn Hacer, **Hedyu's-Sâri**, 489; Nevevî, a.g.e., s. 41; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. III, s. 327.

²¹¹ Nevevî, a.g.e., s. 42-43; İbni Hacer, **Tehzîb**, c. I, s. 92

²¹² Nevevî, **Mâ Temessu İleyh**, s. 42.

²¹³ İbni Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. 9, s. 54.

²¹⁴ (Muallâk hadis: senedin baş tarafından, bir veya daha fazla râvî'nin hafzedilmesidir.) İbn Salâh, a.g.e., s. 227; Mustafa saîd el-Hinn, a.g.e., s. 150: Tevecih en-Nazar ve Accâc gibi bazı usuller, Muallâk diye özel isimlendirme yapmayıp, munkatî başlığında değerlendiriyorlar.

istemiştir. Bu tarz mu'allakları Kitâbın aslını teşkil eden makasıt bölümlerinde değilde, daha çok teracîm (bâb başlıklarında) kullanmıştır.²¹⁵ Humeydî (ö. 219/864) ve Darekutnî'ye (ö. 385/995) göre Buhârî'nin ta'likleri, sûreten munkatı' hükmen muttasıldır. İbn Salâh, Mukaddime'sinde; "İbn Hazm gibiler, Buhârî'deki bazı muallâk hadisere uydurma desede, onların muttasıl senetleri bulunmuştur. Bunlara itibar erdilmez." diyor.²¹⁶

Birinci asrın yarısından sonra ve ikinci asırda bilgi, o dönemin âlimleriyle geliştiğinden, herkes kaynaklara hâkimdi.²¹⁷ Kısacası tahrîc bilgisine gerek yoktu. Tefsir, fikhî görüş ve hadiserin tahrîcleri sonradan ihtiyaca binaen yapılmaya başlandı.²¹⁸ Buna örnek olarak, Buhârî'nin Tarihü'l-Kebîr'inde bahsettiği eserlerin bazısının müellifine değinmediği zikredilebilir.²¹⁹ Çünkü eserin sahibi yani müellif, o dönemde herkesçe malumdu.

Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'indeki ta'likleride bu kabîldendir. Çünkü İbn Hacer, hepsinin muttasıl senetlerini bulmuştur.²²⁰ Buna benzer bir tarz, daha önceleri İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'te görülmektedir.

İmam Şâfiî mürselhadise amel etmezken,²²¹ Saîd b. Müseyyeb'in (ö. 94/713) mürsel'lerini hariç tutmuştur. İbn Müseyyeb'in mürsel hadiserini bildiğinden dolayı yani muttasıl senedlerine hâkim olduğundan, onunla amel ettiğini bildirmiştir.²²²

İmâm Mâlik'e gelince, onunda ta'likleri vardır. Mâlikî imâmlarından İbn Abdilber, bu ta'liklerin 61 tanesine, muttasıl senet getirEbîlmiştir.²²³ Kalan dört tanesine ise İbni Salâh muttasıl sened bulmuştur.²²⁴

²¹⁵ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 168.

²¹⁶ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 226.

²¹⁷ Salâhattin Polat, a.g.e., s. 30.

²¹⁸ Mahmud ed-Tahhan, a.g.e., s. 16.

²¹⁹ Fuad Sezgin, a.g.e., s. 85.

²²⁰ Mustafa said el-Hinn, a.g.e., s. 153.

²²¹ (Mürsel Hdis: Tabiin'in Sahâbeyi atlayarak direk Peygamber Efendimizden rivâyetine denir.) Tahir el-Cezâiri, a.g.e., s. 166.

²²² Mahmud ed-Tahhan, a.g.e., s. 140.

²²³ Mahmud ed-Tahhan, a.g.e., s. 153.

²²⁴ Celaleddin es-Suyûti, Abdurrahman b. Ebi Bekir, **Tedrib er-Râvi fi Şerhi Takrîbu'n-Nevâvi**, (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârâbi), Mektebetü'l-Kevser, Beyrut, 1415, s. 176.

İmâm Buhârî'nin ta'liklerine, İmam Nevevî ve İbn Hacer'in tanımlarına devam etmek istiyoruz. Nevevî şerhinde, Buhârî için şu ifadeleri kullanır: "Bazen hadisin metnini isnâdsız zikreder, bazen de hadisin baş tarafından bir veya birkaç râvîyi hazfeder. Bunlara ta'lik denir. Bunu, bâbındaki meselenin hükmünü ıspat için yapar. Bâblarına bazen âyet alır. Bazen de sahâbe, tabiîn ve sonrakilerin fetvasını alır."²²⁵ Nevevî, bunları yazdıktan sonra Buhârî'nin hadis ilmindeki mertebesine kimsenin erişemeyeceğini ifade eder. İbn Hacer'e göre ise ta'lik, "hadisi şeyhten sem'a yoluyla aldığı göstermeyerek, katî (kesin) veya yarı katî bir ifade ile isnâd'tan bir veya daha fazla şahıs düşürmektir."²²⁶ İbn Hacer konuyu çok uzun ele almış, ancak burada birkaç cümlesi verilecektir. "Buhârî'nin cezm sığasıyla aldığı muallâk hadisler, senedi zayıf olmayan ve önemli muhaddislerin sahîh kabul ettiği hadislerdir. Temrîz sığasıyla aldıkları ise ya başka yerde muttasıl isnâdı vardır veya kendi, ya da başkasının şartına uyuyor demektir. Buhârî'nin bunu yapma nedeni: Hadiseri özet vermeyi veya hıfzından mânen rivâyet etmeyi istemesindedir."²²⁷

Buhârî'nin meslektaşlarından ayrıştığı nokta olarak bilinen ta'likleri, hangi lafızlarla yaptığı tam olarak tespit edilememiştir. Birçok yorum olmasına rağmen birbirini nakzeden bilgiler de bulunmaktadır. Buhârî'nin şârihi İmam Kastallânî (ö. 686/1287), temrîz sığasının bir illete delâleti iddiasını, Sahîh'te temrîz sığasıyla geçen bir hadisin senedini 'Edebu'l-Müfred' isimli eserde bulmakla çürütmüştür.²²⁸

Esasen İmam Buhârî'nin Isnâd ve rivâyet anlamında kendi kitap ve hadislerinde, et-Tarihu'l-Kebîr ve Sahîh'ine kadar meslektaşları ve seleflerinden farkı yoktu. Et-Tarihu'l-Kebîr'de Abdüllâh b. Mübârek'in (ö. 181/797) adını vermeden 'fî Kitâbi'l-İman'tabirini kullanmıştır.²²⁹ İsim vermeden kitap rivâyeti veya Taberî'nin (ö. 310/923) yaptığı gibi alıntı yaptığı Mûsânnifin adını verip eserini bildirmemesi, muhaddisler arasında alışılmış bir tutumdur.²³⁰ Örnek olarak; muhaddisler 'Süfyan'dan' (ö. 198/814) diye kaynak bildirince meşhur olan eseri 'el-Câmiden'

²²⁵ en-Nevevî, **Şerhu'l-Buhârî**, s. 9; Salâhattin Polat, a.g.e., s. 30.

²²⁶ İbn el-Hacer, **Ta'liku't-Ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî**, Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut, 1985, c. II, s. 6-12

²²⁷ İbn el-Hacer, **Hedyu's-Sâri**, s. 12-17.

²²⁸ Kastallânî, c. I, s. 171

²²⁹ Buhârî, **Tarihu'l-Kebir**, c. II, s. 158.

²³⁰ Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Tefsîru't-Taberî**, c. III, S. 12; **Tarîhu't-Taberî**, c. I, s. 175.

demek istemişlerdir.²³¹ Buhârî'nin asıl farkı el-Câmiu's-Sahîh'indedir. Farkını ortaya koyduğu Kitâbında birçok âlimden ta'lik yoluyla alıntı yapmıştır. Konumuz gereği, alıntılarını 'rivâyetleri' başlığı altında inceliyeceğiz.

Ta'lik konusunda Buhârî'yi en çok eleştirenler; Dârakutnî,²³² Humeydî,²³³ İbn Mende (ö. 395/1005)²³⁴ ve İbn Hazm'dır. (ö. 421/1012)²³⁵ İbn Mende ve İbn Hazm aşırıya gitmişlerdir. İbn Mende Buhârî'ye müdellis demiş, İbn Hazm'da hadisin aslı yok mevzu demiştir, Ancak ulemâ araştırma neticesinde hadiserin senetlerini bulup ıspatlamışlardır.²³⁶

Sahîh'te geçen muallâk hadiserin toplamı 1341'dir. Bunlardan 160 tanesi hariç tamamının, Kitâbın farklı yerlerinde muttasıl senetleri vardır. 160 hadise gelince İbn Hacer araştırıp farklı yerlerden bularak muttasıl senetlerini getirmiştir.²³⁷ Ta'likle ilgili ilk eser yazan İbn Hacer'dir. Buhârî'nin mu'allekatıyla ilgili 'Tağliku't-Ta'lik' adında müstakil bir eser yazmıştır. Kendi eserini iki kez özetlemiştir. Yazdığı eserde sahîh'teki bütün mullak hadiserin senedînî bulmayı başarmıştır.²³⁸

Filhakika ta'likte de Buhârî tek değildir. Diğer Kütüb-i sitte müelliflerine ait ta'likler de vardır. İmam Müslim (ö. 261/875),²³⁹ Tirmizi (ö. 279/892)²⁴⁰ ve Ebû Dâvûd (ö. 275/889)²⁴¹ gibi muhaddisler ta'likatını daha belirgin lafızlarla yaparlar. Daha çok Buhârî döneminde rastlanan, sonraları ise adet halini alan bir tutum da; rivâyetini alma imkânına sahip olamayanlar, Cerh ve ta'dilde otorite olan dönemin âlimi, İbn Ebî Hatim'de olduğu gibi²⁴² semâ' yolu olmadanda râvînin kitâbındaki hadiseri aktarılabiliyordu. Bunu iki ve üçüncü asırda bazıları yaparken, dördüncü ve beşinci asırda tamamen bu uygulamaya geçilmiştir. Tedrîbu'r-Râvî'de Suyûtî, semâ olmadan, kitaplardan nakil yapmayı câiz gören dördüncü asrın âlimlerinin ismini

²³¹ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. III, s. 140.

²³² İbn el-Hacer, **Hedyu's-Sâri**, s. 344.

²³³ Irâki, **et-Takyid ve'l-İzah**, s. 72.

²³⁴ İbn Hacer, **Ta'liku't-Ta'lik**, c. II, s. 113.

²³⁵ Aynî, a.g.e., c. I, s. 321.

²³⁶ İbnu's-Salâh, a.g.e., s. 76; İbn Hacer, **Ta'liku't-Ta'lik**, c. II, s. 103, Celaleddin es-Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî**, s. 130.

²³⁷ Yaşar Kandemir, a.g.e., c. VII, s. 115,

²³⁸ Sezgin, a.g.e., s. 118.

²³⁹ Celâluddîn es-Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî**, s. 35.

²⁴⁰ Şerhu't-Tirmizî, c. XI, s. 70-72.

²⁴¹ Ebî Dâvûd, Sünen, c. II, s. 139.

²⁴² Zehebî, **Tezkiratü'l-Huffâz**, c. III, s. 47; Tefsiru İbn Ebi Hâtim, c. II, s. 592-600.

saymaktadır.²⁴³ Beşinci asırda ise adeta vicâde yoluyla nakil yapanlarla istihza edilmiştir. Bunu yapanlar da İmam Gazzâlî (ö. 478/1085),²⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 502/1109)²⁴⁵ ve Kâdı İyâz (ö. 544/1149) gibi dönemin otorite âlimleridir.²⁴⁶ Okumalarımızdan anladığımız kadarıyla, bu çığır ilk açan da ta'likleri sebebiyle Buhârî olmuştur.

2.1.4. el-Câmiu's-Sahîh'in kaynakları

Buhârî, kendi döneminde, hadis alanındaki zaafı ve eksikliği bildiği için eser yazan bazı muhaddislerin kifâyetsizliğinden yakınarak ne yaptıklarını bilmeden yazıyorlar diye sitem etmiştir.²⁴⁷ Buhârî, belde belde dolaşarak yeterli ve uygun gördüğü âlimlerden hadis almıştır.

Buhârî'nin hadis almadaki yöntemini açıklamak için Makdîsi (ö. 390/1000) Kitâbında, Buhârî'nin genel râvî verivâyet adâbından yola çıkarak, hadis alma prensibini şu şekilde aktarmaktadır. 'Buhârî bir kişiden hadis almadan önce onun ismini, nesebini, künyesini ve hadisi nasıl elde ettiğini sorduktan sonra râvîyi yeterli gördüyse hadisini aldığını, değilse hadisin aslını ve nüshasını görmeden hiçbir hadisi almadığını' bildirmektedir.²⁴⁸ Buhârî'den önce bâb tasnîfi yapanlar olduğu gibi bazı Sünen kitaplarda konuların tasnîfi de yapılmıştı. Buhârî'nin meslektaşlarından farkı, eserini oluştururken hadiserin zayıfını sakiminden ayırma çalışmasıdır. Bundan dolayıda Buhârî eserini oluştururken doğal olarak kendinden önceki bazı kaynaklardan faydalanmıştır. Faydalandığı kaynaklardan bazılarının günümüze ulaşmadığı unutulmamalıdır. Bu nedenle günümüzde mevcut olan kaynakları özet olarak alt başlıklar halinde verilecektir.

2.2. TEFSİRDEKİ KAYNAKLARI

Buhârî'nin en geniş bölümlerinden biride Kitâbü't-Tefsîr bölümüdür. Buhârî'nin eleştirisi konusu olan ta'liklerinin en bârîz göze çarptığı yer, Kitâbü't-Tefsîr

²⁴³ Celaledin es-Suyûtî, *Tedribü'r-Râvi*, s. 46-49.

²⁴⁴ İmamı Gazzâlî, *İhyâu Ulümü'd-Dîn*, c. III, s. 374-376.

²⁴⁵ Hatîb el- Bağdâdî, a.g.e., s. 3-6.

²⁴⁶ Kâdı İyâz, *Meşâriku'l-Envar*, c. I, s. 3-4.

²⁴⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. III, s. 327.

²⁴⁸ Tâhir el-Makdîsî, a.g.e., s. 17.

bölümüdür.²⁴⁹ Buhârî en çok ta'liklerini bu bölümde yapmıştır. Ta'liklerini kullanma şeklide değişkenlik arzeder, kaynaklarını bazen 'ahberanâ an fülân veya haddesenâ an fülân' şeklinde kullandığı görülür. Buhârî ta'liklerininet ifadelerle kullanırken, bazen de حدثت veya قال بعضه şeklinde mulak ifadeler de kullanmıştır. Bazende kendi fikriymiş gibi hüküm bildirdiğide olmuştur.²⁵⁰ Bunların detaylarını şerhlerden elde edebiliyoruz.

el-Câmiu's-Sahîh'te, mullak hadiserin toplamı 1341 iken, Buhârî tefsirle ilgili yaklaşık 450 hadisi muallak getirmiştir.²⁵¹ Bunların çoğunluğu da Kitâbü't-Tefsîr bölümündedir.

Buhârî azda olsa kale Mâlik diyerek hadisi İmâm Mâlikten almış gibi söyler,²⁵² bunun nedeni aradaki râvîye Buhârî'nin erişememesi mi yoksa hazfedilen râvînin bilgisine ulaşamadığından mı? Bilemiyoruz. Fuad Sezgin'e göre Muvatta'dan alınan hadiserin bazısının, Muvatta'nın Yahyâ b. Yahyâ'ya (ö. 234/849) ait Tunus baskısında karşılığına rastlanamamıştır, Ancak Sezgin, başka baskıların karşılaştırılmasıyla bu olayın aydınlanacağı kanâtindedir.²⁵³ Buhârî'nin Hocası Humeydî'den yaptığı ta'lik örneği ise daha farklıdır. Humeydî'nin Müsnedinde tam olarak bulunan bir hadisin yarısını alarak nakletmiştir.²⁵⁴ Verrâk'ın nakline göre, Buhârî el-Câmiin, Kitâbü't-Tefsîr bölümünü yazarken, her şeyin farkında olduğunu yani bilinçli yaptığını ifade eden şu cümleyi kurmuştur. 'Hiçbir şeyi bilmeden yapmadım.' Demiştir.²⁵⁵

Buhârî, Kitâbü't-Tefsîr'inde birçok âlimden faydalanmıştır. Kitâbü't-Tefsîr'e en çok hadisi Abdüllâh b. Abbâs'tan (ö. 68/687-688) daha sonra Mücahit'ten (ö. 103/721) almıştır. Sufyan b. Uyeyne'nin (ö. 198/813) tefsirinden ve Atâ'nın (ö. 309/922) Tefsirinden rivâyeti de vardır.²⁵⁶ Hasanı Basri, İbrâhîm en-Neha'i (ö. 96/714) ve Abd b. Humeyd vd. tefsîr kitaplarından çokça nakilde bulunmuştur.²⁵⁷ Fedâil'ul-Kur'ân bölümünde, Mütabeat olarak Osmân b. Amr (ö. 297/910) ve Leys'ten (ö. 373/983)

²⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Müsnedeni'r-Rasûl ve's-Sahâbe ve't-Tabiîn**, c. II, s. 592-600.

²⁵⁰ İbnü'l-Müneyyir, a.g.e., s. 186.

²⁵¹ İbn Hacer el-Askalani, **Hedyus-Sâri**, s. 468-470.

²⁵² es-Suyûtî, **Tenvîru'l-Havâlik**, s. 9; Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., s. 133.

²⁵³ Sezgin, a.g.e., s. 318.

²⁵⁴ el-Hattâbî, **Şerhu'l-Buhârî**, s. 8.

²⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., c. II, s. 13-14

²⁵⁶ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 8, s. 260.

²⁵⁷ Aynî, a.g.e., c. 8, s. 484; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 8 , s. 134.

hadis almıştır.²⁵⁸ Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) el-Câmiî'nden Mâide Sûresinin 3. Ayetinin sebebi nuzûlü ile ilgili, iki ayrı tarikle zıt hüküm bildiren hadiseri getirmiştir.²⁵⁹ Nisâ sûresi 83. Ayetten 154. Ayete kadar olan yerlerin tefsirinde hiç hadis kullanmayıp, Ebû Ubeyde'nin izahlarıyla doldurmuştur.²⁶⁰

Tefsîrindeki Sahâberâvîlerinin bazıları; Abdüllâh b. Mesû'd (ö. 32/652-53), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/622-623), Abdüllâh b. Abbâs ve Abdüllâh b. Zübeyr (ö. 73/692) vd.

Tefsîrindeki Tabiînrâvîlerinin bazıları; İkrime (ö. 105/723), Katâde (ö. 117/735), Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94/713) vd.²⁶¹ bunlardan başka çokca zikredilebilecek râvîler de vardır.

2.3. FIKIHTAKİ KAYNAKLARI

Buhârî, fkhî meselelerin çoğunu İmâm Mâlik'in Muvatta'ından almıştır. Aldığı hadiseri, bazen asıl kaynağına riayet ederek aynı bâba yerleştirmiş, bazende kendince uygun gördüğü yerlerde kullanmıştır. Muvatta'dan bazı alıntılarında, hem hadiseri hemde hiçbir değişiklik yapmadan bâbların başlığını kullanmıştır²⁶² İmam Şâfî'den, İbn İdrîs diye iki hadis almış,²⁶³ Ahmet b. Hanbel'den iki kez doğrudan adıyla, birkezde râvîsi Ahmet b. el-Hasen aracılığıyla²⁶⁴ olmak üzere toplamda üç hadis almıştır.²⁶⁵ Buhârî, üç mezheb imâmından sarâhaten bahsederken Ebû Hanîfe'den, kinâyeli olarak 'kale ba'du'n-Nâs' ifadesiyle deyinmiştir.²⁶⁶ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'dan çokça hadis almıştır.²⁶⁷ Özellikle Kitâbu'l-Bey'in bâblarının adını ve hadiserini ta'lîk yoluyla Ebû Ubeyd'in Kitâbü'l-Emvâl'inden almıştır.²⁶⁸ Buhârî ulaşabildiği kitapların hadiserini doğrudan alma yerine, araya râvîler koyarak aktarırdı. Bu örneği Muvatta ve diğer kitaplarda rahatlıkla görmekteyiz. Buhârî'yi Buhârî yapan özelliklerden biride bu olmalı, çünkü çağdaşı Ahmet b. Hanbel,

²⁵⁸ Mutâbeat için Bkz. Celaleddin es-Suyûti, **Tedrîbu'r-Râvî**, s. 85.

²⁵⁹ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. I, s. 97.

²⁶⁰ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 8, s. 193.

²⁶¹ Sezgin, a.e.g.e., s. 148.

²⁶² Buhârî, c. I, s. 81; Muvatta, 19; Bkz. Buhârî, el-Câmi' ve İmâm Mâlik, Muvatta; mâcâe fis-Salât, el-Mescit vb. bâblar,

²⁶³ Buhârî, c. II, s. 129; c. III, s. 75; Kastallânî, a.g.e., c. I, s. 35.

²⁶⁴ Buhârî, c. VI, s. 17.

²⁶⁵ Buhârî, c. VII, s. 10; c. VII, s. 148; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 11, s. 132.

²⁶⁶ Buhârî, c. II, s. 129; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. III, s. 288; **Hedyu's-Sâri**, s. 32.

²⁶⁷ **Fethu'l-Bârî**, c. I, s. 212-213.

²⁶⁸ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, **Kitâbü'l-Emvâl**, s. 336-340; Bkz. **Fethu'l-Bârî**, c. III, s. 287-288.

Muvatta'dan doğrudan rivâyette bulunurken Buhârî, Muvatta'dan aldığı tekrarlarıyla altı yüzü bulan hadiseri otuz ayrı râvî aracılığıyla rivâyet etmiştir.²⁶⁹ Müslim, Ma'mer b. Raşid'in el-Câmii'ne doğrudan ulaşırken Buhârî yirmi kadar ayrı râvî kanalıyla ulaşmıştır.²⁷⁰ Yine Ahmet b. Hanbel, Hemmâm b. Münebbih'in (ö. 132/750) risâlesinin tamamını rivâyet senediyle Müsned'ine almasına rağmen Buhârî, Hemmâm b. Münebbih'in rivâyetini toplamış olan başka kitaplar aracılığıyla farklı râvîlerden almayı tercih etmiştir.²⁷¹ Buhârî bunu yapmakla belkide haklıydı, rivâyetlerini elde etmeden başkalarının kitabından nakilde bulunmak, o dönem pekte makbûl değildi. Saîd b. Kesîr b. Ufeyr (ö. 226/841) bunu yaptığı için makbûl ve mu'teber muahaddislerden sayılmamıştı.²⁷² Bu bilgilerden hareketle ikinci asırda isnâd kültürünün değiştiğini ve çokca geliştiğini müşâhade ediyoruz.

Buhârî, hocası ve arkadaşı Ahmet b. Hanbel'in Müsned'ini baştan sona dinleme fırsatı elde edemediğinden Müsned'in râvîleri arasına giremezken, Mâlik'in Muvatta'ını ayrı ayrı dört râvîden dinlemiş ve Muvatta'ın râvîleri arasına girmiştir.²⁷³

Buhârî, Süfyân es-Sevrî'nin el-Camii'ndeki hadisi farklı kaynaklardan alarak zikretmiş.²⁷⁴ Keza Ma'mer b. Raşid'in Camii'nden de araya başka râvîler koyarak hadis almıştır. İbn Hacer'e göre Buhârî, hocası Zühlî'nin (ö.258/782) adını sarâhaten kullanmadan çokca hadis almış ve bir yerdede 'Muhammed' namını kullanarak hocası Zühlî'den hadis rivâyet etmiştir.²⁷⁵ Buhârî, muâsırı olan Halîfe b. Hayyât el-Ufuri'nin (ö. 240/854-55) hadislerini bazen ta'lîk yoluyla şâhid kabîlinden, hüküm veya hadislerini desteklemek için kullanmıştır.²⁷⁶ Kitâbü'l-Cenâiz²⁷⁷ ve Ehâdîsu'l-Enbiyâ bölümlerinde Haccâc b. el-Minhâl'den aldığı hadisler vardır.²⁷⁸ Kitâbü'l-İlm bölümünde, hocası Humeydî'nin Kitâbu'n-Nevâdir'inden çokça alıntı yapmıştır.²⁷⁹

Buhârî'nin hadis rivâyetinde sır veya giz diyebileceğimiz yönleri vardır. İbn Ebî Şeybe'den (ö. 235/849) sarâhaten ve ta'lîkan yaptığı rivâyetler mevcuttur. Sarâhaten yaptığı rivâyetleri İbn Ebî Şeybe'nin meşhur Mûsânef'inde bulunmazken, ta'lîkan

²⁶⁹ Sezgin, a.g.e., s. 104.

²⁷⁰ Fuad Sezgin, Türkiyât Mecmuası, c. 3, s. 116-134.

²⁷¹ Fuad Sezgin, Türkiyât Mecmuası, c. 3, s. 115-134.

²⁷² İbn el-Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. 4, s. 74.

²⁷³ Aynî, a.g.e., c. 8, s. 618; İbn el-Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. V, s. 190-191; **Fethu'l-Bârî**, c. 8, s. 228.

²⁷⁴ Buhârî, c. I, s. 18; c. V, s. 177; c. VI, s. 50; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. I, s. 97.

²⁷⁵ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. III, s. 259.

²⁷⁶ Aynî, a.g.e., s. 461; İbn el-Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. III, s. 161.

²⁷⁷ Buhârî, c. II, s. 96; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. III, s. 180; Aynî, a.g.e., c. 4, s. 212.

²⁷⁸ Buhârî, c. IV, s. 170-171; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VI, s. 362

²⁷⁹ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. I, s. 137.

yaptığı rivâyetler Mûsânef'in ilgili yerlerinde bulunmuştur. Sarâhaten rivâyetlerine gelince, İbn Nedîm'in fihrist'indeki İbn Ebî Şeybe'nin, nâ meşhur eserlerine de rastlanmıştır.²⁸⁰ Kuteybe (ö. 276/889), Halid b. Mahled, vd. gibi birçok seçkin muhaddisten hadis almıştır.²⁸¹

2.4. KELÂM'DAKİ KAYNAKLARI

Buhârî'nin Kelâm'daki görüşlerini biryere hasredip onu belli bir mezhebden addetmek doğru değildir. Buhârî'nin Kelâm'a ait görüşlerini, el-Câmiu's-Sahîh'teki Kitâbü'l-Îmân, Kitâbü't-Tevhîd, Kitâbü'l-Enbiyâ ve Kader bölümlerinde bulabiliriz. Buhârî, Kelâm'da Kerâbisi (ö. 193/809) ve İbn Küllab (ö. 240/854) gibi âlimlerden faydalanmıştır.²⁸² Kitâbü'l-Îmân'daki hadislerin bazıları Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) Musannef'indeki aynı konuyla ilgili yerinden alınmıştır. Bu konudaki hadislerin tamamı diyebileceğimiz kısmı ise, Abdurrahmân b. Umer b. Yezid b. Ruste'nin Kitâbü'l-Îmân'ından alınmıştır.²⁸³ Kitâbü't-Tevhîd'inde Osman b. Amr (ö. 291/904) ve Leys'den faydalanmıştır.²⁸⁴ Abdurrahmân b. Umer ez-Zürî'den de hadis almıştır.²⁸⁵ Bazı Kelâmî konularda Buhârî ve Müslim'in farklı tarikle aynı hadiseri kullandıkları da olmuştur.²⁸⁶

2.5. GARÎBU'L-KUR'ÂN VE GARÎBU'L-HADÎSDEKİ KAYNAKLARI

İbn Hacer, Buhârî'nin Kur'ân'ın tefsîrindeki kullandığı garîb kelimelerle, hadiserde kullandığı garîb kelimeleri Garîbu'l-Hadîs başlığıyla işlemektedir.²⁸⁷ Buhârî garîb kelimelerde en çok Ebû Ubeyd b. Sellâm, Ferrâ, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsannâ ve en-Nadr b. Şümeyl'den alıntı yapmıştır.²⁸⁸ En çokta Ebû Ubeyd'in Garîbu'l-Hadîs'inden ve nadiren de olsa Fedâilu'l-Kur'ân'ından faydalanmıştır.²⁸⁹ el-Câmiu's-Sahîh'in ilk şârihi olan Hattâbi (ö. 388/998) garîb kelimeler konusunda,

²⁸⁰ Bkz. İbn Nedîm, **el-Fihrist**, s. 225.

²⁸¹ Aynî, a.g.e., c. I, s. 395.

²⁸² İbn el-Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. II, s. 362; **Fethu'l-Bârî**, c. I, s. 212-213.

²⁸³ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. I, s. 42-46; Aynî, a.g.e., c. I, s. 127-134.

²⁸⁴ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 8, s. 260.

²⁸⁵ İbn el-Hacer, **Hedyus-Sâri**, s. 17.

²⁸⁶ Krş. Buhârî, c. I, s. 11- Müslim, c. I, s. 46; . Buhârî, c. I, s. 12- Müslim, c. I, s. 48.

²⁸⁷ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. I, s. 224.

²⁸⁸ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. I, s. 212-213; **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. II, s. 362;

²⁸⁹ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 9, s. 17-28.

şerh ettiği eserini, dil bilim kurallarıyla uzatmak istemediğini Buhârî'nin garîb kelimelerinin detaylarını öğrenmek isteyenlerin Ebû Ubeyd'in Garîbu'l-Hadis'i vb. filolok'ların kitaplarına müracaat etmesini öneriyor.²⁹⁰ Buhârî'nin Ebû Ubeyd'e, özel bir hayranlığı var gibi. el-Câmiu's-Sahîh'in farklı yerlerinde de Ebû Ubeyd'in; Kitâbü'l-Emvâl'inden, Fedâilu'l-Kur'ân'ından, el-Garîbu'l-Mûsânef'inden ve Kitâbü'l-Kırâât'inden nakiller yapmıştır.²⁹¹ Buhârî'nin daha dikkat çeken yönü ise tefsir bölümünde Kehf sûresinde 'Rakîm' kelimesini tefsîr ederken, farklı sûrelerde olan bu kelimeleri Ebû Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'ân'ından, Mutaffifin sûresindeki 'Merkûm' kelimesinin tefsirini getirmiş olmasıdır.²⁹² Konunun başında ismini saydığımız filolok'lara çok itimat etmiş olmalı ki, Sahâbe ve Tabiîn görüşü olan yerlerde bile bazen bunların uç sayılabilecek görüşlerini almaktadır.²⁹³ Buhârî kitabını desteklemek amacıyla 'Şâhit' olarak Ubeyde'den şiirlerde getirir.²⁹⁴ Buhârî kitabında gramer bilgilerine yer vermiştir.²⁹⁵ Kelimelerin master²⁹⁶ ve cemisinden bahsetmiştir.²⁹⁷ Ferrâ'nın Me'âni'l-Kur'ân'ından, Rahmân sûresi 55. Ayette ve Ebû Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'ân'ından Kadr sûresinde, tafsilatlı ve enterasan gramer bilgilerine değinmiştir.²⁹⁸ Bu yönlerinden dolayı eleştiri oklarını üzerine çekmiş, alakasızlık ve boş uzatma gibi ithamlarla kitâbı tenkide uğramıştır.²⁹⁹

Buhârî'nin Garîbu'l-Hadis'te de ta'likleri vardır, Buhârî'nin ilginç yönleri sadece ta'likleri değildir. el-Câmiu's-Sahîh'inde toplamda, yaklaşık 200 hocasına doğrudan ulaşmak yerine araya râvîler koyarak rivâyette bulunmuştur.³⁰⁰ Konu akışı arasında Buhârî'nin mübhemlerine değinmiştik. Garîbu'l-Kur'ân kısmındaki kaynaklarında, Ferrâ için Yahyâ, Ubeyde için Ma'mer ismini kullanmıştır.³⁰¹ Bu bilgiler Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inin değerini düşürmez, zira Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'ini üç hocasına tescil ettirip onaylatmıştır. Bunlardan birisi mezhep imâmı ve muhaddis olan Ahmed ibn Hanbel, diğer ikiside, meşhur hadis âlimlerinden Yahyâ b. Ma'in (ö.

²⁹⁰ el-Hattâbî, a.g.e., c. I, s. 105.

²⁹¹ İbn el-Hacer, **Hedyus-Sâri**, s. 17; Bkz. **Fethu'l-Bârî**, c. III, s. 287-288.

²⁹² Buhârî, c. IV, s. 172; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VI, s. 365.

²⁹³ Ebû Ubeyde Ma'mer b. El-Müsanna, **Mecâzü'l-Kur'ân**, c. I, s. 118-119; Bkz. Buhârî, c. VI, s. 52; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VIII, s. 201.

²⁹⁴ Buhârî, c. VI, s. 50; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VIII, s. 201.

²⁹⁵ Buhârî, c. VI, s. 118.

²⁹⁶ Aynî, a.g.e., c. VIII, s. 588.

²⁹⁷ Ebû Ubeyde, a.g.e., c. II, Şu'ara suresi.

²⁹⁸ Bkz. Buhârî, c. VI, s. 146-175.

²⁹⁹ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VIII, s. 405.

³⁰⁰ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VIII, s. 116.

³⁰¹ Bkz. Buhârî, c. VI, s. 44; c. VI, s. 164.

233/848) ve Ali el-Medîni'dir. Üç büyük âlimde dört hadis müstesnâ, el-Câmiu's-Sahîh'in tamamını onaylamışlardır.³⁰²

2.6 el-CÂMIU'S-SAHÎH'İN RİVAYETLERİ

Buhârî, mütevâzi ve yeniliğe açık bir âlimdir. Bu nedenle eserlerini bitirince tashîh ettirir, tekrar tekrar gözden geçirirdi. el-Câmiu's-Sahîh'inide, baştan sona üç kez gözden geçirmiştir.³⁰³ Tashîhlerinden birini üç büyük âlime yaptırmıştı. Döneminde böylesi bir eser, çok dikkat çekmiş ve bu teveccühe dayanamayanlar mihne çamurunu atarak Buhârî'yi yıpratmaya çalışmıştır. Bu nedenle Sahîh'e olan rağbetin düşmesi anlamında bir birbuçuk asırlık bir inkıta' söz konusu olmuştur.

Bu süreçten sonra Buhârî tekrar eski inkişâf ve ihtişâmına kavuşmuş oldu. Hatta 5.y.y.da icmâ'dan söz edilmeye başlandı. Döneminde, Buhârî'den el-Câmiu's-Sahîh'i dinleyenlerin sayısı çok fazladır. el-Hatîb el-Bağdâdî gibiler bu sayıyı 90.000 olarak bildirmişlerdir.³⁰⁴ Doksan bin kişinin el-Câmiu's-Sahîh'i dinlemiş olması, onu rivâyet etmiş oldukları anlaMinâgelmemektedir.

el-Câmiu's-Sahîh'in râvîleri tabakalar halinde ele alınacaktır. 'Tabaka' tabiri, rivâyet zincirini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu terimi derece ve kademe olarak ifade edenlerde vardır.³⁰⁵ el-Câmiu's-Sahîh'i doğrudan Buhârî'den dinleyen, icâzet alan veya ona okuyan zümreye 1.Tabaka, Buhârî'den almış olanlardan rivâyet edenlere 2. Tabaka... ve bu şekilde yedi tabaka halinde aşağı doğru her bir rivâyet aşamasına tabaka ıstılâhını kullanarak, rivâyet halkaları aktarılacaktır.

Buhârî'nin Firebrî kolundan Yuninî'ye (ö. 701/1301-1302 kadar el-Câmiu's-Sahîh'i aşamalı olarak yedi râvî tabakası rivâyetetmiştir. Firebrî kolunu temel almamızın nedeni 1. Tabakada, Firebrî'den başka ismini sayacağımız râvîlerin nüshası devam etmezken, Neseî (ö. 295/908) nüshasından, sadece iki kişi rivâyet etmiş, Firebrî'den ise dokuz kişi rivâyet etmiştir.³⁰⁶

³⁰² İbn el-Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. IX, s. 54.

³⁰³ İbn Hacer, **Hedyu's-Sâri**, s. 488.

³⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., c. II, s. 9; İbn Hacer, **Hedyu's-Sâri**, s. 495.

³⁰⁵ Sezgin, a.g.e., s. 188.

³⁰⁶ Demîrî, **Hayâtü'l-Hayavân**, c. II, s. 290.

Buhârî'den el-Câmiu's-Sahîh'i doğrudan alanlar arasında 1.Tabakada meşhûr olan râvîler;

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. matâr el-Firebrî, Hammâd b. Şâkir en-Nesevî (ö. 290/903),İbrâhîm b. Ma'kıl en-Nesefî (ö. 295/908), Ebû Talha Mansûr b. Muhammed el-Bezdevî (ö. 329/940-41) ve Hüseyin b İsmâilel-Mehâmilî'dir (ö. 330/940-41).³⁰⁷

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. Matâr el-Firebrî, biri Firebr'de (248),³⁰⁸ diğeri de Buhâra'da (252) olmak üzere, el-Câmiu's-Sahîh'i Buhârî'den iki kez dinlemiştir. Yani Buhârî den sem'a yoluyla almıştır. Hammâd b. Şâkir en-Nesevî, el-Câmiu's-Sahîh'in sonlarından bir bölümü Buhârî'den dinleme imkânı bulamamıştır. İbrâhîm b. Ma'kıl en-Nesefî, Kitâbü'l-Ahkâm'dan sonrasını bizzat Buhârî'den dinleme fırsatı olmadığından kalan son kısmı Buhârî'den icazet yoluyla almıştır. Hüseyin b.İsmâil el-Mehâmilî ise Bağdat'ta Buhârî'nin imlâ meclisinde yazmıştır. Nüshası çok hAtâlı olduğundan rağbet görmemiştir.³⁰⁹

2. Tabaka Râvîleri

İbnu's-Seken (ö. 353/964), Ahsîkesî (ö.?), Küşmîhenî (ö. 389/998-99), Şebevî (ö. 350/961), Müstemlî (ö. 376/986-87), Hemevî (Serahsî) (ö. 381/391-92), Cürcânî (ö. 373/983-84), Ebû Zeyd el-Mervezî (ö. 379/989), Küşmîhenî (ö. 391/1001), Ahmed b. Abdülaziz (ö. ?).

3. Tabaka Râvîleri

Abdüllâh b.Muhammed el-Cüheni (ö. 395/1005), İsmâil b. İshak es-Saffâr (ö. ?), Saîd b. Ahmed el-Ayyâr (ö. 457/1065), Abdurrahmân b. Abdüllâh el-Hemedânî (ö. ?), Asîlî (ö. 392/1002).

4. Tabaka Râvîleri

Kerîme (ö. 495/1102), Ebû'l-Hayr es-Saffâr (ö. 471/1078-79), Habbâzî (ö. 449/1057), Hafsî (ö. 466/1073-74), Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043), Dâvûdî (ö. 467/1074-75), Ebû Nuaym el-İsfehânî (ö. 430/1039), Kâbisî (ö. 403/1012-13), Müstağfirî (ö. 432/1040-41).

³⁰⁷ Kandemir, a.g.e., c. VII, s. 370.

³⁰⁸ (Firebr, Buhârâ civarında küçük bir kasabadır.) Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, c. I, s. 124.

³⁰⁹ Kandemir, a.g.e., c. VII, s. 378.

5. Tabaka Râvîleri

Ali b. Hüseyin el-Ferrâ (ö. 519/1125), Ebû'l-Vakt (ö. 553/1158).

6. Tabaka Râvîleri

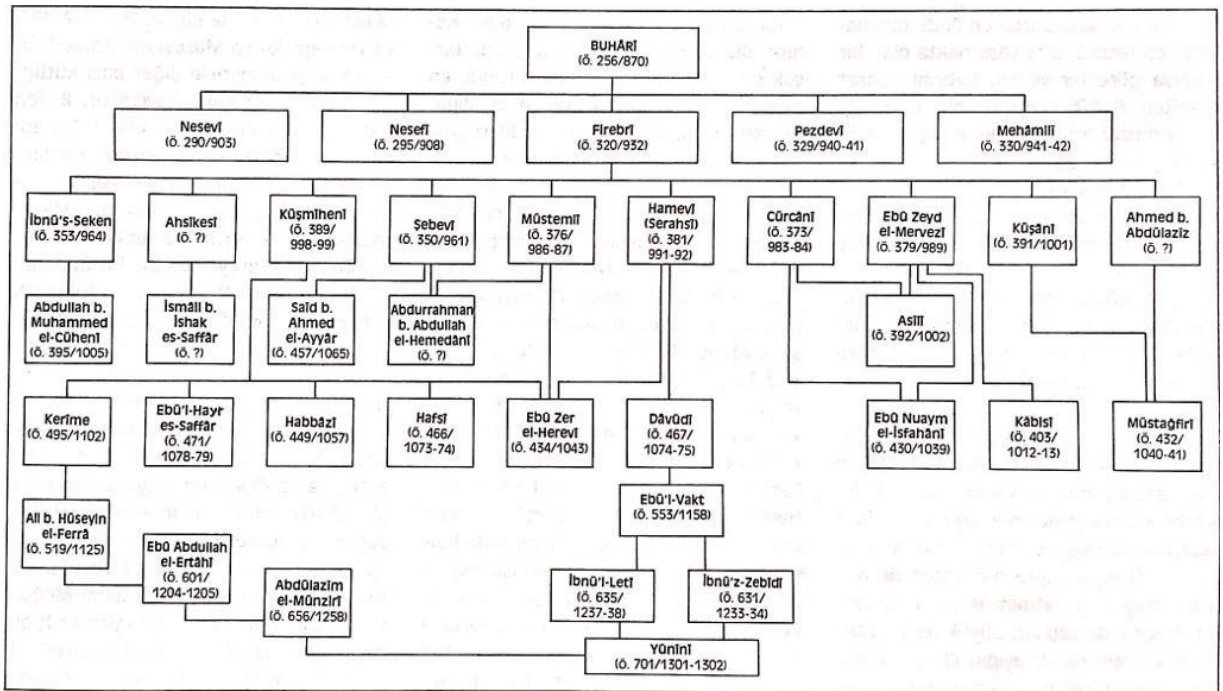
Ebû Abdillâh el-Ertânî (ö. 601/1204-205), İbnü'l-Letî (ö. 635/1237-38), İbnü'z-Zebîdî (ö. 634/1233-34).

7. Tabaka Râvîleri

Abdülazim el-Münzirî (ö. 656/1258).

Buhârî'nin son râvîsi, günümüzde de faydalanmış olduğumuz Yuninî (ö. 701/1301-302) baskısıdır.³¹⁰ Buhârî'nin râvî tabakalarına tablo olarak bakıldığında daha kolay anlaşılacağından, râvîtabakaları tablo olarak verilecektir.

TABLO: 1 Buhârî'nin Râvîleri³¹¹

³¹⁰ Kandemir, a.g.e., c. VII, s. 372.

³¹¹ Kandemir, a.g.e., c. VII, s. 378.

2.6.1. İlk Dönem İtibar Gören rivâyeti

Buhârî'den el-Câmiu's-Sahîh'i doğrudan alan râvîlere 1. Tabaka râvîleri denir ve bu tabakada beş isim vardır. Bunların arasında Neseî ve Firebrî ön plana çıkarak diğerlerini gölgede bırakmıştır.³¹² İnsanlar, zamanla Neseî ve Firebrî nüshalarını kullanmış diğerlerini terk etmiştir. Bir asır sonrası el-Câmiu's-Sahîh'i ilk şerhe kalkışan Hattâbi de (ö.388/998) bu iki nüshadan faydalanmıştır.³¹³ Hattâbi'nin seçim nedeni diğer nüshaların bu kısa sürede inkırâza uğraması mıdır veya başka bir etkenmi vardır? Hikmetini bilemiyoruz.

Neseî ve Firebrî ikilisinden, Neseî ilk 3. ve 4. Asırda en çok kullanılan nüsha olarak yer almıştır. Ençokta Buhârî'den sonra iki asır boyunca Neseî nüshası revaç bulmuştur. Baktığımızda ilk şârih Hattabi, el-Câmiu's-Sahîh'i şerh ederken Neseî'yi temel saymış, Neseî'nin eksik kalan yerlerinde Firebrî'yi kaynak olarak kullanmıştır.³¹⁴ Humeydî Buhârî ve Müslim üzerine el-Cem' beyne's-Sahîhayn eserini telif ederken ve Ebû Nuaym da (ö.430/1038), el-Müstahrec alâ Sahîhi'l-Buhârî eserini oluştururken Neseî'yi tercih etmişlerdir.³¹⁵

Nüshalardaki bazı farkların bulunmasından dolayı, insanlar rastladıkları nüshalar arasından seçim yapma mecburiyetinde kalmışlardır. Buhârî'den sonra insanların Neseî nüshasına rağbet etmesinin birkaç nedeni vardır: İbn Hacer, şerhinde Firebrî'ye kıyasla Neseî'nin daha doğru olduğuna iki defa vurgu yapmıştır.³¹⁶ Firebrî'de çokça luzumsuz tekrar olmasına rağmen, Neseî'de luzumsuz tekrarlardan kaçınılmıştır.³¹⁷ Neseî'de diğer nüshada olmayan bir takım ilmi veriler ve görüşler vardır.³¹⁸ Neseî'de, Firebrî'de olduğu gibi bazı bilgiler alakasız bâblara yerleştirilmemiştir.³¹⁹ Cümlelerin yer değiştirip taktim te'hiri sebebiyle Firebrî'de,

³¹² Sezgin, a.g.e., s. 186.

³¹³ Hattâbi, **Şerhu'l-Buhârî**, c. I, s. 108.

³¹⁴ Hattâbi, **Şerhu'l-Buhârî**, c. I, s. 106.

³¹⁵ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VIII, s. 38; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VIII, s. 122.

³¹⁶ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. IV, s. 255.

³¹⁷ Bkz. İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. IV, s. 255.

³¹⁸ Bkz. Ebû Ubeyde ve Ferranın Görüşleri ve bir takım filolojik veriler için; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VIII, s. 391.

³¹⁹ Bkz. Kitabü'l-İcare ve Kitabü'l-Edeb, Buhârî, III, 989; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VIII, s. 529; c. IV, s. 366-391.

bazı zamirlerin merci' bulunmazken, Neseffî'de bu sorunla karşılaşılmaz.³²⁰ Firebrî'de başkasına ait görüşler bazı yerler de Buhârî'ye aitmiş gibi verilirken, Neseffî'de asıl kâili verilmiştir.³²¹ Şerhlerden elde edilenbu bilgilerden sonra, Fuad Sezgin'e göre maalesef günümüzde Neseffî nüshasına rastlanmamıştır³²² Fuad Sezgin, İstanbul kütüphanelerinde 500 Buhârî nüshası arasında Neseffî nüshasına raslayamadığını ifade etmiştir.³²³

2.6.2. Sonradan İtibar Gören Rivâyeti

Buhârî'den birkaç asır sonra Firebrî, ancakrağbet görmeye başlamıştır.³²⁴Buhârî'den sonraki üç, dört asır daNeseffî'ye aitken, h.6.y.y. da Firebrîrivâyeti kullanılmaya başlanmış, yedinci asırda ise Neseffî tamamen unutulmuş, yerini Firebrî'ye bırakmıştır.³²⁵ Günümüzde kullandığımız nüshalar, 7. Asırdan beri, Yununî aracılığıyla, Firebrî rivâyetine dayanır. Firebrî rivâyeti sonradan meşhur olmuştur. Firebrî'ninde tercîh nedenleri vardır. Bu nedenlere gelince: Ulemâ her zaman, semâ' yoluyla alınan bilgiyi icâze yoluna tercîh etmişlerdir. Neseffî, icâze yoluyla alırken, Firebrî isesemâ' yoluyla almıştır ve el-Câmiu's-Sahîh'i Buhârî'den, biri Firebrî'de 248 yılında, diğeri de Buhâra'da 252 olmak üzere iki kez dinlemiştir.³²⁶ Firebrî'nin tercîhine en etkili âmil olarak, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdilleh el-Yûnînî'nin, Firebrî'den gelen kendinden önceki nüshaları karşılaştırarak yeni bir çalışma yapmasıdır.

Nüshaları bir araya getirip eksik veya fazlalıklarını karşılaştırma işi Allah'ın bir lütfu olup, Peygamber Mirası hadisleri zamanımıza kadar taşıyıp yaşatmak için, Yuninî'den öncede muhaddislerin yapageldikleri bir çalışmadır. Memzûc nüsha çalışmasına Buhârî'den bir asır sonra ilk el olarak Ebû Zer el-Herevî (ö. 434) kendinden önceki üç rivâyeti birleştirmek sûretiyle başlamıştır. Herevî; Serahsî, Müstemlî, Küşmîhenî rivâyetlerini cem etmiştir.³²⁷ Ebû Muhammed el-Asîlî de, Ebû

³²⁰ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VIII, s. 202-331.

³²¹ Bkz. Mülk suresi, Kitâbü'l-Edeb, Buhârî, c. VIII, s. 32.

³²² Sezgin, a.g.e., s. 187.

³²³ Sezgin, a.g.e., s. 161.

³²⁴ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VII, s. 122.

³²⁵ Sezgin, a.g.e., s. 186-190.

³²⁶ İbn Hayr, **Fihrist**, s. 95; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, s. 147.

³²⁷ Kadî 'İyâz, **el-İlmâ**, s. 189-193.

Muhammed el-Cürcânî ile Ebû Zeyd el-Mervezî'nin nüshalarını karşılaştırmıştır.³²⁸ İbn Asâkir ise Ebû'l-Vakt ve Serahsî (Hamevî) nüshalarını birleştirmiştir.³²⁹ Bunlara ilaveten Sâğâni (ö.650/1252) biraz daha farklı olarak memzûc nüshasını; Firebrî'nin en-Nushatü'l-Bağdâdî'ye isimli el yazmasını ve Firebrî'nin yanında bulundurduğu meşhur, 'Aslu Kitâbi'l-Buhârî' diye isimlendirilmiş olan Buhârî'nin biraz karmaşık nüshasını, Serahsî (Hamevî), Müstemlî ve Kuşmîhenî rivâyetlerini cem etmiştir.³³⁰ Geridekilere göre Sâğâni'nin çalışması daha teferruatlı ve orijinaldir. Bu eser, günümüzde Murad Molla Kütüphanesi'nde muhâfaza edilmektedir.³³¹ Son olarak memzûc çalışma yapan, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yuninî'dir. Yuninî; el-Asîlî'nin, Ebû Zer el-Herevî'nin ve İbn Asâkir'in memzûc nüshalarının her birini müstakil rivâyet saymış ve bunlara Ebû'l-Vakt'in rivâyetini de ekleyerek dört kaynağı birleştirmiştir.³³² Memzûc sistemde en kapsamlı ve kabul gören eser Yuninî'ye aittir. Yuninî yaptığı çalışmada kendinden öncekilerin rumuzunu kullanmış ve Sâğâni'den de etkilenmiştir.³³³ Şârihlerden İbn Hacer, şerhinde Ebû Zer nüshasını, Kastallânî ise Yuninî nüshasını kullanmıştır.³³⁴

Memzûc çalışmalarının metodunda müstensih, birleştirdiği her bir râvî için ayrı rumuz kullanırlardı. Rumuzlar, her bir râvîye işaret için; sin, zı... Şeklinde, özel harfler olurdu. Yuninî'de, mezcettiği her bir eser için o râvînin rumuzunu kullanmıştır.³³⁵ Yedinci asırda böyle bir çalışma herkesin hoşuna gitmiş olmalıki, artık nerdeyse hiç kimse Firebrî'nin rivâyetini esas alan Yuninî'nin bu nüshasının kopyasından ayrılmamış, herkes bu nüshadan fer' oluşturmuş ve böylece diğer nüshalar unutulmuş oldu. Yuninî'nin bu çalışmasında ilginç diyebileceğimiz bir yönüde dönemin nahiv âlimi İbn Mâlikle ortak çalışmasıdır. Yuninî, İbn Mâlik'ten Buhârî'nin eserini, Arap Dili ve Gramerine uygunluğu anlamında i'râb kurallarıyla ilgili bazı bilgileri kontrol etmesini istemiş ve İbn Mâlik'te, 'Şevâhidu't-Tevhid ve't-Tashîh li Müşkilâti Câmi'i's-Sahîh' adlı müstakil bir eser yazmıştır. Yuninî'de ortaya çıkan farkları ayrı ayrı rumuz ve renklerle ifade etmeye çalışmış ve ortaklaşa bir eser

³²⁸ Kadî 'İyâz, a.g.e., s. 189-193.

³²⁹ Kastallânî, a.g.e., c. I, s. 40.

³³⁰ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. I, s. 141-142; c. IV, s. 255.

³³¹ Murad Molla Ktb. nr. 213.

³³² Kastallânî, a.g.e., c. I, s. 40.

³³³ Kastallânî, a.g.e., c. I, s. 40.

³³⁴ İbn el-Hacer, **Hedyu's-Sâri**, s. 219; Kastallânî, a.g.e., c. VII, s.1.

³³⁵ Sezgin, a.g.e., s. 198.

meydana getirmişlerdir.³³⁶ el-Câmiu's-Sahîh olarak, Günümüzde kullandığımız nüsha, Yuninî nüshasından fer' etme, çoğaltma sebebiyle bize ulaşan Firebrî rivâyetidir. Kısacası Buhârî'den Firebrî koluyla gelen rivâyettir. Öz cümle bize ulaşan sahîhlerin çoğu Yuninî nüshasından çoğaltılan kopyalardır. Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nüveyri'nin, Yuninî'den istinsâh ettiği bir nüsha, Köprülü kütüphanesinde bulunmaktadır.³³⁷

Nüshalar arasında bazı farklar bulunmaktadır. Buhârî'nin nüshaları arasındaki farklılıkları olumsuz eleştirenlerde olmuştur, bunlar; Ebû'l-Velid el-Bâcî(ö.474/1081), Humeydî gibi âlimler ve Goldziher vd. müsteşriklerdir.³³⁸

Farkları önemsemeyenler ise İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179), İbn Hacer ve Fuad Sezgin gibi zatlardır.³³⁹

2.7. el-CÂMIU'S-SAHÎH'İN BASKILARI

Sahîh'in baskılarına dünyanın birçok yerinde rastlamak mümkündür. Buna rağmen Buhârî'nin el yazması veya ilk râvîlerin nüshalarının günümüze ulaşmaması, pek ala normal olmalıdır. En kıymetli ve en çok okunan Kitâbımız Kur'ân'ın sahâbe yazmaları, elimize ulaşmadığı halde kuşkusuzca okumamız buna örneklik teşkil edebilir. Günümüze uyarlanan bir misâlde devam edecek olursak, çok okunan kitapların dahi baskıları bittiğinde piyasada arayıp bulamayan kişiye yıllar sonra yeni baskısı veya başka yayın evinden çıkmış haliyle ulaşması nasılkı kuşkuya sebep olmazsa el-Câmiu's-Sahîh'i de nüshaların asıllarından değilde fer'lerinden, asıldan kopya ile çoğaltma sûretiyle okumamızda hiçbir anormallik yoktur. Dolayısıyla hadis kaynaklarıyla ilgili bir vehme kapılmaya da gerek olmadığı vuzuha kavuşmuş oldu. Çok kullanılan kitapların yıpranması ve yok olması mevzu bahirken, eski Buhârî nüshaları da çokça müracaat edildiği için yıpranıp yok olmuşlardır. Ancak kopyalama tekniğiyle tekrar baskıları yapılmaktadır.

Muhammed Hamidullah (ö. 2002), en eski iki nüshaya rastladığını söyler. 'En güzeli ve tam olanı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Hadis Profesörü

³³⁶ Kastallânî, a.g.e., s. I, 39-40.

³³⁷ Köprülü Ktb. Nr. 362.

³³⁸ Şuyuhu'l-Buhârî, s. 9; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VII, s. 122.

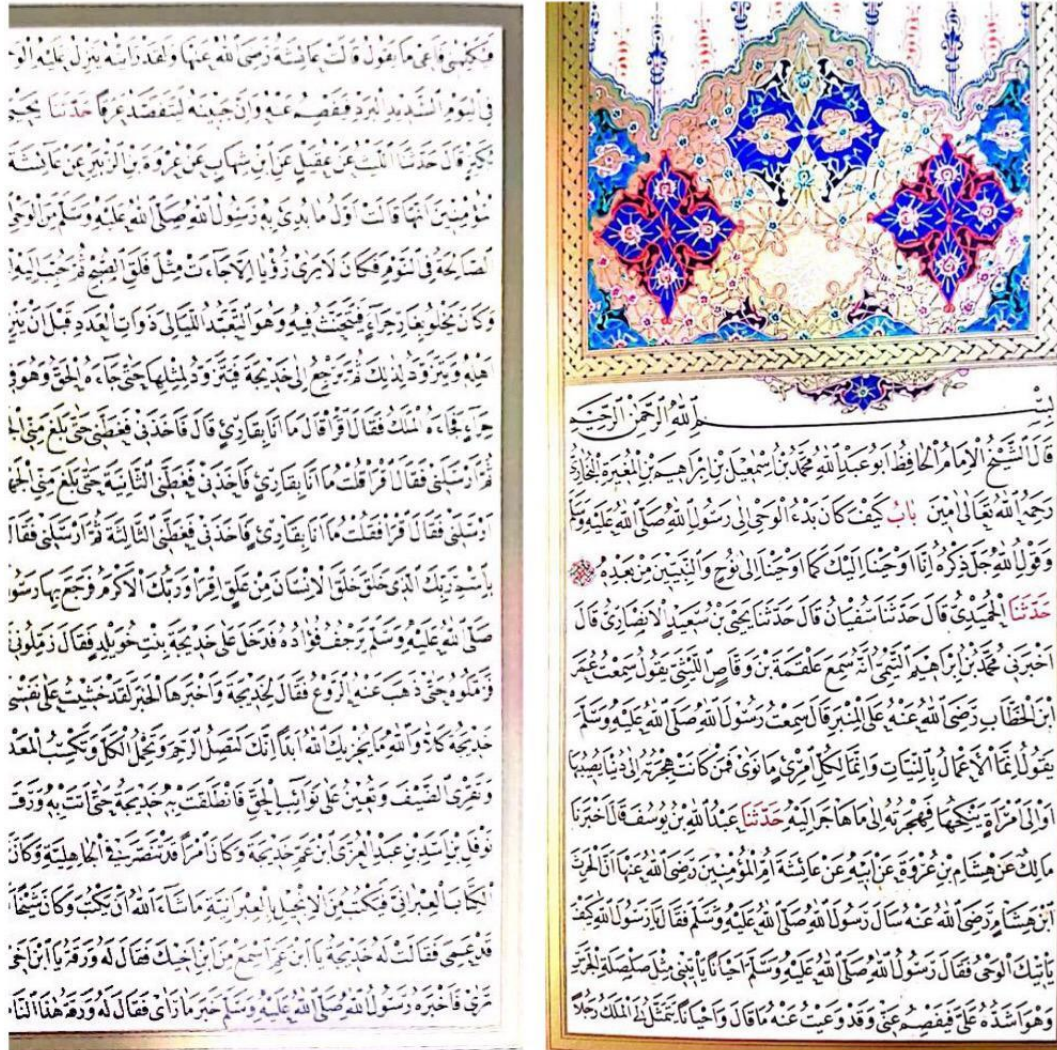
³³⁹ İbn Hayr, Fihrist, 98; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. VII, s. 122; Sezgin, a.g.e., s. 205.

Mehmed Saîd Hatipoğlu'na aittir. Diğeri ise eksik bir Şekilde, İngiltere'de özel bir koleksiyondadır. Mingana'nın özel koleksiyonundaki bu Sahîh, Mervezî'den istinsâh edilmiş, 464/1071 yılına ait bir nüshadır. Yani Mervezî Firebrî'den, Firebrî'de Buhârî'den aldığına göre, üçüncü tabakaya ait olduğu anlaşılıyor.

En ilk seri baskısı, m.1852 yılında Bombay'da yapılmıştır. İkinci seri basım ise, m.1853 yılında Delhi'dedir. Leiden'de, m.1862-8 yıllarında Ludolf Krehl tarafından dört cilt olarak basılmıştır. m.1863 yılında Kahire'de, m.1897 yılında Mehmed Zihni Efendi (ö. 1913) tarafından sekiz cilt halinde İstanbul'da basılan ve bunlara nispetle en iyi olanıda, m.1895 yılında II. Abdülhamid Han'ın (ö. 1918), Ezher Őeyhlerine emir vermesiyle dokuz cilt olarak, harekeli bir Şekilde Mısırdaki basılmış olanıdır. Diyanet Şuan bu baskının kopyasını tap etmektedir.³⁴⁰ Abdülhamid Han baskısında, Yuninî esas alınmış ve sayfa kenarlarında nüsha farklarına işaret edilmiştir.³⁴¹ ŐalıŐmamıza Diyanetin yeni baskılarından bir resmi de almayı uygun gördük.

³⁴⁰ Muhammed Hamidullah, **Muhtasar hadis Tarihi**, s. 186-188.

³⁴¹ Kandemir, a.g.e., c. VII, s. 382.

RESİM: 1 II. Abdülhamid Han Buhârî Baskısı³⁴²

³⁴² Diyanetin, II. Abdülhamid Han nüshasından 2017 yılında 8 cilt olarak yaptığı baskının 1. ve 2. sayfası.

3. BÖLÜM: TEMENNİKİTÂBİ'NİN MUHTEVA DEĞERLENDİRMESİ

Günümüz kitap telifinde kullanılan ünite kavramı, klasik hadis kitaplarında 'kitap' lafzıyla karşılanır. Yani temennî başlığı, ünite adı mesâbesindedir. Çağdaş müellefatımız da, ünitelerde geçen konu başlıkları ise hadis kitaplarında 'bâb' kelimesiyle karşılanır. Yani bâb, konu başlığı demektir.

Temennî kitâbında/ünitesinde 9 bâb/konu vardır. Her bâb'ın/konunun ismi kalın puntolarla verilecektir. Bâblarda/konularda bazen bir, bazende birden fazla hadis geçer, bu hadislerin en sağındaki sıra sayıları temennî bölümündeki hadislerin sayısına işaret etmektedir. Hadislerin baş tarafındaki yüksek basamaklı sayılar ise Buhârî'nin Sahîh'inde geçen 7 bin'i aşkın hadiserin sıra numaralarıdır.

Konu başlıklarından sonra hadislerin Arapça metni tam olarak verilmektedir. Arapça metinden sonra ise tercümesi ve peşinden de hadiserin değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Buhârî'nin yöntemlerinden biri de hadiserden hüküm çıkarırken hangi konuyla alakalıysa ilgili yerde gerek kısmen, gerek aynısıyla, gerekse farklı senetle çokca tekrarları vardır. Biz ise değerlendirmelerimizde bu tekrarların yerlerine işaret etmeye çalışacağız.

3.1. TEMENNÎ HAKKINDA GELEN ŞEYLER VE ŞEHÎD OLMAYI TEMENNÎ EDEN KİMSE BÂBİ/الشَّهَادَةُ وَمَنْ تَمَنَّى الشَّهَادَةَ

1226/1- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ، حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْلَا أَنَّ رَجُلًا يَكْرَهُونَ أَنْ يَتَخَلَّفُوا بَعْدِي، وَلَا أَحَدٌ مَا أَحْمِلُهُمْ، مَا تَخَلَّفْتُ، لَوَدِدْتُ أَنِّي أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، ثُمَّ أَحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ، ثُمَّ أَحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ، ثُمَّ أَحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ»

1- Ebû Hureyre (ra) şöyle demiştir. “Ben Rasûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittim: “Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, eğer (âcizlik hallerinde) kendilerini yükleyecek binekler bulamadığım zamanda bile, benim ardımda cihâddan geri kalmalarını kerih görüp, istemeyecek birtakım adamlar olmasaydı, Allah

yolunda cihâda giden hiçbir seriyyeden geri kalmazdım. Allah yolunda öldürülüp sonra diriltilmeyi, ondan sonra tekrar öldürülüp sonra diriltilmeyi, ondan sonra tekrar öldürülüp sonra diriltilmeyi, sonra öldürülmeyi ne kadar isterdim.”³⁴³

Değerlendirme: Bu hadis, Temennî bâbı'nın ilk hadisidir ve hadiste temennî, vedde kelimesiyle geçmiştir. “لَوَدِدْتُ” şeklinde gelmiştir. Vedde ile temennî ilişkisine ıstılâh değerlendirmesinde değinmiştik.

Bu hadiste, ‘sümme/sonra’ kelimesi altı kez tekrâren kullanılmış ve hadis, diriltirme kelimesiyle değil de, öldürülme kelimesiyle son bulmuştur. Çünkü hedef şehîdliktir. Hz. Peygamber, onu cümlede sonuncu olarak getirmiştir.³⁴⁴

el-Vudd, Râğıb el-İsfahâni'nin (ö. V/XI. y.y.'ın ilk çeyreği) dediği gibi, birşeyi sevmek ve meydana gelmesini temennîetmektir. Hadiste olduğu gibi fazîlet ve hayır temennî etmek, onun meydana geleceği anlamına gelmez.³⁴⁵

İbn Hacer (ö.852/1449) şerhinde bu hadisin farklı bir rivâyeti, Kitâbü'l-Cihâd'da, “şehit olmayı temennî etme” bâbında geçmektedir.³⁴⁶ Aynî'de (ö. 855/1451) ise Kitâbü'l-İmânda, Cihâd İmandandır Bâbında da geçmektedir.³⁴⁷

Hız. Peygamber, (sav) hadiste geçen مَا تَخَافُ sözüyle seriyyelerden geri kalmazdım demek istemiştir. Söz konusu cihâd olduğuna göre Peygamber Efendimiz savaşlara zaten katılırdı. Seriiye küçük birliklere denir.³⁴⁸

Hadisin kısaca özeti: Peygamberimiz (sav) insanları cihâda teşvik ederken kendisi de savaşlara katılmak istediğini fakat dönemin imkânsızlıklarından dolayı binak vb. savaş malzemeleri olmadığı için savaşa katılamayanlar buna üzüleceğinden Hız. Peygamber de denge unsuru olarak yanlarında kalmış, fakat insanlar (âcizler) kerih görmeseydi hiçbir savaştan geri kalmazdım. Demiiştir.

Sahîh-i Buhârî'de bu hadisin benzerlerinin geçtiğı hadis numaraları şunlardır. Kitâbü'l-İmân, Cihâd Bâbı, 36 nolu hadis, Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer, Efdalü'n-Nâs... Bâbı, 2787 nolu hadis, Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer, Şehâdeti Temennî Etme Bâbı, 2797 nolu hadis, Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer, Yolda Bâbı, 2972 nolu hadis, Kitâbü'l-Farzı Hamse, Peygamberimizin “Size Ganimetler Helal Kılındı” Sözü Bâbı,

³⁴³Buhârî, Kitâbü't-Temennî, I.

³⁴⁴ Mehmet Sofuoğlu, **Buhârî ve Tercümesi**, c. 15, s.7082.

³⁴⁵ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c.13, s. 267.

³⁴⁶Buhârî, Kitâbü'l-Cihâd, 21; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 268.

³⁴⁷Buhârî, Kitâbü'l-İmân, 26; Aynî, a.g.e., c. 25, c. 4.

³⁴⁸İbrâhîm Sariçam, **Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, s. 150.

3123 nolu hadis, Kitâbü't-Tevhîd, Allah Teâlâ'nın: "Velekad Sebekat Kelimetünâ..." Sözü Bâbı, 7457 nolu hadis, Kitâbü't-Tevhîd, Allah Teâlâ'nın: "Denizler Mürekkep Olsaydı..." Sözü Bâbı, 7463 nolu hadis, Şehâdeti temennî hadisimizin yedi yerde tekrar ettiğini görmüş oluyoruz.

7227/2 – حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ

اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَدِدْتُ أَنِّي أُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأُقْتَلُ، ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ

ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ، ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا»، فَكَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ يَقُولُهُنَّ ثَلَاثًا، أَشْهَدُ بِاللَّهِ

2- Bize Mâlik, Ebû'z-Zinâd'dan, o da el-A'rac'dan, o da Ebû Hureyre'den (ra) haber verdi ki, "Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur." "Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, ben Allah yolunda savaşıp öldürülmemi, ondan sonra tekrar diriltilip sonra öldürülmemi, ondan sonra tekrar diriltilip sonra öldürülmemi, ondan sonra tekrar diriltilip sonra öldürülmemi, ondan sonra tekrar diriltilip sonra öldürülmemi ne kadar isterdim." Hadisi Ebû Hureyreden alan râvî, "Ebû Hureyre (ra) bu 'öldürülmemi' kelimelerini üçer defa söylerdi ve Peygamber'in (sav) bunu böyle söylediğine Allah adına şehâdet ederim." Derdi, demiştir.³⁴⁹

Değerlendirme: Bu ikinci hadisimiz, gerideki birinci hadisin başka bir yoldan rivâyetidir. Bu hadiste, 'sümme/sonra' kelimesi yedi defa tekrar edilmiş ve geridekinin aksine hadis diriltirmek kelimesiyle son bulmuştur. Aynî, bu hadisin te'kid ifade ettiğini bildirmiştir.³⁵⁰

Hadiste geçen يَقُولُهُنَّ kelimesindeki zamir, Ebû Hureyre'nin (ra), 'üktelu' kelimesini üç kez dediğine işaret etmektedir. Hadiste geçen أُقَاتِلُ kelimesini Yuninî'nin derlediği nüshalardan sadece 'Küşmîhenî' لَأُقَاتِلُ şeklinde te'kid lamıyla getirmiştir.³⁵¹ Şârihler, iki hadiste geçen "vedd" kelimesi üzerinde durmuşlardır.

³⁴⁹ Buhârî, Kitâbü't-Temennî, 2.

³⁵⁰ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 4.

³⁵¹ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 268; Aynî, a.g.e., c. 25, s. 4.

3.2. HAYRı, TEMENNÎ ETME VE PEYGAMBER'İN (SAV): “BENİM UHUD

DAĞI KADAR ALTINIM OLSAYDI...” SÖZÜ BÂBİ/صَلَّى اللهُ الْخَيْرِ وَقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ

احد ذَهَبًا عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ كَانَلِي

7228/3- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامٍ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَوْ كَانَ عِنْدِي أُحُدٌ ذَهَبًا، لَأَحْبَبْتُ أَنْ لَا يَأْتِيَ عَلَيَّ ثَلَاثٌ وَعِنْدِي مِنْهُ دِينَارٌ -

لَيْسَ شَيْءٌ أَرْضُدُهُ فِي دِينِ عَلَيٍّ - أَجِدُ مَنْ يَقْبَلُهُ

3- Bize İshak b. Nasr, Abdurrezzâk'tan, o da Ma'mer'den aktardığına göre, “Hemmâm b. Münebbih es-San'ânî, Ebû Hureyre'den (ra) şöyle işitmiştir.” Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Benim Uhud Dağı kadar altınım olsaydı, ondan bir dinâr yanımda bulunduğu hâlde üzerimden üç gece geçmemesini isterdim. Üzerimdeki bir borç hakkında ayırıp da onu kabul edecek kimseyi bulmak maksadıyla gözetlemekte olduğum altın müstesnâdır.”³⁵²

Değerlendirme: Aynî ve İbn Hacer şerhlerinde, bazı Türkçe çevirilerde onlara uyararak eserlerinde: “Bu hadisin farklı vâyeti, başlıktaki lafızla Rikâk'ta geçmiştir.” Demektedirler.³⁵³ Hatta muhaddisler arasında en çok güven kazanan bu iki şârih muallâk olarak gelen bu başlığın Rikâk bölümünde mevsûl olarak bulunduğunu ifade ederler.³⁵⁴ Buhârî'nin Rikâk'ına baktığımızda başlıktaki hadisin farklı senedinden ziyade metinlerde farklılık vardır, ancak mana olarak birbine yakındırlar.³⁵⁵ Usûlü Hadiste ise bu duruma ‘şâhid’ denmektedir. Mânaca destekleme amacıyla getirilir. Oysa başlığa ve hadise baktığımızda, hadis başlığın devamı niteliğindedir. Veya Buhârî başlığı muallâk olarak getirmiş görünmektedir.

Hadisin Rikâk'ta geçen metni:

"حدثنا الحسن بن الربيع حدثنا أبو الأحوص عن الأعمش عن زيد بن وهب قال قال أبو ذر كنت أمشي مع النبي صلى الله عليه وسلم في حرة المدينة فاستقبلنا أحد فقال يا أبا ذر قلت لبيك يا رسول الله قال ما يسرنى

³⁵² Buhârî, Kitâbü't-Temennî, 3.

³⁵³ Mehmet Sofuoğlu, **Buhârî ve Tercümesi**, c. 15, s. 7082.

³⁵⁴ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 268; Aynî, a.g.e., c. 25, s. 4.

³⁵⁵ Bkz. Buhârî, Kitâbü'r-Rikâk, 14.

أن عندي مثل أحد هذا ذمها تمضي علي ثالثة وعندي منه دينار إلا شيئاً أرصده لدين إلا أن أقول به في عباد الله هكذا وهكذا وعن يمينه وعن شماله ومن خلفه ثم مشى فقال إن الأكثرين هم الأقلون يوم القيامة إلا من قال هكذا وهكذا وعن يمينه وعن شماله ومن خلفه وقليل ما هم ثم قال لي مكانك لا تبرح حتى آتيك ثم انطلق في سواد الليل حتى توارى فسمعت صوتاً قد ارتفع فتخوفت أن يكون قد عرض للنبي صلى الله عليه وسلم فأردت أن آتية فذكرت قوله لي لا تبرح حتى آتيك فلم أبرح حتى أتاني قلت يا رسول الله لقد سمعت صوتاً تخوفت فذكرت له فقال وهل سمعته قلت نعم قال ذاك جبريل أتاني فقال من مات من أمتك لا يشرك بالله شيئاً دخل الجنة قلت وإن زنى وإن سرق قال وإن سرق

Bu bâbtaki temennî, şehâdeti temennîden daha umum/geneldir. Şehâdet hayrın bir kısmıdır.

Buhârî bu bâbın başlığında, hadisin bir parçasını başlık olarak kullanarak ta'lik âdetini devam ettirmiş oldu.

İsmâîlî, bu hadiste temennî bulunmadığından bu bâbla alakası yoktur demesine mukâbil, şârihler; لَأَحْبَبْتُ kelimesinin وَدِدْتُ anlamına geldiğini, dolayısıyla “vedd” kelimesinde de temennî anlamı olduğunu ifade etmişlerdir.

Hadiste geçen ثَلَاثٌ kelimesi, üç gün anlamındadır.³⁵⁶

Sâğâni'ye göre hadiste geçen لَيْسَ شَيْءٌ ibaresi, ötreli değil de شَيْءٌ şeklinde üstünlüdür.

Buhârî şârihlerinden Kâdı İyâz'a göre ise hadiste takdim tehir vardır. أُجِدُّ مَنْ يَقْبَلُهُ ibaresi önce gelmeli, لَيْسَ شَيْءٌ ibaresi ise bundan sonra olmalıdır. Kâdı İyâz'ın değindiği takdim tehir iddialarında isabetli olduğu bazı kitaplarda geçmektedir.³⁵⁷

Sahîh-i Buhârî'de bu hadisin benzerlerinin geçtiği yerler: Kitâbü'l-İstikrâz, Borçları ödeme Bâbı, 2389 nolu hadis, Kitâbü'r-Rikâk, Peygamberimizin (sav), “benim uhut dağı kadar altınım olmasını istemem” Sözü Bâbı, 6445 nolu hadistir.

³⁵⁶ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 5.

³⁵⁷ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 4; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 268.

3.3. PEYGAMBER'İN (SAV): İŞİME DAİR SONRADAN BİLDİĞİMİ

بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: / كَيْفَ كَانَ لَوْ أَنَّكَ كُنْتَ تَعْلَمُ مَا اسْتَدْبَرْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ

7229/4- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، حَدَّثَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا سَعَتْ الْهَدْيَ، وَلَحَلَلْتُ مَعَ

النَّاسِ حِينَ حَلُّوا

4- Âişe (ra) şöyle demiştir: “Rasûlullah (sav), ‘işime dair sonradan bildiğimi keşke önceden bilseydim, hac aylarında umrenin câizliğini, önceden bilmiş olsaydım, kurbanlık sevkmezdim ve insanlarla beraber umre sebebiyle ihrâmdan çıktıkları zaman elbette ben de ihrâmdan çıkardım.” Buyurdu.³⁵⁸

Değerlendirme: Önceki hadiserde temennî edâtı لَوْ كَانَ, لَوْ كَانَتْ, ‘Vedde’, şeklinde gelirken bu hadiste temennî edâtı لَوْ mücerred olarak kullanılmıştır.³⁵⁹

Hac, Hz. Peygamber’in hayatının sonlarında farz kılındığı için Hz. Peygamber (sav), bir kez hac yapabilmiştir. Bundan dolayıda haccın çeşitlerini ve nasıl yapılacağını, Vedâ Haccı dediğimiz ilk ve son uygulaması olan bu ibadetinde sahâbeye öğretmeye çalışmıştır. Bu hadisinde, farklı varyantları bulunmaktadır. Sonraki hadiste olay geniş çaplı anlatılmaktadır. Bu hadisin hükümleride orada ele alınacaktır. Hadiste اسْتَدْبَرْتُ ise اسْتَقْبَلْتُ kelimesi geçmektedir. اسْتَدْبَرْتُ olayı önceden bilmeye, اسْتَدْبَرْتُ ise olayı sonradan öğrenmeye denir.³⁶⁰

Sahîh-i Buhârî’de bu hadisin benzerlerinin geçtiği hadis numaraları: Kitâbü’l-Hayz’da 6 bâbta geçen, 294, 305, 316, 317, 319 ve 328 numaralı hadisler, Kitâbü’l-Hacda, 15 bâbta geçen, 1516, 1518, 1556, 1560, 1561, 1562, 1638, 1650, 1709, 1720, 1733, 1757, 1762, 1771 ve 1772 numaralı hadisler, Kitâbü’l-‘Umre’de, 4 bâbta geçen, 1783, 1786, 1787 ve 1788 numaralı hadisler, Cihâd ve Siyer Kitaplarında: 2 bâbta geçen, 2952 ve 2984 numaralı hadisler, Kitâbü’l-Meğâzide 3 bâbta geçen, 4395, 4401 ve 4408 numaralı hadisler, Kitâbü’t-Talâk, Allah Teâlâ’nın “Onları Nikâhlamanız...” Sözü Bâbı, 5329 nolu hadis, Kitâbü’l-Edeb, Peygamberimizin:

³⁵⁸ Buhârî, Kitâbü’t-Temennî, 4.

³⁵⁹ İbn el-Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 13, s. 269.

³⁶⁰ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 5.

“Hayır göresin.” Sözü Bâbı, 6157 nolu hadis, Kitâbü'l-Edâhî bölümünde 2 bâbta yer alan, 5548 ve 5559 numaralı hadislerdir.

7230/5—حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَبَّيْنَا بِالْحَجِّ، وَقَدِمْنَا مَكَّةَ لِأَرْبَعِ خَلْوَنٍ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ، فَأَمَرَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نَطُوفَ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَأَنْ نَجْعَلَهَا عُمْرَةً وَنَحِلَّ، إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ، قَالَ: وَلَمْ يَكُنْ مَعَ أَحَدٍ مِنَّا هَدْيٌ غَيْرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَطَلْحَةَ، وَجَاءَ عَلِيٌّ مِنَ الْيَمَنِ مَعَهُ الْهَدْيُ، فَقَالَ: أَهَلَّتْ بِمَا أَهَلَّ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: نَنْطَلِقُ إِلَى مِنَى، وَذَكَرْ أَحَدِنَا يَفْطُرُ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي لَوْ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا أَهْدَيْتُ، وَلَوْلَا أَنَّ مَعِيَ الْهَدْيَ لَحَلَلْتُ»، قَالَ: وَلَقَبَهُ سِرَاقَةً وَهُوَ يَرْمِي جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلْنَا هَذِهِ خَاصَّةً؟ قَالَ: «لَا، بَلْ لِأَبَدٍ»، قَالَ: وَكَانَتْ عَائِشَةُ قَدِمَتْ مَعَهُ مَكَّةَ وَهِيَ حَائِضٌ، فَأَمَرَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَسُكَّ الْمَنَاسِكَ كُلِّهَا، غَيْرَ أَنَّهَا لَا تَطُوفُ، وَلَا تُصَلِّي، حَتَّى تَطْهُرَ، فَلَمَّا نَزَلُوا الْبَطْحَاءَ، قَالَتْ عَائِشَةُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتَنْطَلِقُونَ بِحِجَّةٍ وَعُمْرَةٍ، وَأَنْطَلِقُ بِحِجَّةٍ؟ قَالَ: ثُمَّ أَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ الصَّدِيقِ أَنْ يَنْطَلِقَ مَعَهَا إِلَى التَّنْعِيمِ، فَأَعْتَمَرَتْ عُمْرَةً فِي ذِي الْحِجَّةِ بَعْدَ أَيَّامِ الْحَجِّ

5 - Câbir b. Abdillâh (ra) şöyle demiştir: “Bizler (Vedâ Haccı yolunda) Rasûlullah’ın beraberindeydik. Yalnız hac niyetiyle ihrâma girdik ve zi’l-hicce’nin dördünde Mekke’ye geldik. Peygamber (sav) bizlere Ka’be’yi tavaf, Safa ile Merve arasını da sa’y etmemizi, bu haccımızı umre yapmamızı ve ihrâmıdan çıkmamızı emretti.” ve “Ancak beraberinde kurban bulunanlar müstesnâdır, onlar ihrâmılarında devam ederler.” Buyurdu. Câbir dedi ki: “Bizlerden Peygamber ve Talha’dan başka kimsenin beraberinde kurban yoktu. Bir de Ali, Yemen’den gelmiş, kurbanı beraberinde getirmişve “Ben, Rasûlullah’ın ihrâma girdiği gibi, ihrâma girdim.” demişti. Sahâbe, “Bizler Minâ’ya cinsel isteklerimizi yerine getirerek giderken, (Rasûlullah ihrâmlı kalacaktır)” demişlerdi. Rasûlullah (sav) de “Ben eğer (hac aylarında umrenin câiz olduğunu şimdi) bildiğim gibi (ihrâma girerken de) önceden bilmiş olsaydım, kurban sevketmezdim. Yanımda kurbanım olmasaydı şimdi (ben de sizin gibi) ihrâmıdan çıkardım.” Buyurdu. Câbir (ra) şöyle dedi, “Surâka ibn Mâlik el-

Mudlicî, Peygamber (sav) akabe cemresini taşlarken karşılaştı da: “Yâ Rasûlallah, bu haccı umreye çevirmek bize mi hastır.” Diye sordu. Rasûlullah, (sav) “Hayır size has değildir, ebedîdir.” Buyurdu. Câbir (ra) şöyle dedi “Âişe Mekke’ye hayızlı olarak geldi.” Peygamber (sav) ona bütün hac ibâdetlerini yapmasını, ancak temizleninceye kadar Ka’be’yi tavaf etmemesini ve namaz kılmamasını emretti. Nihayet Bathâ denilen yere konakladıkları zaman Hz. Âişe (temizlendi ve tavaf etti de) “Yâ Rasûlallah! Sizler bir hac ve bir umre ile dönerken ben bir tek hac ile mi döneceğim?” Dedi. Râvî dedi ki: “Sonra Rasûlullah, (sav) Hz. Âişe’nin kardeşi Abdurrahmân b. Ebî Bekr’e, kızkardeşiyle birlikte Ten’îm’e (umre yapması için) gitmesini emretti. Hz. Âişe, hac günlerinden sonra zi’l-hicce ayında oradan (ihrâma girerek) bir umre yaptı.³⁶¹

Değerlendirme: Hadiste, Peygamber Efendimiz, (sav) sahâbeye hac menâsikini öğretiyor. Peygamber Efendimiz, (sav) Talha (ra) ve Hz Ali (ra) üçü kurbanlıkları olduğu için Kıran Haccı,³⁶² sahâbenin diğerleri ise Temettu Haccı yapmışlardır. Hayızlı kadının Kâ’beyi tavaf edemeyeceği hükmü ve mîkât sınırları öğretiliyor. Uzak beldelerden gelen, başka zamanlarda umre imkânı bulamayanlar için hac aylarında isterlerse umrede yapabilecekleri öğretiliyor.

Sahâbe, Kıran Haccı ve Temettu Haccı şeklindeki yeni öğrendikleri uygulamaya alışık olmadığından zorlandılar, Peygamber Efendimiz, (sav) de onları, temennîde bulunarak yatıştırdı ve kurbanım olmasaydı bende sizin gibi Temettu Haccı yapardım dedi.

Sürâka, hacdaki uygulamayı özelmî genel mi? diye sorunca Peygamber Efendimiz, (sav) genel bir uygulama olduğunu söyledi.

Hadiste geçen يَفْطُرُ kelimesi: Cima’ sebebiyle fercten meni akması demektir. Sahâbe bu kelimeyle ihrâmıdan çıkmayı kastetmiştir.³⁶³ البَطْحَاء Mekke de bir vâdîn ismidir. Sahîh-i Buhârî’de, bu hadisin benzerleri, Hac bahsiyle birlikte toplam 34 yerde geçmektedir. İlgili yerlerde temennî geçmemektedir, sadece hacdan bahsetmekte olduğu için gerekli bilgiler burada verilmeyecektir.

³⁶¹ Buhârî, Kitâbü’t-Temennî, 5.

³⁶² Aynî, a.g.e., c. 25, s. 5.

³⁶³ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 6.

3.4. HZ. PEYGAMBER'İN (SAV): “KEŞKE ŞÖYLE ŞÖYLE OLSAYDI” بَابُ قَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْتَ كَذَا وَكَذَا/ SÖZÜ BÂBİ

7231/6 - حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: أَرِقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ، فَقَالَ: «لَيْتَ رَجُلًا صَالِحًا مِنْ أَصْحَابِي يَحْرُسُنِي اللَّيْلَةَ» إِذْ سَمِعْنَا صَوْتَ السَّلَاحِ، قَالَ: «مَنْ هَذَا؟»، قَالَ سَعْدٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، جِئْتُ أَحْرُسُكَ، فَنَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى سَمِعْنَا غَطِيطَهُ، قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَقَالَتْ عَائِشَةُ: قَالَ بِلَالٌ: «أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أَبِينَنَّ لَيْلَةَ ... بِوَادٍ وَحَوْلِي إِذْ خَرَّ وَجَلِيلٌ» فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

6- Hz. Âişe (ra) söyle demiştir: “Peygamber (sav) (Medine’ye hicret ettiği zaman düşman saldırısından endişe ederek) bir gece uyuyamadı ve: “Keşke sahâbîlerimden elverişli bir kişi bu gece benim için bekçilik etse!” dedi. Tam bu sırada biz ansızın bir silâh sesi işittik. Rasûlullah (sav): “Bu kimdir?” Diye sordu. Sa’d b. Ebî Vakkâs: “Yâ Rasûlallah! Seni bekleyip korumak için geldim!” Diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamber (sav) uyudu, hattâ biz onun horladığını işittik. Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî söyle dedi: “Hz. Âişe, Bilâl’in şu şiiri söylediğini bildirdi...” “أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أَبِينَنَّ لَيْلَةَ” “Geceler miyim bir gece, bilseydim keşke! Etrafımda Izhir ve Celil otu, ben Mekke vâdisinde!” Ve Hz. Âişe: “Ben Bilâl’in bu sözlerini Peygamber’e (sav) haber verdim.” Dedi.³⁶⁴

Değerlendirme: Bâbın başlığında ve hadiste temennî için لَيْتَ kullanıldı. Temennî edatlarından ‘Leyte’ genelde imkânsız şeyler için kullanılır, bazen ise mümkün olan şeyler içinde kullanılır. Bu hadiste de leyte ile mümkün olan şeyler temennî edilmiştir.³⁶⁵

Hadiste, Rasûlullah’ın (sav) gece uyumak için bekçi temennî etmesinden savaş dönüşü olduğu anlaşılıyor. İbn Hacer, bu savaşların Bedir, Uhud, Hendek, Hayber, Huneyn veya Kaza Umresi dönüşü olabileceği ihtimâlini vermiş ve bu konuyla ilgili başka bir hadiste, ayette geçmektedir. İbn Hacer, âyetin sebab-i nüzûlünden yola

³⁶⁴ Buhârî, Kitâbü’t-Temennî, 6.

³⁶⁵ İbn el-Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c.13, s. 269; Aynî, a.g.e., c. 25, s. 6.

çıkarak, Huneyn savaşı üzerinde durmuştur.³⁶⁶ Hatta bu görüşünü Taberânî (ö. 360/971) ile destekliyor.³⁶⁷

Hadiste geçen قَالَ سَعْدُ İbaresini, Küşmîhenî nüshasında قِيلَ şeklinde. İbn Hacer şerhinde; kâle şeklinde gelmesi daha doğru demiştir.³⁶⁸

Hadisimizin benzeri, Ebû Dâvûd ve Hâkim'in (ö. 405/1015) Müstedrek'inde geçmektedir. Onların hadisinde Huneyn olduğu bildiriliyor.³⁶⁹

Sahîh-i Buhârî'de bu hadisin benzerlerinin geçtiği yerler: Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer, Bekçilik ve Gazve Bâbı, 2885 numaralı hadistir; Aynî ise "Kitâbü'l-Hicret'te geçmektedir." Dese de Sahîh-i Buhârî'de böyle bir bölüm bulunmamaktadır.

3.5. KUR'ÂN'I KERÎM OKUMAYI VE İLİM ÖĞRENMEYİ TEMENNÎ

ETME BÂBİ/بَابُ تَمَنِّي الْقُرْآنِ وَالْعِلْمِ

7232/7 - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَا تَحَاسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْقُرْآنَ، فَهُوَ يَتْلُوهُ آتَاءَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، يَقُولُ: لَوْ أُوتِيتُ مِثْلَ مَا أُوتِيَ هَذَا لَفَعَلْتُ كَمَا يَفْعَلُ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا يُنْفِقُهُ فِي حَقِّهِ فَيَقُولُ: لَوْ أُوتِيتُ مِثْلَ مَا أُوتِيَ لَفَعَلْتُ كَمَا يَفْعَلُ " حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ بِهَذَا

7- Ebû Hureyre'nin (ra) nakline göre, "Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur" "İki şeyden başkasında hasetleşme yoktur: Biri o kimsedir ki, Allah ona Kur'ân ilmi vermiş, o da gece ve gündüz vakitlerinde, Kur'ân'ı okur durur. Onu işiten kimse de "Keşke buna verilen Kur'ân (ilmi) bana da verilseydi, elbette ben de onun yaptığı gibi yapardım" der. İkincisi de o kimsedir ki, Allah ona mal vermiştir, o da malını hak yolunda infâk etmektedir. Onu gören kimse de "Keşke şuna verilen bana da verilseydi, elbette ben de onun yaptığı gibi yapardım" der. Buhârî: "Bize bu hadisi Kuteybe, İbn Saîd ve Cerîr İbn Abdilhamîd aktardı."³⁷⁰ Dedi.

³⁶⁶ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 270.

³⁶⁷ Taberânî, el-Mu'cemu's-Sağîr, c. I, s. 26-55.

³⁶⁸ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 270.

³⁶⁹ Ebû Davud, Cihad, 16; Hâkim el-Müstedrek, c.1, s. 362.

³⁷⁰ Buhârî, Kitâbü't-Temennî, 7.

Değerlendirme: Buradaki temennî de lev ile yapılmıştır. أَنَاءَ اللَّيْلِ lafzı, Küşmîhenî nüshasında³⁷¹ ve Müstemlî nüshasında başında من harfi ceri olarak gelmiştir.³⁷²

Hadiste يَقُولُ (der) ibaresi muğlâk bırakılmıştır ve kimin dediğine işaret yoktur. Fezâilü'l-Kur'ân bölümünde: “Komşusu işitir ve der.” Şeklinde sarîh ibare bulunmaktadır.³⁷³

Kirmânî, bu hadis için Kitâbü'l-İlm'de geçti diyor. Şârih Aynî ise “orada geçen hadis aynı değil, râvîleri farklı ve metinde aynı değil ancak yakın bir anlam içerir.” Diyerek itiraz etmiştir.³⁷⁴ Hadiste geçen haset değil gıptadır diyenler de vardır. Hadiste tahvîl vardır, iki sened bir râvî de birleşmiştir. Aynı hadisi Kuteybe ile Ebî Şeybe, Cerîr'den almış, Buhârî de bu iki râvîden (Kuteybe ile Ebî Şeybe'den) rivâyet etmiştir. Sonuç olarak iki senet Cerîr'de teke düşmüştür.³⁷⁵ Bu hadisin benzerleri, Fezâilü'l-Kur'ân ve Kitâbü't-Tevhîd Bölümünde geçmektedir.

3.6. MEKRÛH OLAN TEMENNÎLER BÂBİ/بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنَ التَّمَنِّي

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا لِلنِّسَاءِ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا لِلرِّجَالِ وَاسْأَلُوا

اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا {النساء: 32}

“Allah’ın, sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri temennî etmeyin. Erkeklerin, kendi kazandıklarından bir payı olduğu gibi, kadınların da kendi kazandıklarından bir payı vardır. Allahtan, onun lûtfundan isteyin. Şüpesiz ki, Allah herşeyi hakkıyla bilendir.”³⁷⁶

Değerlendirme: Ayetin tefsiri uzun olduğundan burada birkaç maddeye değinilecektir: “Allah’ın bazınıza diğerinden fazla olarak bahşettiği mukadderatı temennîye kalkışmayınız, birbirinizin malına, mevkîne ve sâir nâil olduğu vehbî veya kesbî mazhariyetlerine göz dikmeyiniz. Zîrâ bu gibi temennîler birinci olarak hased, nefsâniyet ve adâvet uyandırır. İkinci olarak ilâhî takdîr ve kismete razı olmamaya götürür. Üçüncü olarakta kendi hakkında mukadder olmayan birşeyi temennî etmek,

³⁷¹ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 270.

³⁷² Aynî, a.g.e., c. 25, s. 7.

³⁷³ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 271.

³⁷⁴ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 7.

³⁷⁵ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 8.

³⁷⁶ Nisâ: 4/32.

kader hikmeti ile bağdaşmayan bir iştir. Diğerinin hakkında kesb ile mukadder olanı kuru kurukuruya temennî, bir atâlet ve vakit zayi etmektir.” Bunun için gerek erkek, gerekse, bayana yakışan diğerinin nasibini temennî değil, Allah'ın kendisine bahşettiği kabiliyet ve ictihâd ile münâsib olarak çalışmak ve Allah'tan istemektir. Binâenaleyh çalışınız, Allah'tan ve Allah'ın fazlı ihsanından isteyiniz de herkesin elindeki şeyleri temennî etmeyiniz. Allah, herşeyi bilir, Lûtufta ve fazlını ilmiyle yapar. Ayetteki Nehyin asıl hedefi, hasetten ve atâletten, ilâhî hükümlere ve mukadderatâ itiraza, engel olmaktır. Ayetteki üstünlükten kasıt ise: “Fazîlete ve kerîme giriş, hased ve temennî ile değil, amel ile talep edilmesi lâzım geldiğini hatırlatmaktadır.”³⁷⁷

7233/8 - حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ أَنَسٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: لَوْلَا أَنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ» لَتَمَنَّيْتُ

8- en-Nadr b. Enes'in nakline göre Enes b. Mâlik (ra) şöyle demiştir: “Eğer ben Peygamber'i (sav) “Sakin ölüm temennî etmeyiniz”! Buyururken işitmiş olmasaydım, muhakkak ölümü temennî ederdim.” Dedi.³⁷⁸

Değerlendirme: İki tâ harfiyle gelen تَتَمَنَّوْا kelimesi, Küşmîhenî rivâyetine göredir. Diğer rivâyetlerde “Temennev” şeklinde bir ta harfiyle gelmiştir. Ölümü temennîden nehyin sebebi, bunda mefsedet olduğu içindir. Ölüm, hayat nimetlerini izâle etmekte ve hayatta sabit olacak faydaları da gidermektedir. Allah Teâlâ ise her ecele belli bir süre takdir ve tayin etmiştir. Ölümü temennî ise kaza ve kadere razı olmamaktır ve Allah'ın hükmüne boyun eğmemektir.³⁷⁹

İbn Hacer'e göre, bâbta geçen ayetle hadisler arasında bağlantı net değildir çünkü ayet üstünlük temennî etmeyle ilgili, hadisler ise ölümü temennî ile ilgilidir. Buradaki ortak nokta ise mekrûh olan temennîlerdir, yani bağlantıları mekrûh olan temennîden bahsetmeleridir. Birde ayette kıskanmanın yasaklığına değinilmiş, hadislerde ise sabra teşvik vardır, yani Peygamber Efendimiz (sav) ölümü temennîyi yasakladığına göre başa gelene sabretmeyi emretmiş gibi olmaktadır. Sonuç olarak ayet ve hadisler kazaya rızayı ve Allah'ın emrine teslim olmayı teşvik etme

³⁷⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hakk Dîni Kur'an Dili**, c. II, s. 1346.

³⁷⁸ Buhârî, Kitâbü't-Temennî, 8.

³⁷⁹ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 8.

noktasında birleşmektedir. Bu hadisin benzeri Kitâbü'l-Merdâ bölümünde geçmekte ve orada şu ilave yer almaktadır: “Sizden birinize hastalık geldiğinde kesinlikle ölümü temennî etmesin şayet yapacaksa, Allahım benim için yaşamak hayırlıysa beni yaşat, ölüm hayırlıysa beni öldür.” Şeklinde fazladan dua yer almaktadır. Ölümü temennî kadere rızasızlık sayılmış ama buradaki dua yazılan kadere razı olmamak şeklinde düşünülmemelidir çünkü uhrevî şeyleri elde etmek için yapılan dua, Allah’a muhtaç olmayı, Allah’ın huzurunda hakir ve muhtaç görünmeyi ve mahfiyet içinde olmayı ortaya koymakla birlikte gaybe imanı da içerir.³⁸⁰

Bu hadiste temennî kelimesi te’kidsiz gelmiş, ancak Buhârî’nin diğer rivâyetlerinde ‘nûnu müşeddede’ bitişerek te’kidli bir şekilde gelmiştir.³⁸¹

Bu hadisin benzerinin Buhârî’de geçtiği yerler; Kitâbü'l-Merdâ, Hastanın Ölümü Temennî Etme Bâbı, 5671 nolu hadis, Kitâbü'd-Daavât, Ölüm ve Hayatta Dua Bâbı, 5671 ve 6351 nolu hadis, Kitâbü'l-Edeb, Kitâbü'l-Fiten, Menâkıb ve Müslim Daavât'ta geçmektedir.

7234/9 - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُهُ، عَنِ ابْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسٍ، قَالَ: أَتَيْنَا حَبَّابَ بْنَ الْأَرْتِّ نَعُوذُهُ، وَفَدَّ اِكْتَوَى سَبْعًا فَقَالَ: «لَوْلَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَانَا أَنْ نَدْعُو بِالْمَوْتِ»، لَدَعَوْتُ بِهِ

9- (Tabiînden) Kays b.Ebî Hâzim şöyle demiştir: “Biz hastalığında Habbâb b. Eret’i (ra) ziyarete gittik. Vücudunun yedi yerine dağlama tedavisi uygulamıştı. Habbâb, (hastalığının şiddetli ızdırabını ifade ederek) “Eğer Rasûlullah (sav): Bizlere ölümü temennî etmemizi yasaklamış olmasaydı, muhakkak ölümü temennî ederdim.” Dedi.

Değerlendirme: Râvîlerden Muhammed; İbn Selâm, Abde; İbn Süleymân, İbn Ebî Halid; İsmâil, Kays ise İbn Ebî Hâzim’dir.³⁸²

Bu hadiste, temennî نَدْعُو kelimesiyle yapılmış ve ölümü temennî yasaklanmıştır.

Menâkıb bölümünde Rasûlullah’ın (sav) eceli geldiğinde: “Allahım! Beni en yüce dostu kavuştur!” Sözü, dünyada kalmakla ölüm arasında muhayyer bırakıldıktan sonra Allah’ın katında olanı tercih ettikten sonra söylemiştir.³⁸³ Dolayısıyla bu iki

³⁸⁰ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 272.

³⁸¹ Buhârî, Kitâbü't-Deavât, 9.

³⁸² Aynî, a.g.e., c. 25, s. 9.

³⁸³ Buhârî, Kitâbü'l-Menâkıb, 5.

hadis birbiriyle çelişmezler. Fiten bölümündeki bir hadiste de Peygamber Efendimiz (sav): “Hayattaki bir kişi kabirdeki bir adamın yanından geçerken ‘keşke şu ölünün yerinde olsaydım’ diye ölümü temennî etmedikçe kıyamet kopmaz.” Hadisinde bu adamın kıskançlıktan dolayı söylediğine hadisin devamı işaret etmektedir.³⁸⁴

İmam Nevevî: “Hadiste, başa gelen fakirlik veya düşmanın verdiği sıkıntı ve benzeri dünya meşakkatleri gibi bir zarardan dolayı ölmeyi temennî etmenin kerih olduğu açıkça ifade edilmektedir, ancak kişi dînî açıdan herhangi bir zarar veya fitneden korkacak olursa ölmeyi temennî etmek kerih değildir.” Demektedir.³⁸⁵

Bu hadisin benzer rivâyetlerinin, Buhârî’de geçtiği yerler; Kitâbü’l-Daavât, Ölüm ve Hayatta DuâBâbı, 5672-6349-6350 nolu hadisler, Kitâbü’t-Tıb ve Kitâbü’r-Rikâk, Dünya Süsünden Sakınma Bâbı, 6430 ve 6431 nolu hadislerdir.

7235/10 – حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ اسْمُهُ سَعْدُ بْنُ عُبَيْدٍ، مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَزْهَرَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَا يَتَمَنَّى أَحَدُكُمْ الْمَوْتَ إِمَّا مُحْسِنًا فَلَعَلَّهُ يَزْدَادُ، وَإِمَّا مُسِيئًا فَلَعَلَّهُ يَسْتَعْتَبُ»

10 - Bize Ma’mer, ez-Zuhrî’den o da Ebû Ubeyd’den, Abdurrahmân b. Ezher’in kölesi olan bu râvînin asıl ismi Sa’d b. Ubeyddir, haber verdi ki, “Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Sizin hiçbiriniz sakın ölümü temennî etmesin! Eğer o, sâlih bir kimse ise (hayâтта oldukça) salâh ve fazîletinin artması umulur. Eğer fenâ bir kimse ise onun da tevbe edip Allah’ın rızâsını kazanması umulur”.

Değerlendirme: Hadiste geçen *وَإِمَّا مُسِيئًا* kelimesiyle *إِمَّا مُحْسِنًا* kelimeleri, ‘enyekûne’ takdîriyle nasb okunmuştur. Ref okunan rivâyetide vardır.³⁸⁶

Bu hadiste temennî kelimesinin başına Nehî lâsı gelerek, temennî yasaklanmıştır. Hadiste geçen *يَسْتَعْتَبُ* kelimesi: rızâyı talep etmek demektir, yani yaptığı hatâdan vaz geçip, istiğfâr ederek Allah’ın rızâsını istemek anlamında kullanılmıştır. İbn Hacer’e göre bu hadiste, iyi olan kimsenin kendi iyiliğine gıpta ettirme, kötü olan kimseyi de kendi kötülüğünden sakındırma vardır. Sanki Rasûlullah (sav) şöyle demektedir: İyi olan kimse ölümü temennî etmeyi bıraksın, iyiliğini artırmaya devam etsin. Kötü

³⁸⁴ Buhârî, Kitâbü’l-Fiten, 11.

³⁸⁵ İbn el-Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 13, s. 273.

³⁸⁶ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 9.

olan kimse de, kötülük üzere ölmek için ölümü temennî etmeyi bıraksın yoksa tehlikede olur.³⁸⁷

Bu hadis-i şerîfi Buhârî'nin, Kitâbü'l-Edeb'te geçen: kişi temennî yapacağı zaman ne temennî ettiğine bir baksın, karşılığında neyin verildiğini bilmez.³⁸⁸ Hadisi güzel özetlemektedir. Sonuç olarak hadis, kazâyaya rızâyı ve Yüce Allah'ın emrine teslim olmayı teşvik etmektedir.

3.7. KİŞİNİN “EĞER ALLAH OLMASAYDI, BİZ KENDİLİĞİMİZDEN DOĞRU YOLU BULAMAZDIK” SÖZÜ BÂBİ/مَا اهْتَدَيْنَا لَوْلَا اللَّهُ

7236/11- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ شُعْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْقُلُ مَعَنَا التُّرَابَ يَوْمَ الْأَخْزَابِ، وَلَقَدْ رَأَيْتُهُ وَارَى التُّرَابَ بِيَاصَ بَطْنِهِ، يَقُولُ: " لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا نَحْنُ، وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا، فَأَنْزَلْنَا سَكِينَةً عَلَيْنَا، إِنَّ الْأَلَى - وَرُبَّمَا قَالَ: الْمَلَأَ - قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا، إِذَا أَرَادُوا فِتْنَةً أَبَيْنَا أَبِينَا "، يَرْفَعُ بِهَا صَوْتَهُ

11- Berâ b. Âzib (ra) şöyle demiştir: “Peygamber (sav) Ahzâb gününde (Hendek kazılırken) bizimle beraber toprak taşıyordu. Yemin olsun ki ben toprağın onun karnının beyazlığını örtmüş olduğunu gördüm.” Kendisi (İbn Revâha'nın) şu beyitlerini söylüyordu: “Sen olmasaydın biz doğru yolu bulamazdık. Sadaka veremez ve namaz da kılmazdık. Sen bizim üzerimize sekînet indir. Çünkü onlar veya o topluluk bize tecâvüz etmişlerdir. (bize karşı taşkınlık yapmışlardır) Onlar bize fitne yapmak istedikleri zaman, bizler fitneden çekindik, çekindik” Rasûlullah (sav) bunları söylerken sesini yükseltiyordu.³⁸⁹

Değerlendirme: Bâb başlığı olan **بَابُ قَوْلِ الرَّجُلِ** Müstemlî, Sarahsî ve diğer birçok nüshada ‘Bâbu Kavlinnebiyyi’ şeklindedir. Bu hadiste temennî edâtı ‘Levlâ’ ile kullanılmıştır.

³⁸⁷ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 273.

³⁸⁸ Buhârî, Kitâbü'l-Edep, 13.

³⁸⁹ Buhârî, Kitâbü't-Temennî, 7.

Hadiste geçen وارى kelimesi, Küşmîhenî nüshasında ‘lemevârin şeklinde te’kid lâmiyla gelmiştir. وارى kelimesi: غطى fili manasında yani örtme anlamındadır.

Hadisteki بياض إبطينه Küşmîhenî nüshasında بياض بطنه şeklinde tesniye olarak gelmiştir.

Hadisteki الألى kelimesi ‘Ellezi’ manasında ismi mevsûldür. Peygamber Efendimiz (sav) şiir nakaratında bu kelimeyi bazen bu şekilde ismi mevsûl olarak bazende, topluluk anlamında الملا kelimesini sarîh lafızla kullanmıştır.³⁹⁰

Hadiste geçen فَأَنْزَلُنْ kelimesine, te’kid için nunu muhaffefe bitişmiştir³⁹¹

Bu hadisin benzer rivâyetlerinin Buhârî’de geçtiği diğer yerler: Cihâd ve Siyer Kitâbı, Hendek Kazma Bâbı, 2836 ve 2837 Nolu hadiser. Cihâd ve Siyer Kitâbı, Bâbu’r-Racz. 3034 Nolu hadis. Kitâbü’l-Mağâzi, Hendek Savaşı Bâbı, 4104 ve 4106 Nolu hadisler ile Kitâbü’l-Kader, Vemâ Künnâ... Bâbı 6620 Nolu hadislerdir.

3.8. DÜŞMANLA KARŞI KARŞIYA GELMEYİ (SAVAŞMAYI) TEMENNÎ

ETMENİN KERÂHATİ BÂBİ/لِقَاءِ الْعَدُوِّ

وَرَوَاهُ الْأَعْرَجُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

7237/12—حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ،

عَنْ سَالِمِ أَبِي النَّضْرِ، مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَكَانَ كَاتِبًا لَهُ قَالَ: كَتَبَ إِلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَوْفَى فَقَرَأَتْهُ، فَإِذَا

فِيهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ، وَسَلُّوْا اللَّهُ الْعَافِيَةَ

Düşmanla karşılaşmayı temennî etmenin kerih olduğu hadisini el-A’rec, Ebû Hureyre’den; o da Hz. Peygamber’den (sav) rivâyet etmiştir.

Değerlendirme: Buhârî’nin bâb başlığından sonra sened getirmesinin nedeni, Buradaki bâb başlığı ile Kitâbü’l-Cihâd bölümündeki bâb başlığı aynıdır ancak

³⁹⁰ İbn el-Hacer, Fethu’l-Bârî, c. 13, s. 274.

³⁹¹ Aynî, a.g.e., c. 25, s.10.

Kitâbü'l-Cihâd bölümünde كَرَاهِيَةً yerine lâ harfi gelmiş ve orada hadisi muallâk olarak getirmiştir. Böyle yapmakla muallâk hadisini bu bâbta mevsûl etmiş oldu.³⁹²

12- Bize Ebû İshâk, Mûsâ b. Ukbe'den; o da Ömer b. Ubeydillah'ın azatlısı ve kâtibi olan Ebû'n-Nadr Sâlim'den rivâyet etti. Ebû'n-Nadr şöyle dedi: “Abdüllâh b. Ebû Evfâ, Ömer b. Ubeydillah'a bir mektup yazdı ve bu mektubu ben okudum.” Mektubun içinde Rasûlullah'ın (sav): “(Ey insanlar!) Düşmanla karşıkarşıya gelmeyi (savaşmayı) temennî etmeyiniz! Fakat Allah'tan afiyet dileyiniz.” Emri yazılıydı.

Değerlendirme: Bu bölümde düşmanla karşılaşmayı temennî yasaklanmıştır. Buna mukâbil şehîd olmayı teşvik eden hadislerde vardır. Temennî bölümünün ilk bâbı ve Cihâd bölümünde müstakil olarak şehâdeti temennî diye ayrı ayrı bâbların bulunması sanki iki hüküm arasında taarruz varmış gibi görünmektedir. Zira şehâdeti temennî etmek sevimli bir şey iken, insanı sevdiği şeye götüren düşmanla karşılaşmayı temennî etmek nasıl olur da yasak olur? Burada teâruz gibi görünen problem şöyle çözümler; şehâdet, düşmanla karşılaşmadan daha husûsi bir şeydir yani her düşmanla karşılaşmada şehîd olunmayabilir, dolayısıyla hadisler çelişmezler veya diğer bir çözüm yolunda düşmanla karşılaşmayı yasaklamanın nedeni, kendi kuvvetine güvenen, kendini beğenen vb. kimseler hakkındadır, yani şehâdetle çelişmemektedir.³⁹³

Râvîlerden Abdüllâh b. Ebû Evfâ, sahâbî oğlu sahâbîdir. Rıdvân Bey'ati'nde bulunmuştur. Kûfe'de en son vefât eden sahâbîdir. Vâkidî 86 târihinde vefât ettiğini bildirmiştir. Buhârî'nin Cihâd bölümünün farklı yerlerinde Abdüllâh b. Ebû Evfâ'dan getirdiği birkaç rivâyetinde Hendek savaşında Rasûlullah'ın orduya verdiği günlük emirleri arasında “Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı (savaşmayı) temennî etmeyiniz! Ancak (savaş felâketinden, dünyâ ve âhiret çetinlikleri ve belâlarından koruması için) Allah'tan afiyet ve selâmet isteyiniz...” talimâtı da vardı. İşte bu ve benzeri naslardan dolayı İslâm savaş hukûkuna göre, savaş temennîsi ve arzusu nehyedilmiştir. Beldeleri tahrîb ve kulları azâblandırmadan ibaret olduğundan savaş, haddizatında çirkindir, fenâdır, sulh ve selâmet ise asıldır. Savaş ancak zarûret

³⁹² Buhârî Kitâbü'l-Cihâd, 156.

³⁹³ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 275; Aynî, a.g.e., c. 25, s. 10.

üzerine başvurulmuş bir vâsıta. Bu zarûret gerçekleşince de, savaşın bütün şiddetlerine sabredilmesi dînî ve vatanî bir vazîfedir.³⁹⁴ Hadiste geçen العافية kelimesi; dünya ve ahîrette kötülük ve belâlardan selâmete erme, kurtulma demektir.

Hadiste geçen وَكَانَ كَاتِبًا لَهُ قَالَ cümlesinden yola çıkarak, Aynî'ye göre Bu hadiste semâ' yolundan başka, kitâbetle rivâyetin de câiz olduğuna işaret vardır.³⁹⁵

Bu hadisin farklı rivâyetleri Buhârî'de, Kitâbü'l-Cihât ve's-Siyer Bölümünde ayrı ayrı dört bâbta geçmektedir.

3.9. “KEŞKE ŞÖYLE OLSAYDI” DİYE TEMENNÎ ETMENİN CAİZLİĞİ

بَابُ مَا يَجُوزُ مِنَ اللَّوِّ وَقَوْلِهِ تَعَالَى: لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً

Yüce Allah, Lût Peygamber'in şu sözünü haber verdi: “Eğer size (yetecek) bir kuvvetim olsaydı veya sarp bir kaleye sığınabilseydim!” Dedi.

Değerlendirme: Buhârî, konu başlığına ‘lev’ ile temennînin câizliğini getirmek sûretiyle, temennî edâtı olarak levi kullanmıştır. ‘Lev’ kelimesinin kullanımının cevazinâ, âyette geçen Lût Peygamber'in sözüyle hüccet getirmiştir. Lût (as)'ın sözünün cevâbı hafzedilmiştir. O da: “Ben o takdirde muhakkak sizleri def ederdim.” Sözüdür.

Ayette geçen لَوْ edâtı eğer harfse, Araplarda harfe harfin dâhil olması câiz değildir. Çünkü ayette, ‘lev’ den sonra ‘enne’ harfi gelmektedir. Bundan dolayı şerhlerde ‘lev’ için geniş yer vermişlerdir. Kâdî İyâz ve Subkî'ye (ö. 771/1371) göre ismin alâmetlerinden (elif lam gibi) bir şey bitişirse isimdir. İsmi alâmetleri bitişmez ise harftir.

Nihâye sahibi İbn Esîr'e (ö. 630/1233) göre ise: hatta rubbe, min ve an gibi mana harfleridir.³⁹⁶

Molla Gürani'ye (ö. 893/1488) göre ise ittifakla harfdir, ancak isme çevirmek için eliflam dâhil olur. Ayette eliflamsız gelirken Buhârî, lafzını kastettiği için elif lamla getirmiştir.³⁹⁷

³⁹⁴ ez-Zebidî, a.g.e., c. 8, s. 595.

³⁹⁵ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 11.

³⁹⁶ Kastallânî, a.g.e., c. 15, s. 198-199.

Kirmânî'nin nüshasında lev eliflamsız gelmiştir.³⁹⁸ İbn Hacer'e göre de Ebû Zer nüshasında 'enlev' şeklinde 'lev' den önce hemzeyle sakin nun vardır. Buradaki nun sonradan lama kalbolmuş ve ellev şekline dönmüştür.³⁹⁹

Ayetle ilgili olarak İbn Battal (ö. 444/1052) şöyle demiştir: ayette yer alan 'lev' şart edâtının hüküm cümlesi (cevâbı) mahzuftur ve şu anlamda kullanılmıştır: "Benim size karşı koyacak gücüm olsaydı, sizle yapmış olduğunuz fesat arasına girer engel olurum".

Ayet-i kerîme de mü'min bir kişinin, gücü yetmediği bir münkeri gördüğünde nasıl bir tavır takınması gerektiğini beyan etmektedir. Yani kişinin bir münkeri gidermeye gücü yetmiyorsa kendine bir desteğin bulunmasını temennî etmelidir. Lût (as) tam da bunu yapmıştır.⁴⁰⁰

İbn Hacer'e göre Buhârî, bu bâbta aslında 'levle' istisna dışında temennînin câiz olmadığına işaret etmek istemiştir. Bu konuda İmam Nesâî (ö. 303/915), sünen sahibi İbn Mâce (ö. 273/887) ve Tahâvî'de (ö. 321/933) geçen hadis nettir: Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır "Kuvvetli mü'min zayıf mü'minden daha hayırlıdır ve Yüce Allah'a daha sevimlidir. Bunların her birinde hayır vardır. Sana fayda verecek şeyi hırsla iste, bundan âciz olma. Bir şeyin üstesinden gelemediğinden Allah'ın kaderi böyleymiş, onun dilediği olur de. Keşke demekten sakın. Zira keşke şeytana faliyet kapısı açar." Aynı hadis farklı senetle Müslim'de de geçmektedir.⁴⁰¹

Taberi (ö. 310/923), Kurtubi (ö. 671/1273) ve Kâdî İyâz gibi âlimler 'lev' ile temennînin yasak olduğu hadisler ile câiz gören hadisleri şu şekilde cem ve telif etmektedir. "Maksat 'lev' (keşke) keimesini mutlak olarak yasaklamak değildir. Hz Peygamber (sav) bu kelimeyi birçok hadisinde kullanmıştır. Bu kelimenin yasaklığının yeri, kişinin söz konusu mâni ortadan kalksaydı kaderde olanın aksi olurdu inancıyla birlikte kadere karşı gelme şeklinde kullanmasıyla ilgilidir. Zira kişinin mâniyi, gelecekte fayda olacak bir açıdan haber vermesiyle ilgili değildir. Bu gibi şeylerin câizliği konusunda ihtilâf yoktur."⁴⁰²

³⁹⁷ Molla Gürânî, Ahmed b. İsmâîl b. Osmân b. Muhammed, **el-Kevseru'l-Câri ila Riyâdı Ehâdisi'l-Buhârî**, (thk. Muhammed b. Riyad), Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, c. 11, s. 328.

³⁹⁸ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 11.

³⁹⁹ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 277.

⁴⁰⁰ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 275.

⁴⁰¹ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 279.

⁴⁰² Kastallânî, a.g.e., c. 15, s. 199; İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 279.

7238/13- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: ذَكَرَ ابْنُ عَبَّاسٍ، الْمُتَلَاعِنِينَ فَقَالَ: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَدَّادٍ أَهَى النَّبِيَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ كُنْتُ رَاجِمًا امْرَأَةً مِنْ غَيْرِ بَيِّنَةٍ» قَالَ: لَا، تِلْكَ امْرَأَةٌ أَعْلَنْتُ

13- el-Kâsım b. Muhammed şöyle demiştir: “İbn Abbâs (ra) birbirleriyle lanetleşen (liân yapan) karı ve kocadan söz etti. Bunun üzerine Abdüllâh b. Şeddâd, ona “Bu kadın, Rasûlullah’ın (sav) ‘Bir kadını beyyinesiz (delilsiz) olarak recm etseydim’ buyurduğu kadın mıdır?” Diye sordu. İbn Abbâs: “Hayır, o kadın (kötülüğü) açıktan yapan bir kadındı.” Demiştir.

Değerlendirme: Hadiste temennî, لَوْ edâtıyla kullanılmıştır. Bu haddisin daha geniş rivâyeti Kitâbü’t-Talâk bölümünde geçmektedir: adamın biri hanımının yanında yabancı bir erkek buluyor... Durumu Peygamber Efendimize anlatıyor ve zinâ eden adam kabul etmiyor, bunun üzerine kadında gelince, Peygamber Efendimiz (sav) yemin ettirdikten sonra: “birisini delilsiz olarak recm edecek olsaydım bu kadını recm ederdim.” Demiştir.⁴⁰³

Bu hadisin benzer rivâyetleri Buhârî’nin, Kitâbü’t-Talâk bölümünde iki yerde ve Kitâbü’l-Muhâribîn bölümünde de iki yerde geçmektedir.

İbnül Mülakkîn, لو in mümteni olduğunu ıspat için: “delil bulunmadığından recm mümteni olmuştur.” Diyerek hadisi huccet olarak getiriyor.⁴⁰⁴

Hadiste geçen مِنْ غَيْرِ Müstemlî nüshasında عن غير şeklinde dir.⁴⁰⁵

7239/14- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ عَمْرُو: حَدَّثَنَا عَطَاءٌ، قَالَ: أَعْتَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْعِشَاءِ، فَخَرَجَ عُمَرُ فَقَالَ: الصَّلَاةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، رَقَدَ النِّسَاءُ وَالصَّبِيَّانُ، فَخَرَجَ وَرَأْسُهُ يَقْطُرُ يَقُولُ: «لَوْلَا أَنْ أَشَقَّ عَلَى أُمَّتِي - أَوْ عَلَى النَّاسِ وَقَالَ سُفْيَانُ أَيْضًا عَلَى أُمَّتِي - لَأَمَرْتُهُمْ بِالصَّلَاةِ هَذِهِ السَّاعَةَ»، قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَخَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذِهِ الصَّلَاةَ فَجَاءَ عُمَرُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، رَقَدَ النِّسَاءُ وَالْوِلْدَانُ، فَخَرَجَ وَهُوَ يَمْسَحُ الْمَاءَ عَنْ شِقِّهِ يَقُولُ: «إِنَّهُ لَلْوَقْتُ لَوْلَا أَنْ أَشَقَّ عَلَى أُمَّتِي»، وَقَالَ

⁴⁰³ Buhârî, Kitâbü’t-Talâk; Aynî, a.g.e., c. 25, s. 12.

⁴⁰⁴ İbnü’l-Mülakkîn, Sirâcüddîn b. Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, **et-Tevdih liŞerhi’l-Câmi’-s-Sahîh**, (thk. Abdülazîz Muhammed b. Muhamed Mahmûd), Garâs Neşriyat, Kuveyt, 2010, c. 32, s. 638.

⁴⁰⁵ Kastallânî, a.g.e., c. 15, s. 200.

عَمْرُو، حَدَّثَنَا عَطَاءٌ لَيْسَ فِيهِ ابْنُ عَبَّاسٍ، أَمَا عَمْرُو فَقَالَ: رَأْسُهُ يَقْطُرُ، وَقَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، يَمْسَحُ الْمَاءَ عَنِ شِقِّهِ،
 وَقَالَ عَمْرُو: «لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي»، وَقَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «إِنَّهُ لَلْوَقْتُ لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي»، وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ
 بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا مَعْنٌ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ عَمْرُو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

14- Atâ b. Ebî Rebâh'in nakline göre, "Peygamber (sav) bir gece yatsı namazını gece karanlığı olan: atame vaktine kadar geciktirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer dışarı çıktı ve: "Namaza gel Yâ Rasûlallah! (Mesciddeki) kadınlar ve çocuklar uyudular!" Diye seslendi. Akabinde Rasûlullah'ın (sav), başı su damlatarak dışarı çıktı ve "Eğer ümmetim üzerine veyâ insanlar üzerine meşakkat verecek olmasaydım...". Sufyân b. Uyeyne (ö. 198/814) yine şöyle dedi: "Ümmetim üzerine meşakkat verecek olmasaydım bu namazı işte bu vakitte kılmalarını emrederdim." Buyurdu.

İbn Cureyc, Atâ b. Ebî Rebâh'tan; o da İbn Abbâs'tan şöyle söyledi: "Peygamber (sav), o namazı (yatsı namazını) geciktirdi. Hz. Ömer de geldi ve: "Yâ Rasûlallah! Kadınlar ve çocuklar uyudular!" Diye seslendi. Bunun üzerine Rasûlullah yan tarafından (şakaklarından yıkanma) suyunu silerek dışarı çıktı da: "Elbette yatsı namazı vakti budur. Eğer ümmetim üzerine meşakkat verecek olmasaydım..." buyurdu.

Amr b. Dînâr şöyle dedi: "Bize Atâ bu hadisi, senesinde İbn Abbâs olmadan rivâyet etti." Ancak Amr b. Dînâr kendi rivâyetinde: "Rasûlullah (sav) başı su akıtarak çıktı." Dedi. İbn Cureyc de: "Bedeninin yanından (yıkanma) suyunu silerek dışarı çıktı dedi." Amr b. Dînâr: "Eğer ümmetim üzerine meşakkat yükleme korkusu olmasaydı." Demiştir.

İbn Cureyc de: "Elbette yatsı namazı vakti budur. Eğer ümmetime meşakkat verecek olmasaydım (elbette bu saatin yatsı namazı saati olmasıyla hükmederdim)." Demiştir. İbrâhîm b. Münzir şöyle dedi: "Bize Ma'n rivâyet etti."

(Buhârî'nin senedi) Bana Muhammed b. Müslim, Amr b. Dînâr'dan; o da Atâ b. Ebî Rebâh'tan; o da İbn Abbâs'tan; o da Peygamberimiz'den (sav) olmak üzere rivâyet etti.

Değerlendirme: Bu son bâbtaki dokuz hadisin kiminde lev, kiminde de levlâ ile temennî yapılmaktadır. Nitekim bu hadiste de levla ile temennî yapılmıştır.⁴⁰⁶

Buhârî hadisin farklı senetlerini bir arada zikretmek sûretiyle az olan âdetini yerine getirmiş oldu. Bu âdeti pek alışılmadık bir tutumdur. Bunu yapmakla Buhârî, birinci senedi mevkûf, ikinci senedi ise merfû olarak geldiğini göstermek istemiştir.

Hadisin ilk senediyle ilgili Kastallânî şerhinde, “Atâ, Tabîünden olduğu için hadis Mürseldir.” demiştir.⁴⁰⁷

Bu hadis için Aynî ve Kastallânî şerhlerinde, aynı bilgiyi vermektedirler.

Hadiste geçen أَعْتَمَ kelimesinin açıklamasını İbn Hacer, Namaz bölümüne havale ederken,⁴⁰⁸ Molla Gürânî, ahara (geciktirdi) kelimesiyle açıklamış,⁴⁰⁹ Aynî ise ابتع, احتبس ve أدخل şeklinde birkaç murâdifıyla açıklamıştır.⁴¹⁰

Hadisin Atâ’dan, İbn Cüreyc kanalıyla gelen metninde, “Peygamberimiz (sav) başının ıslağını mesh edrek geldi”, Amr kanalıyla gelen metninde ise “başından sular damlayarak geldi” ifadeleri yer almaktadır.

Bu hadis, Buhârî’de Namaz Kitâbı bölümünün, Yatsı namazının geri bırakılması Bâbında da geçmektedir.

Hadisin râvîleri: عَلِيٌّ; İbn Abdillâhel-Medînî, سُفْيَانُ; İbn Uyeyne, عَمْرُو; İbn Dinar, عَطَاءُ; Atâ b. Ebî Rebâh, مَعْنُ; İbn İsâ el-Kazazdır.⁴¹¹

7240/15 - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسَّوَاكِ»

15- Bize Yahyâ b. Bükeyr rivâyet etti; ona da Leys, Ca’fer b. Rabîa’dan rivâyet ettiğine göre: “Abdurrahmân b. Hürmüz el-A’rec şöyle demiştir” “Ben Ebû Hureyre’den (ra) işittim: Rasûlullah (sav) “Ümmetim üzerine meşakkat verecek

⁴⁰⁶ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 13.

⁴⁰⁷ Kastallânî, a.g.e., c. 15, s.201.

⁴⁰⁸ İbn el-Hacer, Fethu’l-Bârî, c. 13, s. 281.

⁴⁰⁹ Molla Gürânî, a.g.e., c. 11, s. 325.

⁴¹⁰ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 14.

⁴¹¹ EbûYahyâ Zekeriyâ el-Ensâri el-Mısırî eş-Şafîî, **Tuhfetü’l-Bârî**, (thk. Süleyman b. Deriğ el-Âzimi), Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, c. 10, s. 248.

olmasaydım, kendilerine muhakkak misvâk kullanmalarını emrederdim.”
Buyurmuştur.

Değerlendirme: Sâğâni'nin nüshasında, Süleymân b. Muğîre, Sabit el-Bünânî den; o da Enes'ten; o da Peygamber'den (sav) olmak üzere hadisi farklı rivâyetle deteklemiştir. Yani mütâbî olarak getirmiştir. İbn Hacer ve Aynî'ye göre çoğu nüsha, Sâğâni'nin getirdiği bu rivâyeti bundan sonraki Enes hadisinde mütâbî olarak kullanmışlardır.⁴¹²

Bu hadisin farklı rivâyetini merfû olarak Müslim, Nadr kanalıyla getirmiştir.⁴¹³

Misvâk emri, Oruç kitâb'ındaki Ebû Hureyre hadisinde: “Her abdest aldıkça kendilerine misvâk kullanmayı emrederdim.” Lafzıyla, Kitâbu'l-Cum'a daki hadiste ise: “Herbir namâz arasında kendilerine misvâk kullanmalarını emrederdim.” Lafzıyla gelmiştir. Hanefiler: “Her abdest alışta” rivâyetini esas alarak, abdest alırken misvâk kullanma hadisiyle, namaz vaktinde misvâk kullanma hadisini tahsis ederler... “Her namazda” hadisini de bu manâya hamlederler.⁴¹⁴

7241/16 - حَدَّثَنَا عِيَّاشُ بْنُ الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ،

قَالَ: وَاصَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آخِرَ الشَّهْرِ، وَوَاصَلَ أَنَسٌ مِنَ النَّاسِ، فَبَلَغَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

فَقَالَ: «لَوْ مَدَّ بِي الشَّهْرُ لَوَاصَلْتُ وَصَالًا يَدْعُ الْمُتَعَمِّقُونَ تَعَمُّقَهُمْ، إِنِّي لَسْتُ مِنْكُمْ، إِنِّي أَظَلُّ يُطْعِمُنِي رَبِّي

وَيَسْقِينِ» تَابَعَهُ سُلَيْمَانُ بْنُ مُعِيرَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

16- Bize Humeyd, Sabit'ten rivâyet ettiğine göre, Enes (ra) şöyle demiştir: “Peygamber (sav) Ramazân ayının sonunda (iftar vaktinde yemeyip içmeyerek) visâl orucu tuttu. Bunun üzerine birtakım insanlar da oruçlarını (arada birşey yemeyerek) birbirine uladılar. Onların bu yaptıkları Hz. Peygambere ulaştınca: “Eğer ay benim için uzatılırdı, bu derinlemesine (aşırı) gidenlerin derinleştirmelerini (aşırılıklarını) terkedecekleri bir ulamayı muhakkak yapardım, Şübhesiz ben sizin gibi değilim. Rabbim beni doyurur ve içirir.” Duyurdu.

⁴¹² İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 28; Aynî, a.g.e., c. 25, s. 15.

⁴¹³ İbnü'l-Mülakkîn, a.g.e., c. 32, s. 637; Kastallâni, a.g.e., c. 15, s. 203.

⁴¹⁴ Sofuoğlu, **Buhârî ve Tercümesi**, c. 15, s. 7082.

Değerlendirme: Bir önceki hadis değerlendirmesinde geçen Süleymân b. Muğîre, Sâbitten; o da Enes'ten; o da Peygamber'den (sav) olmak üzere gelen rivâyet bu hadisin mütâbeatıdır.⁴¹⁵

Peygamber Efendimizin: “Rabbim beni doyurur ve içirir.” Sözüden kasıt, ruhânî kuvvet takviyesidir. Diğer türlü yeme içme olsa visâl orucu gerçekleşmemiş olurdu.⁴¹⁶

Aynî'ye göre hadiste geçen أَنَسٌ kelimesindeki tenvin bazıyye içindir. Bazı insanlar anlamındadır. Aynî'de Zamahşeri'nin, ليلا من المسجد الحرام ayetindeki ليلا kelimesi'nin tenvininden, yani gecenin bir kısmı anlamındaki tefsirinden iktibas etmiştir.⁴¹⁷

7242/17 - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَقَالَ اللَّيْثُ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْوَصَالِ»، قَالُوا: فَإِنَّكَ تُوَصِّلُ، قَالَ: «أَيُّكُمْ مِثْلِي، إِنِّي آبَيْتُ يُطْعِمُنِي رَبِّي وَيَسْقِينِ»، فَلَمَّا أَبَوْا أَنْ يَنْتَهُوْا، وَاصَلَ بِهِمْ يَوْمًا، ثُمَّ يَوْمًا، ثُمَّ رَأَوْا الْهَيْلَالَ فَقَالَ: «لَوْ تَأَخَّرَ لَرَدْتُكُمْ كَأَلْمَنْكَلٍ لَهُمْ»

17- Bize Ebû'l-Yemân: ona da Zührî'den Şu'be rivâyet ettiğine göre, Leys şöyle dedi: “Bana Abdurrahmân b. Hâlid, İbn Şihâb'dan rivâyet etti. Ona da Saîd ibnu'l-Müseyyeb haber verdi ki, Ebû Hureyre (ra) şöyle demiştir: “Rasûlullah (sav), visâl orucu tutmaktan nehyetti. Sahâbîler: “Yâ Rasûlallah! Sen bir günün orucunu öbür güne ekliyorsun.” Dediler. Rasûlullah: “Sizin hanginiz bana benzer? Rabbim beni doyurur ve bana su içirir hâlde gecelerim.” Buyurdu. Fakat sahâbîler visâl orucundan vazgeçmeyince, Rasûlullah (sav), oruçlarını bir gün sonra bir gün daha visâl yaptı (arka arkaya iki gün) birbirine ekledi. Sonra (üçüncü günü) hilâli gördüler. Bunun üzerine Rasûlullah Efendimiz (visâl orucundan vaz geçmeyenleri azarlar gibi) “Eğer hilâl gecikseydi, sizin için (ders olsun diye) ben de o kadar daha artırırdım!” Buyurdu.

Değerlendirme: Buradaki hadisimiz, geride geçen bir önceki hadisin başka bir rivâyetidir. Bu ve önceki hadisin benzer bir rivâyeti, Oruç Kitâbında geçmektedir.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Kastallânî, a.g.e., c. 15, s. 203; İbnü'l-Mülakkîn, a.g.e., c. 32, s. 637.

⁴¹⁶ Molla Gürânî, a.g.e., c. 11, s. 330.

⁴¹⁷ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 15.

⁴¹⁸ Buhârî, Kitâbü's-Savm. 8.

Hadisteki yedirme içirme kuvvet anlamındadır. Sanki Rasûlullah Efendimiz: “Bana yiyen ve içenlerin kuvveti verilmiştir.” Demektedir.⁴¹⁹

7243/18 – حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، حَدَّثَنَا أَشْعَثُ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ عَائِشَةَ قَالَتْ:

سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْجَدْرِ، أَمِنَ الْبَيْتِ هُوَ؟ قَالَ: «نَعَمْ»، قُلْتُ: فَمَا لَهُمْ لَمْ يُدْخِلُوهُ فِي

الْبَيْتِ؟ قَالَ: «إِنَّ قَوْمَكَ قَصَّرَتْ بِهِمُ النَّفَقَةُ»، قُلْتُ: فَمَا شَأْنُ بَابِهِ مُرْتَفَعًا، قَالَ: «فَعَلِ ذَاكَ قَوْمُكَ لِيُدْخِلُوا

مَنْ شَاءُوا، وَيَمْنَعُوا مَنْ شَاءُوا، وَلَوْلَا أَنَّ قَوْمَكَ حَدِيثُ عَهْدِهِمْ بِالْجَاهِلِيَّةِ فَأَخَافُ أَنْ تُنْكِرَ قُلُوبُهُمْ، أَنْ أُدْخِلَ

الْجَدْرَ فِي الْبَيْتِ، وَأَنْ أَلْصِقَ بَابَهُ فِي الْأَرْضِ»

18- Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: “Ben Peygamber’e (sav) (Kâbe’deki Hicri İsmâil’i kastederek) Bu duvar Beytten midir? Diye sordum. Rasûlullah (sav): “Evet (duvar, Beyt’tendir)” buyurdu. Ben yine: (Kureyş) için ne mâni vardı ki bu duvarı Beytullah’a katmadılar?” dedim. Rasûlullah (sav): “Senin kavminin (bu hicri Kâbe’ye katmaya) bütçeleri yetmedi (Beyt’i daralttılar).” Diye cevâb verdi. Ben: “Kâbe’nin kapısı niçin bu kadar yüksektir?” Diye sordum. Rasûlullah Efendimiz: “Kavmin, dilediği kimseleri Beytullah’a koymak, dilediklerini de koymamak için (böyle yaptı).” Cevâbını verdi. Sonra Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Yâ Âişe! Kavmin, câhiliyet devrine yakın olmasaydı, ben duvarı (Hicri İsmâil’i) Beytullah’a katmak, Beytin kapısını da yer seviyesine indirmek isterdim. Fakat böyle yapıldığında kavminin kalblerinin kırılmasından endişe ederim.” Buyurdu.

Değerlendirme: Hadisteki وَلَوْلَا kelimesinin cevâbı mahzuftur. ‘lefealtü keza’ şöyle yapardım anlamındadır.⁴²⁰

Hadiste geçen الْجَدْرِ kelimesi hicr, hatim anlamındadır. Cidâr denmesinin nedeni Hz. İbrâhîm’in (as) yaptığı binanın aslına dâhil olduğundandır.⁴²¹

Hadiste geçen فَمَا لَهُمْ kelimesi, Küşmîhenî nüshasında ‘femâ bêlehüm’ şeklindedir.⁴²²

Bu hadisin başka rivâyetleri Buhârî’de birkaç yerde özellikle Hac Kitâbı’nda dört yerde geçmektedir.

⁴¹⁹ Kastallânî, a.g.e., c. 15, s. 203.

⁴²⁰ İbn el-Hacer, **Fethu’l-Bârî**, c. 13, s. 282; Aynî, a.g.e., c. 25, s. 16.

⁴²¹ Molla Gürânî, a.g.e., c. 11, s. 331.

⁴²² EbûYahyâ Zekeriyâ, a.g.e., c. 10, s. 250; Kastallânî, a.g.e., c. 15, s. 205; Molla Gürânî, a.g.e., c. 11, s. 331.

7244/19 – حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْلَا الْهَجْرَةُ لَكُنْتُ امْرَأً مِنَ الْأَنْصَارِ، وَلَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِيًا وَسَلَكَتِ الْأَنْصَارُ وَادِيًا – أَوْ شِعْبًا – لَسَلَكَتُ وَادِيِ الْأَنْصَارِ، – أَوْ شِعْبِ الْأَنْصَارِ

19- Ebû Hureyre'den (ra) rivâyet edildiğine göre: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Eğer hicret olmasaydı, ben muhakkak Ensâr'dan bir kişi olurum. Eğer insanlar bir vâdiye Ensâr başka bir vâdiye veya bir dağ yoluna girselerdi, muhakkak ben Ensâr'ın vâdisine veyâ Ensâr'ın dağ yoluna girerdim!”

Değerlendirme: Hadiste geçen vâdiden kasıt, gerçek nesep anlamında değildir. Zira bu câiz değildir.⁴²³

Buradaki başlığa uygunluğu “Eğer hicret olmasaydı” sözündeki temennî ifâdesidir. Bu hadiste Peygamber Efendimiz, Ensâr'a muvâfakatini ve Ensâr'ı başkalarına tercîh ettiğini en belîğ bir uslûble bildirmiştir. Şübhesiz budenli yüksek şehâdet, Ensâr'ın ahde vefa, komşuluk ve arkadaşlık haklarına feragatle uyma gibi fazîletleri bulunmalarından dolayıdır.⁴²⁴

Birde bu hadiste Peygamber Efendimiz (sav), Ensar'a tabi olmanın vucûbiyetini vurgulamıştır.⁴²⁵ Bu hadisin benzer bir rivâyeti Ensâr'ın Menkıbeleri Kitâbında geçmektedir.

7245/20 – حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ عَبَادِ بْنِ تَمِيمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَوْلَا الْهَجْرَةُ لَكُنْتُ امْرَأً مِنَ الْأَنْصَارِ، وَلَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِيًا أَوْ شِعْبًا لَسَلَكَتُ وَادِيِ الْأَنْصَارِ وَشِعْبَهَا»

20- Bize Mûsâ rivâyet etti: ona da Vuheyb, Amr b. Yahyâ'dan; o da Abbâd ibn Temîm'den; o da Abdüllâh b. Zeyd'den (ra) rivâyet ettiğine göre, Peygamber (sav), şöyle buyurmuştur: “Eğer hicret olmasaydı, elbette ben Ensâr'dan bir kimse olurum. Eğer insanlar bir vâdiye veyâ bir dağ yoluna girip gitselerdi, ben muhakkak Ensâr'ın vâdisine ve gittikleri dağ yoluna giderdim!”

⁴²³ Kastallânî, a.g.e., c. 15, s. 205-206; Aynî, a.g.e., c. 25, s. 17.

⁴²⁴ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 17; Molla Gürânî, a.g.e., c. 11, s. 331.

⁴²⁵ Kastallânî, a.g.e., c. 15, s. 205-206.

Değerlendirme: Hadis, bu senetle ve bundan daha uzun bir metinle Tâif Gazvesi Bâbında geçmektedir.⁴²⁶

Bu hadisin mütâbî'i, Enes'ten; o da Peygamber Efendimizden “Bir dağ yoluna girseydi.” lafzıyla gelmekte ve Ebû Teyyâh yoluyla da Abbâd b. Temîm'de birleşmektedir.⁴²⁷ İbn Hacer bu hadisin merfû olduğunu ve huneyn gazvesinde geçtiğini söylemektedir.⁴²⁸

⁴²⁶ Aynî, a.g.e., c. 25, s. 17

⁴²⁷ Molla Gürânî, a.g.e., c. 11, s. 331.

⁴²⁸ İbn el-Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c. 13, s. 282.

SONUÇ

Temennî sosyal bir olgudur. İnsanın doğasında yaptığı hatâya pişman olma ve elde edemediği şeylere ulaşma isteği vardır. Temennî de, pişmanlıkların veya arzuların bir şekilde insanların vücut ve rûh yapısının dışı yansıyan dilsel ifadeleridir. Bu ifadeler Arapça'da: "leyte, vedde, lev ve levlâdır". Türkçe'de ise: "keşke, neolaydı, heygidi günler" şeklinde kullanılan lafızlardır. İnsanlar bu lafızlarla, pişmanlıklarını veya arzularını dile getirirler. Kur'ân'da Peygamberlerin, şeytanların, kâfirlerin ve Kâbil gibi şahısların temennîlerine yer verilmiştir. Buhârî'deki, hadiserde geçen Hz. Peygamber'in (sav) temennî'sinin dışında, İbn Ebî'd-Dünya'nın müstakil 'Temennî' isimli eserinde geçen hadiserde: hulefâ-i râşidîn'den Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Âişe'nin çokça temennîde bulunduğu bilinmektedir.

Kur'ân'da ve hadiser'de geçen temennî kavramını genel olarak değerlendirecek olursak, temennînin birçok ilim dalları ve ilkeleriyle bağlantısı kurulabilir. Bu minvâlde temennî, nahiv âlimlerinin ıstılâhında yer almış ve ismini nasb, haberini ref eden amiller arasında sayılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de temennî geçen ayetlere, müfessirler tefsirlerinde özellikle de Hac Sûresi 52. Ayet'e, çokça yer vermişlerdir. Bu ayetlerin tefsîrlerde genişçe yer alması dikkate şayandır. Buhârî'nin mekrûh olan temennîler bâbında getirdiği ayet: haset, fesât ve kıskançlığı yasakladığı için temennînin Sosyolojiyle ilgisini çok açık olarak ortaya koymaktadır. Mekrûh olan temennîler bâbındaki ölümü temennîyi yasaklayan hadiser, hasta'lık veya zorluk anlarında kolaycı olarak ölümü temennî yerine, sabır ve tahammül gücünü öğreten psikolojik terapi ve rûh terbiyesi niteliğinde olduğundan psikoloji alanıyla ilgilidir. Şehâdeti ve İlmi Temennî Bâbı ise dünyada ulvi değerleri temennî etmenin cevâzına işaret ettiğinden toplumsal değer ve medeniyet terakkîsiyle doğrudan bağlantılıdır.

Şehâdeti ve ilmi temennînin cevâzına bakıldığında, hadiserdeki teşri organı'nın hikmeti ve fıkıh perspektifiyle nasıl işletildiğinin öğrenmiş oluruz. İlim: toplumların oluşturduğu medeniyetlerin kalbi ve beynidir. Toplumların ilimleri oranında medeniyetleri gelişir ve yükselir. İlmin olmadığı yerde cehâlet ve kaos hâkim olur. Böyle bir toplum düşünüldüğünde ise bu toplum; fesat, fücûr ve zulmet içerisinde yok olup gider. Bu nedenle toplumların varlığı ilme bağlanabilir. Şehâdet, toplumların varlığını sürdürmeleri için edindikleri yurtlarını ve dînî beş temel

esasını korumak için insanların canını dahî feda etmeleridir. Böylece vatn ve beş temel esas en kutsal değer sayılmış, bu uğurda can dâhil her şey feda edilmiştir.

Sonuç olarak, her şeyi denge ve düzen içinde yaratan Allah, Peygamberi aracılığı ile arzu ile isteklerin ölçü ve sınırlarını da belirlemiştir. Allah'ın elçisi birçok hadiserinde tamennide bulunmuş, bazı hadiserinde ise temennîyi yasaklamıştır. Hayatının tamamı i'tidâl üzere olan ve bu konuda Allah'ın özel desteğini alan ma'sûm ve fetânet sahibi bir Peygamber'den hâşâ zıtlık sâdır olmaz. Hayatında tenâkuz olması ihtimâl dışıdır. Bu zıt gibi görünen hadiserin şerhlerine baktığımızda ma'kûl bir şekilde cem' ve te'lif edildiğini görmüş olduk. Buhârî'nin Temennî Bölümü'nde derleyip topladığı hadiser, güzel hasletlerin temennî edilebileceğini öğretirken, kaderi ilgilendiren alanlarda ise temennîyi yasaklamıştır.

Buhârî'nin Temennî Kitâbı'ndaki hadiseri, şerhler yardımıyla muhteva değerlendirmesi yaptığımızda temennî, geçmişle ilgili ise kader yazgısını yani Allah'ın irâdesini ortadan kaldırma sûretiyle “Eğer şöyle şöyle olmasaydı, o iş kesin olurdu.” Şeklinde inanarak temennîde bulunmak, hadiserle kesin olarak yasaklanmıştır. Eğer yapılan temennî, şehâdet ve ilim öğrenme gibi toplumun dinamikleriyle ilgiliyse bu temennî de bir sakınca görülmemiştir.

KAYNAKÇA

- Abdülhâlik, A. (1985). *el-İmâmu'l-Buhârî ve Sahîhuhû*. Cidde: Dâru'l-Menâre.
- Birgivî, Takîyyüddin Muhammed b. Ali. (2017). *İzhâr*,(Thk. Hasan Şevki b. Osman). İstanbul: Şifa Yayınevi.
- Coşkun, S. (2014). *Hadise Bütüncül Bakış*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Çakan, İ.L. (2016). *Hadis Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Ebû Fâris, M.A. (1989). *Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî*. Umman: Dâru'l-Furkan.
- ed-Davûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed. (1983). *Tabakâtu'l-Müfessirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye.
- el-Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmet. (2009). *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîh el-Buhârî*. (Thk. Abdüllâh Mahmud Muhammed Ömer). Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye.
- el-A'zamî, M. M. "Muhammed b. İsmâil el-Buhârî." (1992). *DİA*. Ankara: TDV. Yayınları.
- Ebû Fâris, M.A. (1989). *Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî*. Umman: Dâru'l-Furkan.
- el-Buhârî, Alâu'd-Dîn Abdulazîz b. Ahmed. (1997). *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Fahri'l İslâm el-Pezdevî*. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye.
- el-Buhârî, EbûAbdillâh Muhammed b. İsmâil. (2014). *el-Câmiu's-Sahîh*. (Thk. Muhammed Mahmud Abdüllâh). Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye.
- el-Buhârî, Muhammad b. İsmâil. (2005). *Halku Ef'ali'l-İbâd ve'r-Raddü ale'l Cehmiyyeti ve Ashâbi't-Ta'til*. (Thk. Fehd b. Süleymân el-Fehid). Riyad: Dâru'l-Atlasî'l-Hadrâ.
- el-Ensârî el-Mısırî, Ebû Yahyâ Zekerıyyâ. *Tuhfetu'l-Bârî*. (Thk. Süleymân b. Deriğ el-Âzimi). Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.

el-Ferrâ, Kadı Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ebî Ya'lâ. (1419). *Tabakâtü'l-Hanâbile*. (Thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn). Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ.

el-Hatîb. Muhammed Accâc. (1998). *Usûlü Hadis İlimleri ve Istilâhları*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

el-Kandehlevî, Muhammed Zekeriyâ b. Yahyâ. (2012). *el-Ebvâb ve't-Terâcim li Sahîhi'l-Buhârî*. (Veliyyuddîn b. Takiyyuddin en-Nedvâ). Beyrut: Dâru'l Beşâiri'l-İslâmiyye.

el-Kâsimî, Muhammed Cemâlû'd-Dîn. (1992). *Hayâtü'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis.

el-Keşmîrî, M.E. (2005). *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye

el-Mizzî, Cemâleddîn el-Haccâc Yusuf. (1992). *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. (Thk. Beşşâr Avvâd Marûf). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

en-Nedvî, T. (1998). *İmâmü'l-Buhârî*. Dimaşk:

en-Nesefî, Ebû'l-Berakât Abdüllâh b. Ahmed Hâfızuddîn. (1986). *Keşfu'l-Esrâr fî Şerhi Menâri'l-Envâr*. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye.

en-Nisâbü'rî, EbûAbdillâh el-Hâkim. (2003). *Ma'rîfetü Ulûmi'l-hadis ve Kemiyetü Ecnâsihî*. (Thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm) Beyrut: Dâru İbn Hazm.

en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh el-Hâkim.(2013). *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Beyrut:Dâru İbn Hazm.

er-Râcîhî, Şerâfeddin Ali. (1983). *Mustalahu'l-hadîs ve Eseruhû ale'd-Dersi'l-Luğaviyyi İnde'l-Arab*. Beyrut: Dâru'n-Nehdatü'l-Arabiyye.

es-Serahsî, Ebû Bekir Ahned b. Ebî Sehl. (1989). *el-Mebsût*. (Thk. Ebû'l-Vefâ el Afgânî). Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye.

- es-Subkî, Tâcuddin Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Abdi'l-Kâfi. (1976). *Tabakâtu's Şâf'iyyeti'l-Kübrâ*. (Thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî). Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- es-Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (1415). *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*.(Thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârâbî). Beyrut: Mektebetü'l-Kevser.
- es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahmân Ebû Bekir. (2000). *et-Tevşîh alâ Câmi'is-Sahîh*. (Thk. Alâi İbrâhîm el-Ezherî). Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye.
- et-Tahhân, M. (1996). *Teysîru Mustalahi'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif.
- et-Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsâ. *Sünenu't-Tirmizî*. (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir). Beyrut: Dâru'l- İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- ez-Zebîdî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf. (2018). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, (Terc. Kamil Miras) İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ez-Zehbî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. (2004). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Lübnan: Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye.
- ez-Zehbî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. (1374). *Tezkiratü'l Huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye.
- Görmez, M. (2014). *Sünnet ve hadîsin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Otto Yayınları.
- Hanbel, Ahmed ibn. (2014) *Müsned*. (Thk. Sâlih Ahmed Şâmi). Dımaşk: Dâru'l-Kalem.
- Hatîp el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmet b. Ali b. Sabit. (2001). *Târîhu Bağdât*. (Thk. Beşşâr Avvâd Marûf). Beyrut: Dâru'l-Garîbi'l-İslâmî.
- Hatipoğlu, M.S. (2016). *İslami Tenkid Zihniyeti ve hadis Tenkidînin Doğuşu*. Ankara: Otto Yayınları.

- İbn Hacer, el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. (2000). *Fethu'l-Bârî Şerhi Sahîh el-Buhârî*. (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki). Riyat: Dâru's-Selâm.
- İbn Hacer, el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. (1421). *Hedyu's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. (Thk. Abdülkâdir Şeybe el-Hamd). Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd.
- İbn Hacer, el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. (1985). *Ta'liku't-Ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmi.
- İbn Hacer, el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. (2011). *Tehzibu't-Tehzîb*. (Thk. Hamid Abdüllâh). Kahire: Dâru'l-hadîs.
- İbn Hallikân, Ebû'l-AbbâsŞemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir. (1972). *Vefâyâtu'l-Ayân ve Enbâu Ehli'z-Zamân*. (Thk. İhsan Abbâs). Beyrut: Dâru Sadır.
- İbn Hişam, Muhammed.. (1997). *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ*. (Thk. Muhammed Hayr Tu'me Halebî). Beyrut: Dâru'l-Mârif.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. (1964). *Sünen*. (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki). Dâru'l-Kutubi'l-Arabiye.
- İbnü'l-Müneyyir, Nâsiruddîn. (1990). *el-Mütevâri alâ Ebvâbi'l-Buhârî*. (Thk. Hasan Ali Abdülhamid). Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmi.
- İbn el-Mülakkîn, Sirâcuddin b. Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. (2010). *Et-Tevdîh li Şerhi Câmi's-Sahîh*. (Thk. Abdülazîz Muhammed b. Muhammed Mahmud). Kuveyt: Garâs Neşriyat.
- İbn Salâh, Osman b. Abdürrahmân b. Mûsâ b. Ebî'n-Nasr. (1990). *Mukaddimetü İbn Salâh ve Mehâsinü'l-Istulâh*. (Thk. Âişe Abdurrahmân). Mısır: Dâru'l-Maârif.
- Kandemir, M.Y. (1992). "el-Câmiu's-Sahîh," *DİA*. Ankara: TDV Yayınları.
- Karataş, M. Hadis *Rivâyet Tarihi*. (2017). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Kastallânî, Şihâbuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed eş-Şâfiî. (2012). *İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. (Thk. Muhammed Abdülaziz el-Halidi). Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye.

Koçyiğit, T. (1997). Hadis *Usûlü*. Ankara: TDV. Yayınları.

Koçyiğit, T. (1984) *Kelâmcılarla hadisçiler Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: A.Ü. İlahiyat Vakfi Yayınları.

Mâlik, b. Enes. (2013). *Muvatta*. (Thk. Takîyuddîn en-Nedvî). dımaşk: Dâru'l-Kalem.

Molla Gürânî, Ahmed b. İsmâil b. Osman b. Muhammed. (2012). *el-Kevseru'l-Cârîlâ Rîyâzi'l-Buhârî*. (Thk. Muhammed b. Riyâd). Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye.

Mübârekfûrî, Abdusselâm. (1422). *Sîratü'l-İmâmi'l-Buhârî*. (Arapçaya Terc. Abdulalîm b. Abdî'l-Azîm el-Bestevî). Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. (2006). *el-Câmiu's-Sahîh*. Kahire: Dâru Tayyibe.

Naim, A. (2009). Hadis *Usûlü*. İstanbul: Ravza Yayınları.

Sâid Havva, M. (2010). *el-Menhecü'l-İctihâdi inde'l-İmâmi'l-Buhârî*. Riyad: Dâru'n Nûr.

Sandıkçı, K. (1991) *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Sezgin, M.F. *Buhârî'nin Kaynakları*. (2000). Ankara: Kitâbiyat Neşriyat.

Sıddık Hasan Han, Ebû't-Tayyib es-Seyyid. (1985). *el-Hitta fi Zikri Sihâh es-Sitte*. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye.

Polat, S. (2014). Hadis *Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Tâhiru'l-Cezâirî. Tâhir b. Salih b. Ahmed (1910). *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*. Beyrut: Dâru'l-Mârifê.

Uğur, M. (1994). *Îmâm Buhârî*. Ankara: TDV. Yayınları.

Yücel, A. (2014). *Hadis Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.

Yücel, A. (1996). *Hadis İstilâhlarının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı :Baki GÜMÜŞ
Doğum Yeri ve Yılı :Yozgat/1980
Medeni Hali :Evli /3 Çocuk Bâbası
Yabancı Dil :Arapça
e-posta :ebuhanne2007@windowlive.com

Eğitim Durumu

Lise :Açıköğretim Lisesi
Lisans :Atâtürk üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Mesleki Deneyim

İş Yeri :Kur'ân Kursu Öğreticisi/Çekmeköy/İSTANBUL
İş Yeri :Haseki Eğitim Merkezi/Halen Kursiyer Olarak Devam Etmekte